Ephemerides Humanarum Disciplinarum
Theologico Philosophicae Facultatis
in Vytauti Magni Universitate

ATHENAEUM

REDAKTORIUS
JUOZAS ERETAS

Leidžia Vytauto Didžiojo Universiteto
Teologijos - Filosofijos Fakulteto
Filosofijos Skyrius

VII METAI VII TOMO 2-AS SĄS.

KAUNAS 1936

TURINYS

Sommaire Inhalt

M. Gustaitis — pedagogas ir švietėjas

KAZIMIERAS BERULIS

Atsimink, jog tautos ateitis ant mokyklos suolo, jog šykštumas jos gerovei — prasižengimas. *M. Gustaitis*

TRYS KUN. M. GUSTAIČIO DARBUOTĖS ETAPAI

Kun. Motiejui Gustaičiui teko dirbti mokyklose sunkiais laikais ir nenormaliose sąlygose. Prieš karą (nuo 1904—1914 m.) mokytojavo rusų gimnazijoje, kuri turėjo tikslą lietuvius nutautinti bei supravoslavinti. Jisai su tais rusų tikslais kovojo įvairiais būdais. Pačioje Marijampolės vyrų gimnazijoje, kur tikybą dėstė, šalia tiesioginio darbo, mokinius auklėjo lietuvių tautinėje dvasioje. Jiems tikybos pamokose aiškino, kiek galėjo, lietuvių literatūrą, iš Lietuvos istorijos kai ką papasakodavo, duodavo mokiniams lietuviškus laikraščius ir knygas skaityti. Visomis pajėgomis stengėsi jaunuomenės širdyse sukurti tautinę ugnelę, kuri žėruotų visą gyvenimą. Šis darbas buvo daug sunkesnis, negu tai dabar galima mums įsivaizduoti ar suprasti. Bažnyčioje sakyklą ne tik Dievo žodžiui naudojo, bet iš jos ir gražių mūsų krašto dalykų papasakodavo, kad mokiniams įskiepytų gilią tėvynės meilę.

Tuo pat metu, šalia rusų gimnazijos darbo, dirbo labai plačiai mūsų tautiniam švietimui kelti. Nuo 1907 iki 1918 metų Gustaitis buvo „Žiburio" draugijos pirmininkas. Ši draugija turėjo tikslą: „labdarybės ir liaudies švietimas tarp Suvalkų gubernijos lietuvių" ir tikslui siekti turėjo teisę:[1])

1. a) kurti prieglaudas, ligonbučius, namus vaikams, seniams, pavargėliams ir k.;

b) rengti loterijas, vakarus, koncertus, balius, vaidinimus ir k.;

2. a) laikyti pradedamąsias mokyklas, vakarinius kursus augusiems, sekmadienių mokyklas, ūkio mokyklas ir vidurines mokslo įstaigas;

b) daryti knygynus, skaityklas, paskaitas, pasikalbėjimus ir kit

Kiek galėjo išnaudojo visas priemones, kad tik daugiau įkurtų mokyklų, kursų, knygynų, skaityklų ir vidurinių mokslo įstaigų, bet, deja, Sto-

---

1) Iš „Žiburio" draugijos įstatų, kuriuos užtvirtino vidaus reikalų ministerija 1912 m. birželio 9 d. („Žiburys" 1913 m. 4 nr. 6 pusl.).

lypinui atsistojus valdžios priešakyje visos pastangos sudužo ir labiau pradėta viskas varžyti ir kolonizuoti mūsų kraštas.[2]) Ir draugija rasta ne pagal įstatymus įregistruota ir pirmoji lietuvių mergaičių progimnazija neteisėtai veikianti ir daug kitų priekabių. Kiek vargo reikėjo kentėti, kol vėl visa iškovojo!

Antras jo darbuotės etapas, tai nuo karo pradžios ligi karo pabaigos ištrėmime (1914 iki 1918 metų): pirmiausiai Trakuose, o paskui Rusijoje Jaroslavlyje ir kitur. Čia teko tremtinių vaikus, karo viesulos išblaškytus būrius lietuvių jaunimo globoti ir kurti jiems švietimo įstaigas, aprūpinti juos pastoge, maistu, drabužiais. Tokiame dėl karo pakrikime vadovavimo ir organizavimo darbas buvo nepaprastai sunkus, atsakingas, o čia dar nebežinai ko ryt poryt sulauksi. Ir šitame darbe ištvermingai dirbo, nors teko nukentėti bei daug nemalonumų perkęsti.

Trečias jo darbuotės tarpsnis nepriklausomoje Lietuvoje, dėl kurios idėjos visą gyvenimą sielojosi. Šiuo atžvilgiu laimingas, kad jam teko laisvoje Lietuvoje dar dirbti ir pagaliau mirti. Nuo 1918 iki 1927 metų (ligi mirties) buvo Seinų „Žiburio" gimnazijos direktorius. Pradžioje Seinuose, o kai lenkai tą miestą okupavo, tai persikėlė į Lazdijus. Beveik dešimtmetį savo gyvenimo paaukojo Dzūkijai besidarbuodamas. Čia taip pat daug vargų teko pergyventi, o kai visa buvo sutvarkyta ir darbas jau ėjo normalia vaga, mirtis pakirto gyvenimo siūlą.

Nors visi šie trys Gustaičio pedagoginio darbo laikotarpiai skirtingi, tačiau visi nenormalūs. Rusų japonų karo metu ir po jo visoje Rusijos imperijoje buvo suirutė ir revoliucinis judėjimas. Po jo atėjo reakcija, kuri vėl atsiliepė į darbą gimnazijoje ir už jos. Karo metu ar ištrėmime koks galėjo būti jo nusiteikimas, kad nėra tam darbui sąlygų?! Grįžus Lietuvon ir dirbant Seinuose lenkai puolė tą miestą, išvaikė mokinius, vyresniuosius su kai kuriais mokytojais areštavo, išdraskė įstaigos turtą ir du mokinius nukankino. Persikėlusi įstaiga Lazdijuose vėl iš naujo turėjo įsikurti ir inventorių įsigyti. O paskui, kai lenkai puldinėjo pafrontę, mokiniai dieną mokės, o naktimis ginkluoti ėjo sargybas ir ekspedicijosna važinėjo ginti kaimų, kuriuos lenkai puolė. Šitokiais laikais Gustaičiui teko dirbti ir tokiose aplinkybėse gyventi. O vistik jisai ir audroje sėjo gerą sėklą.

Kol dar nėra bent kiek plačiau nušviesta jo pedagoginis darbas atskirose vietose ir švietimo organizavimas įvairiais laikotarpiais, tai negalima apibūdinti viso jo švietimo darbo. To ir nedarome, bet stengiamės iškelti bent dalį jo tos veiklos, kuri jau dabar paaiškėjus. Reikia manyti, kad netoli-

---

[2]) M. Šalčius savo knygoje ,,Dešimts Metų Tautiniai - Kultūrinio Darbo Lietuvoje" 20 pusl. sako dėl šio dalyko: ,,atėjusi reakcija, kad ir nugniuždė daug ką, kas buvo iškovota, bet į senąsias vėžes gyvenimo nebeįstengė sugrąžinti".

moje ateityje šis vyras, kuris padėjo mūsų tautai skinti kelią laisvėn, bus tinkamai pagerbtas.

GUSTAIČIO PEDAGOGINĖS SAVYBĖS

Iš kiekvieno pedagogo reikalautina bene keturių pagrindinių savybių: 1. išvidinio nusiteikimo, 2. tinkamo pasirengimo, 3. sugebėjimo tą darbą meniškai dirbti ir 4. autoriteto. Gustaitis tuos privalumus turėjo.

Kuo pasireiškia išvidinis nusiteikimas? Pirmiausia, be abejo, dideliu linkimu prie to darbo, kuris kyla iš žmogaus širdies ir sielos gelmių. Iš to išvidinio nusiteikimo kyla didelis pasiryžimas dirbti toje srityje su karšta meile ir nenuilstamu pasiaukojimu. Švelnus jo būdas, visiems atleidžianti ir visus užjaučianti širdis ir dar prie viso šito kilni siela — šitą išvidinį jo nusiteikimą išreiškė.

Čia tenka pasakyti, kad jisai jau šeimoje, dar mažas būdamas, išsiskyrė iš kitų brolių lėtumu ir nepaprastu švelnumu. Jis pats tada sakydavęs būsiąs kunigas, žmonių auklėtojas. Kas jį gerai pažino, tiems labai aišku, kad jisai nebūtų galėjęs būti nei kariškiu, nei advokatu, nei gydytoju, nei kitu kuo, — tai auklėtojas iš Dievo malonės. Išvidinis nusiteikimas nuolat stūmė jį šioje dirvoje veikti ir šiam pedagoginiam darbui jisai pašventė vaisingiausius savo gyvenimo 23 metus.

Savo nusistatymą jisai taip suformulavo: „Stačiai negalimas daiktas ką nors auklėti be meilės; tikras auklėtojas būtinai privalo motiniško instinkto ir motiniškai elgtis su auklėtiniais".[3]) Tačiau žinome, kad kartais motinos dėl perdidelės meilės savo vaiką išlepina. Pasitaiko ir auklėtojų, kurie per nelyg daug pataikauja auklėtiniams. Gustaitis šiuo atžvilgiu ėjo su didele meile, bet ir drausminimas buvo jos nuolatinis palydovas. Pagaliau nejučiomis nukreipdavo mokinių energiją į gerą linkmę, kuri auklėjimą papildė ar turėjo kitos reikiamos įtakos jų mokslui.

Tinkamiau pasirengti pedagoginiam darbui, kaip jam pasirengė Gustaitis, vargu ar buvo galima. Baigęs penkias gimnazijos klases įstoja Seinų dvasinėn seminarijon. Šioje mokykloje taip pat penkerius metus mokosi ir auklėjasi. Įšventintas kunigu vikarauja Marijampolėje ketverius metus. Čia ne tik dirba tiesioginį kunigo darbą, bet visą atliekamą laiką skaito knygas ir savo proto akiratį didina naujomis žiniomis, vengdamas vaišių ir pramogų, kurios jį atitrauktų nuo šio darbo. Tuo nesitenkina, o išvyksta Vokietijon, kur Ratisbonoje (Regensburge) baigia bažnytinės muzikos ir giedojimo mokyklą. Ją baigęs studijuoja Romoje jėzuitų ir šv. Apolinaro universitetuose viešąją ir kanoniškąją teisę. Matyti, jo negalėjo patenkinti šie dalykai, kad jisai vyksta Šveicarijon ir Friburge studijuoja filosofiją. Šias studijas vai-

[3]) Amerikos Mokykla 93 ir 94 pusl.

nikuoja daktaro laipsniu (1903 m.) parašęs disertaciją „Orientalizmas Adomo Mickevičiaus kūryboje“.

Po dešimties metų pedagoginio darbo 1914 metais jisai išvyko Jungtinėsna Amerikos Valstybėsna rinkti aukų Lietuvos švietimo reikalams ir čia studijavo Amerikos mokyklas ir apie jas parašė savo įspūdžius.

Taip atrodo paviršutiniai Gustaičio pasiruošimas pedagoginiam darbui. O jei įsigilintume į jo būdą, tai tik tada suprastume pilnai jo pasirengimą šitam labai sunkiam, bet veik visuomet nedėkingam darbui.

Knygas jis mėgo skaityti nuo pat jaunų dienų. Taigi visą gyvenimą naudojosi amžių sukrautu turtu, kuris taip reikalingas pedagogikos darbe. Reikia žinoti dar, kad Gustaitis mokėjo daug kalbų. Gerai mokėjo lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių ir lotynų kalbas. Naudojosi, be to, prancūzų, italų ir iš dalies anglų literatūra. Toliau turėjo labai didelę biblioteką, tik karas, gyvenimas Rusijoje kaip karo tremtinio, Seinuose lenkų okupacijoje labai sunaikino šį jo turtą, bet vis tik savo knygomis jisai sudarė Seinų „Žiburio“ gimnazijos mokinių ir mokytojų bibliotekas, kurios paskui buvo kasmet didinamos. Taigi, Gustaitis nepasitenkino tomis žiniomis, kurias gavo bestudijuodamas. Jis nuolat gilinosi į mokslo gelmes. Be to, Gustaitis stropiai ruošėsi pamokoms, stropiau net, negu geriausias ir pavyzdingiausias jo mokinys. Kartais po pietų parėjęs jau pasiėmęs vadovėlį studijavo kitos dienos pamoką, kurią jisai turės aiškinti. Ją studijavo ir vakare. Rytojaus dieną grįžęs iš bažnyčios ir papusryčiavęs vėl rengdavosi, nors kaip direktorius nedaug pamokų turėdavo.

Už tat nereikėjo per jo pamokas nuobodžiauti. Teisingai Tumas jį taip apibūdino:[4]) „Mokės ir mokė per visą amželį“.

Visa būtų niekai, jei pedagogas, turėdamas labai gausingą žinių lobį, bet jų nesugebėtų pertiekti savo auklėtiniams. Gustaitis puikiai mokėjo dalyką išaiškinti ir pertiekti, o taip pat sugebėjo pertiektas žinias išreikalauti iš mokinių.

Žinome, kad mokiniams labai sunku kartais atsiminti sunkesnes taisykles. Gustaitis tokiais atvejais griebdavosi įvairių priemonių, kad tą dalyką mokiniams į atmintį įstrigdytų. Lotynų kalbos išimtis ar net taisykles sueiliuodavo į eilėraštį ir bendrai su klase garsiai išdeklamuodavo ir tuo būdu tie dalykai geriau įstrigdavo atmintin.

Lietuvių literatūrą dėstydamas nesitenkino tik vadovėlių medžiaga, bet jos visur ieškojo ir, ką radęs arba sužinojęs iš kitų šaltinių, pasidalindavo su mokiniais. Kokias tik galėjo ir turėjo knygas, apie kurias buvo kalbama klasėje, atnešdavo parodyti ir duodavo mokiniams pasižiūrėti. Atnešdavo taip pat autorių paveikslų parodyti ir jų rašysenos braižą, jei tu-

[4]) „Iliustruotoji Lietuva“ 1927 m. XII.30 d., 52 (105) nr. 437 pusl.

rėdavo autorių rankraščių ar laiškų. Tai dalykai, kurie mokinius labiau suįdomindavo. Parodęs knygas, ką nors apie jas charakteringo pasakydavo. Tačiau su žodžiais buvo saikus. Nors ir linksma nuotaika, su šypsena dažniausiai juos sakydavo, bet su žodžiais skaitydavosi.

Atėjęs klasėn paaiškina kitai dienai pamoką ir būtinai keletą šaukia atsakyti tos dienos pamokos. Atsakę pamoką ko-ne-ko paklausiami iš praeitų pamokų.

Jo pamokos greit prabėgdavo. Jokio žiovulio ar nuobodumo nejausdavo mokiniai, nes visi susidomėję klausydavo jo aiškinimų, o taip pat ir draugų atsakymų, nes jam suklydus nežino kurį iššauks pataisyti ar tęsti pamokos atsakinėjimą.

Pats Gustaitis dėl pamokos šios nuomonės: „Mokytojas turi vesti pamoką taip, kad visi mokiniai lauktų paklausiami ir kad juo daugiau mokinių pamokos metu būtų klausiama, kad klasės domė būtų sutraukta į vieną bendrą darbą mokytojui pirmininkaujant".[5])

E. Lastas, kuris mokytojavo Seinų „Žiburio" gimnazijoj Lazdijose, taip charakterizuoja Gustaičio darbą klasėje: „Klasėje dirbo visuomet linksmas, juokaudamas, kas kėlė mokiniuose energiją, darbo meilę bei smalsumą jo mintis sekti. Labai dažnai visa, ką kalbėdavo, juokingai charakterizuodavo. Tuo būdu jo dėstymo tempas atitiko mokinių sielos stygas ir visą mokymą darė sekmingą. Dėstė, berods, dažnai pasigaudamas veiklos principo, ir todėl jo pamokomis buvo mokiniai patenkinti. Temas darbui imdavo, remdamasis vietos ir momento principu, pav.: ‚Kas Vilnius Lietuvai, tas Dzūkams Seinai' arba ‚Dzūkų kultūrinė padėtis'. Čia verta pažymėti, kad jis visa, kas lietuviška, dzūkiška, idealizavo, norėdamas tuo sužadinti atitinkamus jausmus, auklėti. Ką charakterizuodamas, stengėsi sukelti pasišlykštėjimo klasta, apgaule ir kitais tos rūšies privalumais, žinoma, nenutylėdamas ir teigiamų savybių, kiek jos iškyla, žvelgiant pro objektingumo akinius".[6])

Niekad neatsitikdavo jam taip, kad gale metų ketvirčio nei vienas mokinys neklaustas ir nei vienas neturi pažymio už atsakymus. Kai kurie mokytojai neduoda mokiniui pataisyti, pagerinti savo pažymio, aiškindami esą jie gerai nusimaną ir žiną mokinio sugebėjimą. Gustaitis visada leisdavo prašančiam mokiniui atsakinėti tuo tikslu, kad gautų pažymį pagerinti. Ir šituo metu nestatė sunkesnių sąlygų, o taip buvo klausiamas, kaip visada. Žinoma, kad mokiniai už tikybos pamokas, paprastai, gauna penketukus ar ketvertukus. Tačiau Gustaitis parašydavo tiek, kiek buvo vertas atsakymas.

Gustaitis savo pedagoginėje praktikoje neturėjo „favoritų". Jisai nežiū-

---

[5]) Amerikos Mokykla 97 pusl.

[6]) Lastas E., Dr. Motiejus Gustaitis, „Švietimo Darbas", 1928 m. 1 nr. 7 pusl.

rėjo kas atsakinėja, o vertino tik atsakymą. Dėl to jo dalyko geriausi mokiniai gaudavo ir labai gerus pažymius ir vidutinius, o kartais blogą.

Mokinys galėjo padaryti prasižengimą, kuris buvo tikrai konstatuotas. Po tokių atsitikimų šališkieji pedagogai nevertins mokinio atsakinėjimo pamokoje, o turėdami galvoje, kad jisai prasikaltęs ir už atsakymą jam pamažina pažymį. Gustaitis visada elgėsi teisingai, nors kai kada ir mokiniai jo „nukrypimo" nuo tokios generalinės linijos laukė.[7]) O tiems, kurie nuolat jam padėdavo įvairiuose darbuose, kurie kitų manymu galėjo būti jo „favoritai", — tai dar dažniau buvo šaukiami ir ar tik ne mažesnius pažymius gaudavo.

Už mokyklos sienų su vienais mokiniais jis daugiau santykiavo, su kitais visai neturėjo reikalų, bet klasėje buvo visiems lygus.

Sekmingesniam darbui turi taip pat nemaža reikšmės pedagogo fizinė asmenybė, jo išvaizda ir išviršinė elgsena. Bendrai paėmus mokiniai randa progų tokius dalykus pajuokti. Bet iš Gustaičio to negalėjo padaryti. Tai daug pasakąs faktas. Neveltui mokytojas E. Lastas rašo:[8]) „Jo asmens vidaus savybės, susijusios su jo išorės bruožais, rodyte rodo, kad velionis buvo pašauktas ne tik mokyti, protinti „knygoms", bet ir dorinti, estetinti savo asmeniu, savo „aš". Ir čia su džiaugsmu galiu tvirtinti, kad šios savybės jame sudarė harmoniją, o dėl to jis buvo ir yra vertas visų tų pagyrimų, kuriuos jam sako, skiria su juo dirbę mokytojai, jo buvusieji auklėtiniai ir pagaliau dabar gal bepradedanti suprasti Lietuvos šviesuomenė bei lietuviška mokykla. Šia proga dar turiu pažymėti, kad jo vėliau vedamosios įstaigos virsdavo tikra mokslo šventove, kurios žinys — širdies žmogus, darbo mylėtojas, tėviško takto viršininkas, gilus pedagoginio išsimokslinimo bei patyrimo vadovas. In corpore sano — anima sana: jo siela kupina grožio nuojautos, pasaulio meilės ir dieviško ilgesio. Todėl neklystamai galime sakyti, kad Motiejus padėjo Lietuvos mokykloms dorinio auklėjimo pradus — pradėjo auklėti jaunimą tėvų širdžių pakraipoje ir auginti tikrus tėvynės sūnus".

Jo orumą kėlė dar ta aplinkybė, kad jisai — mokslininkas, poetas, visuomenės veikėjas, buvęs „Žiburio" ilgametis pirmininkas.

Be to, jo privatus gyvenimas buvo suderintas su skelbiamomis idėjomis. Jei ką pats darė, visada pasiruošęs atlikdavo ir niekur net mažmožiuose

---

[7]) Jis teisingai viename pamoksle (žiūrėk „kun. d-ro M. Gustaičio pamokslai", 24 pusl.) sako: „Reikia tad skirti nuodėmė nuo asmens. Nusidėjimas visada nedoras ir smerktinas, bet žmogus niekad nenustoja buvęs mūsų artimu, būdamas Dievo padaras ir paveikslas visada mylėtinas ir gerbtinas". Tačiau ne tik taip kalbėjo, bet praktikoje šį dėsnį gyvendino, kas yra ne visai lengva, nors pasakyti lengviau nei padaryti.

[8]) „Švietimo Darbas", 1928 m. 1 nr. 4—5 pusl.

nesusikompromituodavo. Visada punktualus, pasižadėjimus pilnai ištesa. Taigi šitie dalykai visada kėlė jo autoritetą.

Jo gerumą rodo kartais ir mažmožiai. Bent Lietuvoje visose gimnazijose nustatyta iki kuriai valandai mokiniai gali vaikščioti mieste. Lazdijuose buvo taip pat toks laikas nustatyta. Tačiau mokiniai, kartais, turi labai svarbių reikalų vėliau išeiti, o mokytojai to nežiūri ir už nesilaikymą tvarkos baudžia. Gustaitis tokiais atvejais įsitikinęs, kad mokiniui buvo būtinas reikalas išeiti, nesibardavo ir pamokymų nesakydavo.

Teko matyti kartą, kai jisai įžengė kambarin, kur gyveno penketas mokinių. Įžengęs direktorius prieš akis turėjo gražų rungtynių ir galynių reginį, kur mokiniai vertėsi viens per kitą. Tačiau jisai tik pasijuokė ir nesibarė.

Brangino kiekvieną mokinį ir jį gynė nuo jo teisių įžeidėjų. Kartą buvo toks atsitikimas: žemesnėje klasėje mokinys radęs žirnį pasidėjo ant suolo, pamokos metu, ir šiuo taikė prieš save sėdinčiam draugui pakaušin. Nelaimei, žirnis atsimušė į sieną, o nuo jos į mokytoją. Mokytoja pastatė sąlygą: arba aš arba tas mokinys pasilieka gimnazijoje ir nelanko pamokų. Direktorius stengėsi tą mokytoją įtikinti, kad mokinys, nors negerai padarė, bet jisai neturėjo noro mokytoją įžeisti. Be to, už tokį nusikaltimą negalima tokios griežtos bausmės taikyti mokiniui. Kai mokytoja vis užsispyrus reikalavo jos sąlygą išpildyti, tai direktorius nusprendė mokinio nepašalinti. Bet ir mokytoja pasiliko gimnazijoje.

APIE GUSTAIČIO PAMOKSLUS MOKSLEIVIAMS

Be visų mokymo ir auklėjimo priemonių Gustaitis, kaip dvasininkas, labai dažnai ir sakyklą panaudojo šiems tikslams. Ją naudojo ne tik religinti, bet kelti lietuviuose norą šviestis, rūpintis savo mokyklomis.

Rusų mokyklose, prieš karą, nemokė mūsų tautos istorijos ir literatūros. O Gustaitis šią sritį stengėsi per pamokslus liesti, jau neminint to, kad per religijos pamokas Marijampolės vyrų gimnazijoje aiškindavo tuos dalykus pakankamai plačiai. Pastangos davė ir laukiamų vaisių. Toks jo darbas galėjo jo pedagoginei karjerai rusų mokykloje padaryti galą. Vis tik jisai nekreipė į tai dėmesio. Jam rūpėjo ne savo asmens įvairūs reikalai, o tautos gerovė. Jį gelbėjo didelis jo autoritetas ir nepaprastas taktas, sugyvenimas su visais pedagogais ir šiaip jo simpatiškumas.

Jo pamokslai buvo trumpi, gerai paruošti, parinkta apsčiai pavyzdžių ir, kur galima, pamarginti Lietuvos praeities ar šiaip mūsų gyvenimo dalykais. Be to, juos gražiai pasakydavo. Maža mostų, bet daug širdies. Sakydavo su užsidegusiu, bet perdaug nešokinėjančiu tonu ir žodžiai virpėjo, tarsi, patys norėjo taip skverbdamiesi kelią į širdį prasiskinti. Intonacija įvairi, gyva ir dėmesį patraukianti. Dėlto visiems patikdavo jo pamokslai. Tačiau kai

skaitai parašytus jo pamokslus, tai visai nėra to įspūdžio ir gyvumo, kurį jie įgaudavo jo lūpose.

Kaip Gustaitis iš sakyklos kėlė aktualius mūsų švietimo reikalus, galima įsitikinti iš jo pamokslo apie kunigystę, pasakyto primicijoms.[9]) Jame po įžangėlės duoda kunigystės istoriją. Sumini, kad kunigystė yra sena, kad įvairios tautos turėjo savo vienokią ar kitokią dvasininkų hierarchiją ir kaip Dievas įsteigė kunigystę. Jau šitoje istorinėje dalyje, pagal Simano Daukanto istoriją, nusako, kad „ir lietuviai, dar tebebūdami stabmeldžiai, turėjo gražiai organizuotą dvasininkiją, suskirstytą į tris rūšis: žygionių, vaidilų ir krivų, kurių vyriausias kūrėjų-kūrėjas"... Tai priminė klausytojams mūsų tautos praeitį. Antroje dalyje jis primena kunigystės sakramento aukštumą, kilnumą ir bendrai kunigo veiklą. Nepasitenkina šiaip skambiais žodžiais, nusakymais, bet duoda tris gražius lietuvių kunigų paveikslus, tarsi primindamas primiciantui jo darbo plotus ir paragindamas jį taip veikti, prisitaikant, žinoma, prie naujų aplinkybių.

Pirmiausiai, kaip tautai ir Bažnyčiai naudingo veikėjo asmenybę iškelia kun. Silvestrą Gimžauską, Valkininkų dekaną, kuris „keleriais metais išmokino bemokslę parapijos jaunuomenę skaityti, tai užduodamas per išpažintį kaip atgailą, tai ragindamas iš sakyklos, tai platindamas naudingas knygas, raštus. O per skaitymą išmokino katekizmo, tikėjimo, doros dalykų ir sužadino visą eilę veikėjų, kaip kun. A. Burbą ir kt." Antras pavyzdys, tai tėvas Kazimieras kapucinas, kuris labai pasekmingai vedė misijas, bet rusų vyriausybė „nepalanki katalikų Bažnyčiai, matydama milžinišką misijų pasisekimą, uždraudžia jam tenai pamokslus sakyti. Tada jisai važiuoja į Ameriką ir čia lietuvių bažnyčiose laiko misijas". Nors pavyzdyje neminima vienuolio vardas (kadangi jisai dar gyvas), bet labai gerai jis apibūdintas ir kas žino faktus, tam labai aišku, ką turi kun. M. Gustaitis galvoje. Dar nusako to pamokslininko darbo vaisius, kurie pakelia žmonių sąmonę, atpratina nuo girtuoklystės ir kelia dorybes, o šiems dalykams bujojant tie lietuviai labiau turtėja ir „galės už laikraštį užsimokėti, nusipirkti knygų"... Šičia taip sakant, taikyta primiciantui, kad religijos sustiprinimas kels tikrą lietuvišką susipratimą, o tuo pat nurodoma žmonėms kaip šviestis ne mokykloje.

Trečią pavyzdį taip nurodo:

„Pagaliaus patogiausią žodžiui dirvą kunigas turi kasdien susieidamas su žmonėmis, lankydamas ligonius, kalėdodamas. Tokiu būdu kunigas kuo lengviausiai gali platinti tarp žmonių savo idėjas, naudingus sumanymus, aiškinti Bažnyčios ir visuomenės klausimus; gali daryti kuopas; tverti draugijas, platinti geras knygas. Taip pavyzdžiui kun. Martynas Sideravičius sunkiausiuose laikuose, kada buvo uždrausta spauda,

---

[9]) Kun. d-ro M. Gustaičio pamokslai 1—6 pusl.

ir už sklypelį mūsų rašto galėjai tikėtis bausmės pinigais, arba net į kalėjimą patekti, jis ne tik nesidavė tuo sugundyti, bet kiek tik galėjo, kiek jėgos nešė, dienas ir naktis praleido tam, kad platintų Dievo žodį. Be baimės spausdina knygas Prūsuose, gabena jas slapta per rubežių, važiuoja skersai išilgai po Lietuvą, dalina ir pardavinėja žmonėms. Laiko visą eilę tam tikslui pagelbininkų. Apie tai tik kalba ir galvą sau laužo, kaip įkūrus bažnyčią žmogaus širdyje, o visa kita paskui savaime įvyks. Nesulaiko jį nei bausmės pavojus, nei kai kurių nesusipratėlių juokai ir pašaipos. Stinga raštų, tai jis pats rašo ir kitus ragina rašyti, o darbui pagreitinti verčia pats iš kitų kalbų ir draugus ragina. Surinkęs veža tuos rankraščius į spaudą. Stinga pinigų, tai jis iš turtuolių išmaldaus, o paskui knygomis ir malda atlygins. Tokiu būdu išalkusiems žodžio neša maldaknyges, elementorius, gyvenimus šventųjų ir šiaip jau naudingų skaitymų. Taip gyvu kaip ir spausdintu žodžiu jisai lyg Apvaizdos pasiuntinys gaivino tautos dvasią."

Kaip matome, šalia visokių kunigo darbų ir rūpesčių Gustaitis nepaprastai iškelia mokyklos ir švietimo reikalą, tai tarsi, visa tautinė kunigo veikimo programa sudėta pamokslan. Turint galvoje mūsų prieškarines gyvenimo sąlygas ir tuos sunkius lietuvybei laikus, reikia pasakyti, kad jisai turėjo daug drąsos taip kalbėdamas ir šis jo veikimas kėlė tautą ir žadino šviesuomenę bei liaudį labiau rūpintis savo mokyklomis ir švietimu.

Jo pamoksluose galima pririnkti gražių aforizmų, liečiančių mokymąsi ir šiaip paskatinimų. Dar prieškariniame kunigų laikraštyje „Vadovas" radau jo pamoksluose atsitiktinai kelis aforizmus, kuriuos čia patiekiu:

„Didžiūnų mirtis garsi, lyg špižo varpai, spindi, lyg žibintų šviesa. Bet jeigu gerų darbų po savęs nepalieka, tai jų paminėjimas užgęsta su žvakių liepsna ir su varpų atbalsiu pranyksta".

„Turtą galima po tėvų paveldėti, visokią žemės gerovę likimu laimėti, ale mokslas vien uoliu darbu atsiekiamas".

„Malonu matyti ant jūsų veidų išrašytą mokslo geismą, da maloniau skaityti jūsų akyse būsimus laikus, šviesesnę tautos ateitį.[10]).

Gustaitis 23 metus dirbo gimnazijose ir galėjo pasakyti mažiausiai per 800 pamokslų mokiniams. Dėl to duodame čia ištraukas iš vieno jo pamokslo, kad pamatytume, apie ką ir kaip jisai kalbėdavo.

Pamokslas Užgavėnių sekmadieniui

„O Jėzus paklausė jį: Ko nori, kad tau padaryčiau?
Jis atsakė: Viešpatie, kad regėčiau" (Luko XVIII).

Neregys prašo šviesybės. Kad šiandien jūsų tarpe stotų Kristus ir paklaustų: ko norite, kad jums padaryčiau? Ką atsakytumėte, ko melstumėte? Saliamonas jaunystėje, Dievo klausiamas, prašė išminties, o su išmintimi jam buvo duota ir tai, ko nebuvo prašęs: turtai, garbė ir šlovė. Brangi dienos šviesybė, bet daug brangesnė tiesa, kuri žmogaus dvasią apšviečia! Juk ir Kristus atėjo ne aklųjų gydyti, bet dvasios šviesybę — tiesą skleisti. O jeigu kartais išgydydavo kokį neregį, tai tik parodyti,

---

10) Vadovas 1911 m. Nr. 38.

kad dvasios šviesybė ir kūną apšviečia, dėl to sako: „Tavo tikėjimas tave išgydė.“

Ir tau, jaunime, geriausiai tinka prašyti Viešpatį tos dvasinės šviesybės bei išminties. Tai Jūsų pirmutinis tikslas. Ne tik jums, bet ir visiems žmonėms šviesybė arba mokslas yra galingiausias gyvenimo veiksnys. Jis tegali mus visus pastatyti ant kojų, sugrąžinti senovės garbę ir galybę. Dėl ko mes per šimtą metų savo tautos laivo nebevaldėme patys? Dėl to, kad nemokėjome jo valdyti. Už tai audros ir vėjai jį blaškė, už tai mes tamsybės bangose skęstame. Jokia tauta negali pakilti, kol neatsirems mokslu, nepersiims idėja, kuri ją gaivina. Mes katalikai, šviesybės sūnūs juoba privalome žymėtis mokslu, jisai mūsų ginklas ir turtas; net ir mūsų tikėjimas moksle randa tvirtą paspirtį. Taigi įgyti mokslą ir jį skleisti — mūsų aukščiausias uždavinys. Reikia, kad apšvieta viešpatautų rūmuose ir lušnelėse, inteligentų kabinetuose ir darbininkų varstotuose, atskiroj šeimynoj ir visoj tautoj. Reikia jis gvildenti mokslo veikaluose ir platinti liaudyje.

Norite pavyzdžių? Štai, toli neieškant, kad ir mūsų šalies žydai. Stebėtis reikia, kaip jie skverbias į mokslą ir jį brangina! Jie turi pakankamai savo vidurinių, pradžios ir aukštesniųjų mokyklų. Visi jų vaikai priverstinai turi mokytis. Neturtingųjų tėvų vaikus dovanai moko. Todėl nenuostabu, kad beveik visi žydai moka skaityti ir rašyti. Ne gana to, jų jaunimo visur pilna universitetuose, kuriuos baigę, vėl grįžta, užima sau tinkamas vietas ir tarp savųjų platina mokslą. Už tai jų gyvenimas daug lengvesnis negu mūsų. Už tai jie geriausi amatininkai, verčiausi pirkliai, už tai jų rankose prekyba ir daugelis dvarų. Štai ką reiškia mokslas.

Reikia, kad ir pas mus mokslas nustotų buvęs užburtąja kai kurių sluoksnių paslaptim; reikia, kad jisai taptų bendra dalimi visų mūsų ir visų geros valios žmonių. Bet kur jį galima rasti? Ne kur kitur kaip knygose! Knyga tai geriausias žmogaus minties sargas, tai mokytojas, kuris mus lavina be rykštės, be rūstaus žodžio, nereikalauja atlyginimo. Kada tik norit, pas jį eikite — jis niekad nemiega. Ko norit, jo klauskite — jis nieko neslėps. Jeigu jūs jį apleisite, jis nesiskūs. Jeigu jūs ko nežinote, jis nesityčios. Taip, geros knygos lapai, tai šv. Dvasios sparnai, kurie žmogų kelte kelia. Knygos tai užkastas turtas, tai degantieji pinigai. Visų laikų šviesūs žmonės knygas itin vertino. Kol nebuvo spaudos, knygų perrašinėjimui vienuoliai visą amžių pašvęsdavo. Senovėj už knygas didelius pinigus mokėdavo.

Geros knygos pavaduoja mokyklą. Gerų knygų skaitymas ne vieną biedingą jaunikaitį pakėlė iki aukščiausios garbės ir plačiausio apšvietimo. Vysk. A. Baranauskas, išėjęs tik žemą Rumšiškės dviejų kursų mokyklą, iškilo, geras knygas skaitydamas. Mat, Rumšiškėje jis rado gerą prietelių — vietinį kleboną Višinskį. Šitas mylintis mokslą kunigas, turėdamas gana gerą savo knygyną ir, pastebėjęs jaunikaičio Antano gabumus, paragina jį mokytis, duoda knygų ir tokiu būdu aną mažą mokykloje mokslą papildo rimtų knygų skaitymu. Paskui, valsčių raštinėse beraštininkaudamas, tasai jaunuolis prisirengia į seminariją, baigia akademiją ir tampa vienu šviesiausių mūsų vyskupų...

Knyga ne tiktai apšviečia, bet ir dorina. Kiek tai žmonių rado ir

teberanda knygose šventumą ir sielos išganymą, jiems knyga yra tiltu tarp dangaus ir žemės. Čia pavyzdžiais gali būti gyvenimai šventųjų: Augustino, Ignato Lojolos... ir daugelio kitų.

Kadangi laikas greitai teka, mes gyvenimo valtimi plaukiame dieną ir naktį be atvangos į amžinybę, o knygų tiek daug — gerų, tuščių ir blogų, tai labai reikia mokėti susivaldyti nuo bereikalingų, juo labiau žalingų raštų, reikia gerai apskaičiuoti laikas ir pasirinkti gerų geriausios ir reikalingiausios knygos. Su knygomis reikia elgtis taip kaip su žmonėmis: išsirinkti iš daugelo keletą draugų ir su jais gyventi. Taip ir skaityti ne per daug, bet gerai suvokti bendrą turinį ir išnagrinėti dalimis.

Kaip gi gaila, kad pas mus Lietuvoje taip maža vertinama knyga, kaip reta kas jomis tesirūpina, o ir ten jos trūnija. Bet jūs jaunieji, patys pamilkite knygą ir skleiskite tą meilę tarp savųjų — tai šventas darbas. Išmintis brangesnė už auksą, o gera knyga tai aukso kasykla, nesigailėkit jai nieko. Teesie nuo šios dienos gera knyga jums tikriausias draugas ir giminė, tebūnie jinai raktas į dangų.

Nuoširdžiai sakomi šie jo pamokslai daug padarė. Kaip iš klasės katedros, taip ir iš sakyklos skambėjo harmoningas ir darnus jo žodis, o savo gyvenimu rodė, kad visa, ką jisai mokė ir kalbėjo kitiems, pats tų normų laikėsi, vadinasi ir sau jas taikė. Dėl to jisai ne tik žodžiais, bet ir darbais švietė aplinkumai, o tas darė jo auklėtiniams geriausios įtakos. Teisingai sako prel. J. Laukaitis,[11]) kad „su giliu tikėjimu buvo suderintas jo visas gyvenimas, kuriuo švietė ir moksleiviams ir visai aplinkai, kurioje gyveno. Tai buvo sacerdos sine macula. Jo kilni siela reiškėsi ne tik jo gilaus proto talento veikalais, jo visas gyvenimas spindėjo skaisčia dorove“.

KAPELIONAS MARIJAMPOLĖS VYRŲ GIMNAZIJOJ

Marijampolės vyrų gimnazija pergyveno įvairių laikotarpių. Vieni jų lietuvybei buvo laimingi, kiti pakenčiami, o buvo ir tokių laikų, kai tautinė dvasia slopinama merdėjo ir vos rodė savo gyvybės žymių. 1880—85 metais ji pasiekė savo gyvybės apogėjų. Mokinių buvo per 700 ir dauguma (80%) lietuviai. Čia tuomet vaisingai darbavosi Petras Kriaučiūnas, Petras Arminas, Vincas Staniškis, Juozas Jasulaitis ir kiti lietuviai mokytojai. Po šių metų rusai nusistato kuo mažiausiai priimti mokinių ir kuo daugiausia pašalinti, taip kad 5—6 lietuviai kasmet ją tebaigtų, net norėta visai ši įstaiga uždaryti. Taigi, belieka gimnazijoje 1885/86 mokslo metais vos 200 mokinių.[12]) Lietuviai mokytojai atleisti arba iškilnoti kitur.

Slopinti lietuvių susipratimą atsiunčiamas direktorius Černiavskis, kuris labai praretino gimnaziją. To negana. Jis lankydamas mokinius, baigiančius gimnaziją vesdamasis pasivaikščioti gyrė pravoslaviją ir niekino kata-

---

[11]) „Tiesos Kelias“ 1928 m. 2 nr. 120 pusl.

[12]) M. Gustaitis „Petras Kriaučiūnas“ 23, 25 ir 27 pusl.

likybę. Visokiais būdais stengėsi mokinius rusinti. Net paskyrė gimnazijos inspektorium lietuvį Botyrių, kuris buvo priėmęs pravoslaviją. Tačiau jisai tik meškos patarnavimą padarė rusams. Jo nieks neklausė, visi niekino. Iš susigraužimo ėmė girtuokliauti, ir valdžia, matydama, kad per jį nepasiekia, ko nori, kitur jį perkėlė. Kitas direktorius Solovjovičius nekenčiąs Katalikų Bažnyčios ir lietuvių jau visa darė, kad gimnaziją uždarytų, bet tik miesto gyventojų prašymai ir kai kurių asmenų įtaka valdžios centro viršūnėse ją išgelbėjo. Prie jo buvo sustabdytas tautinis mokinių susipratimas ir mokiniai už skaitymą lietuviškų knygų buvo išvejami iš gimnazijos.[13]) Tas teroras tiek paveikė, kad Marijampolės gimnazijos lietuviai mokiniai „slėpė savo jausmus, savo mintis nuo kitų: draugas draugu nepasitikėjo".[14])

Kokia buvo mokinių buitis prieš Gustaičio atvykimą Marijampolėn prefektauti, nušviečia tuometinis jos auklėtinis Antanas Rucevičius savo atsiminimuose.[15]) Tiek daug buvo draudimų, net nekalčiausių dalykų, kad mokiniai bijodami pašalinimo nuolat baimėje gyveno ir dėl to „perilga ir pats mokinys virsdavo automatu: be minties, be iniciatyvos, be valios ir norų. Nieks jo bendrabutyje neatlankydavo nei pats niekur nesilankė. Kitas gyvenimas, kurs už bendrabučio sienų, jų neinteresavo, apie jį iš niekur žinių negaudavo. Gyveno kaip sapne, apmirę, besibardami tarp savęs, arba slaptomis dalydamiesi, ypač jaunesnieji, šlykščiais anekdotais, nugirstais iš vyresniųjų klasių mokinių. Nežiūrint aštrios priežiūros, didžiausias žemesniųjų klasių mokinių nuošimtis rūkė papirosus, o vyresnieji ir kortomis naktimis palošdavo, ir išsigerdavo, ir dar blogiau būdavo. Per tai mokiniai išmokdavo slapstytis, meluoti ir prigaudinėti".

„Su visa tuo taip buvo mokiniai susigyvenę, jog nė vienam neateidavo galvon pasipriešinti arba protestuoti prieš tokią tvarką, prieš rusų kalba kalbamas maldas prieš valgant ir pavalgius, kada jau visose kitose gimnazijose jos buvo panaikintos; prieš slopinimą lietuvių dvasios, prieš draudimą kalbėtis lietuviškai. Ne vienas jautė, kad toks jaunimo auklėjimas juos labai skriaudžia, jog tokiomis aplinkybėmis užaugęs, negalės būti visuomenei naudingas narys. Apie tautišką susipratimą, apie laikraščius ir knygas nebuvo nė kalbos. Nors tuo metu susipratusių lietuvių persekiojimas jau buvo prasidėjęs, bendrabutis apie tai nieko nežinojo. Nebuvo tuomet Marijampolėje nė lavinimosi draugijėlių (ratelių), kaip tai būdavo kitose gimnazijose. Jei kuriam ir teko kiek girdėti apie lietuvių knygas arba laikraščius, tai tik namie, per atostogas; gimnazijoje apie tai kalbos nebūdavo".

Netik inspektorius, bet ir mokytojai kratydavo mokinius ir ieškodavo

---

13) Prof. dr. J. Totoraitis „Rygiškių Jono Gimnazija Marijampolėje" 7 ir 8 pusl.

14) Antanas Rucevičius „Sunkiausiais laikais" 23 pusl.

15) Ten pat 6, 7.

„įtariamos ir draudžiamos“ spaudos, ką atsiminimų autorius taip apibūdina: „Gimnazijos valdžia budriai saugojo, kad tautinis lietuvių susipratimas nepaliestų mokinių. Bendrabučio mokinius saugojo nuo to patys užvaizdos, kuriais dažniausiai būdavo žemesniųjų klasių mokytojai. Ir inspektorius kasdien lankydavo bendrabutį. Buvo patirta, kad užvaizdos kartkarčiais paslapčiomis kratydavo mokinių daiktus ir knygas. Šiaip jau mokinių butus, mieste, kartais iškratydavo pats inspektorius“.

Koks menkas buvęs tada lietuvių moksleivių tautinis susipratimas parodo toki atsitikimai. Minimų atsiminimų autorius gavo kartą lietuviškų laikraščių. Keliese skaitė ir dar kvietė vieną savo draugą, o tasai atrėžė:— „Turėčiau ką skaityti! Aš žinau, kas ten parašyta — ne tai su pasididžiavimu, ne tai su pašiepimu pažiūrėjo į mus ir net pusiau nusisuko“.[16]) Tolimesnis jo pasikalbėjimas aiškiai rodo, kad jisai nekreipė dėmesio į mūsų tautinius reikalus. O apie lietuvių moksleivių draugijėlės įkūrimą negalėjo būti kalbos, nors kitur toki dalykai buvo. Kai autorius du kartu jau buvo sukvietęs mokinių grupelę pasitarti tuo reikalu, tai atsilankę „kiekvienas jų į draugijėlės įkūrimą labai skeptiškai žiūrėjo, ypač bijojo gimnazijos vyresnybės.[17])

Iš lietuvių mokytojų buvo belikęs tik vienas kun. Jonas Miknevičius, „kuriam tačiau lietuvybė, o gal ir auklyba, tiek terūpėjo, kiek šilta vietelė. Šiaip doras geras žmogus tik nepedagogas“[18]) ir tikybą dėstė ne lietuvių, o rusų kalba, kaip to reikalavo griežta tuomet rusų švietimo vadovybė. Toks reiškinys labai kenkė lietuvybei, tikybai ir mokiniams, jau ir šiaip iš pusiausviros išmuštiems.

Kaip matome Gustaitis atvyko Marijampolėn tikybos mokytojo pareigų eiti (1904 m. VII. 6 d.) labai blogu metu. Laikai, kai čia lietuvių tautinę dvasią žadino nuoširdieji mūsų tautos patriotai P. Kriaučiūnas, P. Arminas ir kiti jau buvo primiršti ir ta skaisti lietuvybės dvasia beveik išnykusi. Ko galima norėti, kad net tikybą priversti kapelionai dėstė rusiškai.

Tokioje atmosferoje kiekviena bloga sėkla rado gerą dirvą. Tik šnipas, išdavikas ir provokatorius galėjo gyvuoti. Visuomenė tada, o drauge ir mokslus einąs jaunimas, buvo dviem frontais demoralizuojama. Rusų administracija ją demoralizavo savo neteisinga, negarbinga ir žiauria priespauda iš viršaus su visokiais biurokratizmo, persekiojimo ir provokatoriškais metodais, o destruktyvus elementas dažnai prisidengęs taip pat gražiais obalsiais ją demoralizavo nihilizmu ir anarchizmu.

Tai ne visa. 1905 metų visuotinis Rusijos imperijos judėjimas su savo taip pat žiauriais metodais veikė jaunuomenės psichiką. Nors laimėta

---

16) Ten pat 12 pusl.
17) Ten pat 27 pusl.
18) M. Gustaitis „Petras Kriaučiūnas“ 28 pusl.

daug, vis tik tasai revoliucinis judėjimas moksleivių dvasiai turėjo ir neigiamybių. Revoliucionieriai kovojo prieš despotizmą, bet kai kurios grupės griovė ir religiją ir šiaip gerus dalykus, kurie visuomenės bendravimui turi didelės reikšmės.

Tokiais laikais Gustaičiui teko pradėti savo pedagoginis darbas. Jo šviesi, nuoširdi asmenybė patraukė moksleiviją, bet ji jokiu būdu negalėjo greitai išrauti tų blogybių, kurias pasėjo pati rusų gimnazijos vadovybė ir visos nelemtos sąlygos. Jau nepaprastos reikšmės turėjo ta aplinkybė, kad tikybą jisai pradėjo dėstyti lietuvių kalba. Mokiniams ši atmaina sudarė labai gerą įspūdį. Dar neseniai už lietuviškai tartą žodį mokiniai buvo pašalinami iš gimnazijos, o čia prefektas prabilo gražia lietuviška kalba. Jo mokslo laipsnis ir grįžimas iš Vakarų Europos taip pat kėlė moksleiviuose ir visuomenėje jo autoritetą. Juo labiau, kad visa šita lydėjo maloni iškalba ir puikus pamokų dėstymas.

Į pamokas atsinešdavo lietuviškų knygų ir laikraščių, o taip pat beveik visuomet ką nors papasakodavo iš Lietuvos istorijos, lietuvių literatūros ar pamokydavo lietuvių kalbos. Be abejo, tuo gal kiek nuskriausdavo religijos pamokas, bet jisai žiūrėjo plačiau į savo darbą ir paskirtį. Niekas kitas to darbo nedirbo ir tose sąlygose nebuvo kam jisai padaryti — taigi jam su rizika teko imtis ir šiuos dalykus paaiškinti, kad lietuviai baigę mokslus nedingtų savam kraštui ir lietuvių tautai.

O reikia žinoti, kad Marijampolės gimnazija nuo 1904—1914 metų buvo vienintelė visoj Rusijos imperijoj gimnazija, kurioje buvo susispietę tiek daug lietuvių jaunuomenės. Taigi labai svarbi lietuvybei pozicija turėjo būti rūpestingai saugojama. Po tų skaudžių represijų, kurias aukščiau minėjome, kai gimnazijos vadovybė be jokių priežasčių lietuvius šalino[19]) ir jiems sudarė tokias sąlygas, kad jie nepatektų jon, tik 1910—1911 mokslo metais lietuvių moksleivių skaičius padidėjo ir tais metais mokinių statistika taip atrodė: iš viso gmnazijoj buvo 339 mokiniai. Pagal tautybę: lietuvių 150, žydų 61, lenkų 50, rusų 43, vokiečių 34 ir mahometonų 1. Lietuviai pagal klases skaidėsi taip: prieklasyje 25, I — 23, II — 14, III — 24, IV—22, V—14, VI—9, VII—9 ir VIII—10. Šiais mokslo metais gimnaziją baigė 19 mokinių, kurių tarpe 7 lietuviai. Trys lietuviai ir dar 3 kitų tautybių abiturientai gavo už sekmingą mokslą sidabro medalius.

Gustaitis buvo skirtas tikybą dėstyti lietuviškai (lenkai turėjo kitą kapelioną). Jis gerai suprato savo uždavinį ir buvo visoj gimnazijoj vienintėlis lietuvis, dėl to nepraleido jokių progų kelti lietuvybės dvasią ir lietuvius moksleivius globoti. Kai buvo pakeltas mokestis už mokslą, tai gim-

---

19) Šia proga paminėtina, kad ir Gustaitis buvo tų represijų auka, nes mokslo metų viduryje iš penktosios klasės jį be jokios kaltės, to jam gimnazijos vadovybė ir neprikišo, įsakė pasišalinti ir tiek.

nazijoj įsteigta draugija šelpti neturtingus mokinius. Gustaitis buvo šios draugijos valdyboje ir stengėsi joje taip pat lietuviams padėti.

Norėdamas labiau suburti lietuvius, jisai ieškojo legalių būdų juos organizuoti. Kito nieko negalėdamas padaryti, bent suorganizavo chorą, kuris per moksleivių pamaldas giedodavo lietuviškai giesmes. Tai jau organizuotas lietuvybės darbas, tai jau pralaužimas sustingimo bei sudarymas precedentų ateičiai. Šitoki veržimaisi ir iškovojimai lietuvybei teisių stiprino lietuvius, ugdė jų tautiškumą ir jėgas. Toki dalykai, pagaliau, drąsino ir kitur kovoti dėl savo teisių. Rusų valdžia labai nepalankiai žiūrėjo į jauno kunigo daktaro veikimą, „jėzuitu" (atseit, gudriu) tarp savęs jį vadindami.

„ŽIBURIO" DRAUGIJOS ĮSTAIGŲ VEDĖJAS

Buvo laikas, kai lietuviai neturėjo nei vienos gimnazijos ir progimnazijos, o kai norėjo nors progimnaziją turėti, tai turėjo nugalėti daug kliūčių. Rusai tą darbą visaip kliudė. Pasirengusių mokytojų tada ir su žiburiu nebuvo galima rasti. Jei rasi mokytojų, tai nebuvo lėšų juos tinkamai apmokėti. O kai jau minimos kliūtys buvo didelėmis pastangomis nugalėtos, tai atsirado visų didžiausia kliūtis — nebuvo mokinių. Tai buvo laikas, kai vis tik kai kurie lietuviai dėl nesusipratimo, mokslo svarbos neįvertinimo ne labai norėjo vaikus mokslinti, ypač lietuviškoje įstaigoje.

Dabartinis Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, nuo 1895 iki 1905 metų, kunigavo Lenkijoje: Blendove, Lodziuje ir Varšuvoje. Čia pažino daug mūsų inteligentų vedusių lenkes žmonas. Daugelis jų norėdavo savo vaikus išmokyti lietuviškai, o žmonos lenkės tam priešindavosi. Kuris nesispyrė, tai turėjo ramybę, bet vaikus išaugindavo lenkus. Dėl to kunigas Staugaitis susirūpino paruošti lietuvaičių inteligenčių. Kai grįžo jis iš Lenkijos ir apsigyveno Marijampolėje, tai rūpinosi čia įsteigti lietuvių mergaitėm gimnaziją. Jam pasisekė lengvai gauti iš rusų valdžios leidimą atidaryti keturklasę mergaičių progimnaziją su dėstomąja lietuvių kalba. 1907 metais rugsėjo 22 d. ta progimnazija pradėjo darbą su prieklase ir pirmąja klase. Gustaitis buvo pakviestas direktoriauti šiai pirmąjai lietuvių aukštesnei mokyklai ir tas pareigas be jokio atlyginimo ėjo ligi ši įstaiga karo metu nusikėlė į Tambovą. Gustaičiui ji daug rūpesčių sudarė. Sunku buvo surasti cenzuotų lietuvių mokytojų, maža mokinių, ir rusų valdžia atsipeikėjusi po 1905 metų sumišimų ieškojo progų ją likviduoti. 1911 metais jau buvo išleista pirmoji progimnazijos laida. Į paduotą direkcijos viršininkui prašymą, kad leistų atidaryti aukštesnes klases ir įstaigai augti į pilną gimnaziją, aiškiai atsakyta: „Kadangi Žiburio draugijos įstatai neduoda garantijos, jogei ši mokykla priruošianti geras rusų pilietes ir kad Marijampolėje nesimato tinkamo buto pilnaklasei mergaičių gimnazijai, tai

prašymas paliekamas be pasekmių". Žinoma, butas tai tik antraeilė priekabė, o gimnazijos dvasia labai nepatiko rusams. Visgi didelių pastangų dėka ši įstaiga išgelbėta ir ligi karo ji davė, nors negausias, keturias laidas. Štai lentelė tos pirmosios iš viso lietuviškos progimnazijos, kaip ji atrodė ligi didžiojo karo:

Kuriais mokslo metais	Prie-klasis:	I	II	III	IV	Iš viso
1907 — 8	21	18	—	—	—	39
1908 — 9	14	13	17	—	--	44
1909 — 10	13	15	13	11	—	52
1910 — 11	5	17	20	11	8	61
1911 — 12	5	16	17	20	11	69
1912 — 13	3	21	20	18	17	79
1913 — 14	4	24	25	26	12	91

Iš lentelės matyti, kad pirmoji lietuvių progimnazija turėjo nedaug mokinių, nors metai iš metų ji pamažu gausėjo. Ypač lietuviams skaudėjo širdį, kad tuo pat metu rusų tolygios mokyklos turėjo daugiau moksleivių, kurių tarpe buvo ne mažas procentas ir lietuvaičių. Štai 1912—13 mokslo metais Breverniūtės mergaičių rusiškoje gimnazijoje Marijampolėje iš viso buvo 170 moksleivių: lietuvaičių 52, rusių 12, lenkių 20, vokietaičių 9, žydžių 76 ir viena totorė. Vilkaviškyje taip pat buvo nuo 1909 metų rusiška gimnazija mergaitėm. Dėl to Gustaitis 1910 metais parašė 26 puslapių knygelę *Mariampolės Lietuvaičių Progimnazijos atsišaukimas į visuomenę*, kurioje išdėstė reikalą susirūpinti lietuvių švietimu ir ragino tėvus leisti savo dukteris mokytis, nurodydamas to naudą joms, tėvams ir mūsų tėvynei. Taip pat nusiskundė 15 puslapyje, kad

„trijų metų šitos įstaigos gyvavimas parodė didelį mūsų tautiečių užaušimą. Tarytum visas mūsų patrijotizmas tik paremtas ant tuščių žodžių, ant skambių dainelių, tikram gi patrijotizmui stinga pamato, tai yra darbo pasišventimo. Keturiose kliasose veikiant 10 mokytojų, naudojasi vos pusiaušimtis mokinių, t. y. atskirose kliasose po kelioliką mergaičių. Juk toksai mokytojų personalas galėtų mokyti apie 200 vaikų. Juk mokytojui beveik vis tiek, kiek jis mokina, lekcija visados užima vieną valandą, kodėl gi neišnaudojame savo teisių. Kam ant tuščio skleidžiame energiją ir pinigus?"

Toje pat knygelėje nurodęs, kad dienos šviesa reikalinga kūno sveikatai, o žmogaus proto sveikatą gaivina mokslas, sako, kad bemokslei tautai

kultūrinis gyvenimas negalimas. Vardan tėvynės ir jos žmonių laimės 9 ir 10 puslapyje rašo:

„Taigi, norint prikelti tėvynę iš šimtamečio miego, iš amžinos vergijos, norint išblaškyti tą visuomet niūksančią prieš mūsų akis mirties šmėklą, kuri mus, lyg koksai historijos šešėlis... graudina ir slegia, — turi būti mūsų visų obalsiu: daugiau šviesos! ne kai kuriems tiktai luomams, ne išrinktiesiems laimės vaikams, bet plačiai visuomenei, visiems tautos sluoksniams, be skirto, be ribų, prisilaikant principo, jog ne ta yra tikrai apšviestoji tauta, kur atskiri žmonės pasiekia augštus mokslus, bet kur visuomenė skaityti ir rašyti moka; lygiai kaip socijaliniame gyvenime ne ta vadinasi turtinga visuomenė, kur keli kapitalistai milijonus skaito, bet ta, kur didžiuma gerai pasituri, kur visi žmonių sluogsniai gerovėje gyvena“.

Tai buvo labai platūs užsimojimai tuo sunkiu ir tamsiu mūsų tautai metu, kurie vis tik rodo jo kilnias pažiūras į visuomenės švietimą ir šie jo švietimą kelti raginimai turėjo mūsų visuomenėje atbalsių, juo labiau, kad toje knygelėje nurodo tuomet inteligentų trūkumą visose gyvenimo srityse.

Į šią progimnaziją nuo 1909 metų buvo pakviesta mūsų rašytoja ir pedagogė Marija P e č k a u s k a i t ė, kuri ir mergaičių bendrabutį vedė.[20]) Jos pasiaukojimas toms pareigoms ir vaisinga darbuotė gal kiek palengvino Gustaičio darbą, bet ši mokykla jam visada sudarė begalę rūpesčių.

Gustaitis žinojo, kad „mokslas — ne molis, kastuvu neįkrėsi“, kaip jisai sakė, bet vis tik stengėsi kuo daugiau sutraukti mergaičių į šią lietuvišką įstaigą ir sudaryti sąlygą, kad mergaitės pačios stengtųsi geriau mokytis. 1911 m. paskelbė, kad išlaikusios egzaminus į bet kurią klasę labai gerai iš visų dalykų, tais metais bus laisvos nuo mokesčio už mokslą, nors konkursą tik viena gali laimėti kiekvienoje klasėje.

Tiek lietuvaičių „Žiburio“ progimnazija, tiek kiti švietimo darbai buvo išlaikomi kukliomis lietuvių aukomis. Tačiau ne tik dėl rusų valdžios kliūčių, bet ir dėl stokos pinigų nebuvo galima darbo išplėsti, o planų turėta įvairių, netrūko ir entuziazmo bei energijos.

Kaip kad „Saulė“ pastatė Kaune didelius rūmus, panašius norėjo ir „Žiburys“ Marijampolėje pasistatyti. Jau 1912 m. draugijos susirinkimas nutarė tam reiklui rinkti aukas, o 1913 m. nutarimą pakartojo, prašydamas vyskupą leisti kun. J. Staugaičiui ir kun. A. Civinskui vykti Amerikon aukų rinkti. Kaip ten reikalai susiklojo — nežinau, bet 1914 m. Gustaitis pats išvyko Amerikon aukų rinkti. Svarbiausia, norėta turėti tuose „Žiburio“ na-

---

[20]) Apie M. Pečkauskaitę žiūrėk p. Juozo Tarvydo straipsnius *Athenaeume:*
a. „Marija Pečkauskaitė ir jos kūryba“ 1931 m. 2 nr.
b. „Marijos Pečkauskaitės pedagoginė praktika“ 1934 m.
c. „Marija Pečkauskaitė ir Povilas Višinskis“ 1935 m.

muose mergaičių gimnazijai patalpas, salę lietuvių susirinkimams, sales muziejui ir kitiems švietimo dalykams. Jisai norėjo tik atostogų metu šitą misiją atlikti, bet prasidėjus karui jam teko tenai gyventi septynis mėnesius. Važinėdamas po lietuvių kolonijas sakė prakalbas, rinko aukas ir piniginius pasižadėjimus.

„Saulės" draugija ir Tautos Namų Vilniuje organizatoriai anksčiau jo rinko aukas, tie, matyti, turėjo pasisekimo daugiau, o dar prasidėjus karui visų dėmesys kur kitur nukrypo. Vis tik Gustaitis ten įkuria Švietimo Fondą, kuriam buvo amerikiečių pažadėta 30 000 rublių (vadinasi apie 150 000 litų). Be to, dar kun. A. Milukas paaukojo 2 000 rublių knygomis dėl Lietuvos švietimo ir suorganizavo tam švietimui stipendiją 2 000 dol. kun. S. Gimžausko vardu.[21])

Kai nuo karo buvo apsistojęs su lietuvių įstaigomis Trakuose, kurios sudarė jam labai daug rūpesčių, tai jo brolio duktė A. Šalčiuvienė-Gustaitytė jam tarė:[22]) „Kam taip aukotis. Esat Marijampolės vyrų gimnazijos etatiniu mokytoju ir kelkitės kartu su ja". Dėdė jai atsakęs: „Tu juk ne egoistė, Antosėle, o taip kalbi. Tik pagalvok, kas bus su šiuo būžių būreliu, jei aš jas pametęs išvažiuosiu su savo gimnazija. Žiūrėk, kiek mergaičių karo metu, kuris Dievas žino kaip ilgai gali užtrukti, — galės tęsti mokslą, turės pastogę, maistą ir drabužį, nebus priverstos bastytis pabėgėlių tarpe ar kęsti sunkų okupantų jungą, o gal net pakrikti tuo metu, kada mūsų inteligentai veda svetimšales ir žūsta tautai, teisindamies inteligenčių moterų nebuvimu".

Šita pirmoji lietuvaičių progimnazija pradžioje karo išsikėlė iš Marijampolės ir kurį laiką buvo apsistojusi Trakuose, o iš Trakų išsikėlė į Sienną, paskui Tambovan. Kadangi Marijampolės vyrų gimnazija, kurioj jisai buvo etatiniu tikybos mokytoju, nusikėlė Jaroslavlin, tai lietuvaičių tada jau gimnazijos direktorium buvo pakviestas kun. Tautkevičius, o šiam pasitraukus — kun. prof. P. Bielskus. Tačiau šia gimnazija jisai ir toliau uoliai rūpinosi.

Jaroslavlyje prie Volgos buvo suvažiavę tremtinių daugiau poros tūkstančių. Gustaičiui teko būti Lietuvių Centro Komiteto tremtiniams šelpti įgaliotiniu, o vėliau ir lietuvių komiteto pirmininku. Visi lietuviai apie jį spietėsi. Tuojau įkūrė bendrabučius jaunuomenei, vaikų prieglaudų, pradžios mokyklų, visokių dirbtuvių ir „Žiburio" vyrų progimnaziją, nors tuo pat metu Marijampolės vyrų gimnazijoje turėjo 20 pamokų savaitėje. Čia taip pat veikė „Žiburio" centras, kuriam Gustaitis vadovavo. Visų jo vadovau-

---

[21]) Kun. Dr. M. Gustaičio laiškai iš kelionės, 1915 m. 2 pusl.

[22]) „Atsiminimai apie kun. dr. M. Gustaitį" — A. Šalčiuvienė-Gustaitytė „Naujoji Romuva" 1933 m. 119 nr. 343 pusl.

jamų švietimo įstaigų ir bendrabučių mėnesinė sąmata siekė 20 000 rublių su viršum.[23])

DARBAI SEINUOSE IR LAZDIJUOSE

Sunku buvo Gustaičiui gyventi Rusijoj. Skundėsi prieteliams, kad sergąs nostalgija. Kai jisai išvyko užsienin studijuoti ir tai rašė,[24]) kad —

Vos tik pagilint išvežiau protą,
Nuolat lavone širdis pašarvota!

Kai kiti poetai gėrisi puikiais Šveicarijos reginiais, tai Gustaitis jaučia nepaprastą tėvynės ilgėsį.

Nuvykęs Amerikon taip pat labai ilgėjosi Lietuvos ir Amerikos gamtą lyg pragarą piešia, palyginęs su Lietuva:[25])

Čia upės juodos kaip derva;
Jų vengia ne tiktai žuvis,
Bet šliužas ir varlė žalsva...
Aplink juodi kalnai tematos,
Apžioję liesą upės lytį,
Lyg pragaro pažiauniai platūs,
Norį aną ryte praryti...
Apygardų laukai miškai
Išrodė mirę visiškai...

Apie tai, kaip Rusijoje gyvenimas jam slėgė širdį jisai sako:[26]) „Slenka dienos: ilgos kaip karo metai, nuobodžios — kaip šiaurės gamta. Širdis veržte veržias Lietuvon, bet ir ten nerandama ramios vietelės, lyg Nojaus balandis, vėl grįžta į svetimybės laivą. O čia kur pažvelgsi, visur šaltos vargo bangos putoja. Kartais nei iš šio, nei iš to, plykstels jausmas, lyg elektros kibirkštis apniauks akis ašara ir nejučiomis giliai atsidūsti, pats nežinodamas ko ir kam; tik jauti, kad sunku, kad širdį kas gniaužo... Pakelsi vokus — išsiblaivyti, nurimti, juodsparnė vėliava gaubia palšą besaulį dangų“.

Kaip tik buvo jau galima grįžti, jisai apleido Rusiją. Kada pervažiavo sieną — nežinia, tik jau 1918 m. rugpiūčio 21 d. iš Vilniaus važiavo Kaunan, o iš čia Marijampolėn. Čia buvo „Žiburio“ gimnazija, bet joje visos mokytojų vietos jau užimtos. Skaudu jam buvo tenai nepritilpus.[27]) Tačiau greit gavo pasiūlymą vadovauti Seinų „Žiburio“ gimnazijai, kuri buvo jau įkurta. Rugsėjo 2 d. pradėti antrieji mokslo metai Seinų „Žiburio“

---

23) M. Grigonis „Kun. M. Gustaitis Jaroslavlyje“ „Rytas“ 1928. I. 12 d. 9 nr. ir B. Kazlauskas „A. a. kun. d-ras M. Gustaitis ištrėmime“ — „Rytas“ 1928. I. 3 d. 2 nr.

24) Varpeliai 19 pusl.

25) Tėvynės Ašaros 18—19 pusl.

26) M. Gustaitis „Petras Kriaučiūnas“ 46 pusl.

27) Prel. J. Laukaitis: „a. a. kun. Dr. Motiejus Gustaitis“, „Tiesos Kelias“ 1928 m. 2 nr. 119 pusl.

gimnazijoje ir dabar prasideda trečias tarpsnis Gustaičio švietimo veiklos. Gimnazija turėjo dvi klases su 97 mokiniais. Tuo nepasitenkinama. Norima, kad daugiau lietuvių šviestųsi. Įkuriama 1919 m. IV. 28 d. prie gimnazijos vadinami paruošiamieji kursai kandidatams į pirmąją klasę (buvo 79 kandidatai). Dar buvo įkurta suaugusiems kursai. 1919 m. IV. 28 d. atidaryta ten pat „Žiburio“ mergaičių gimnazija. Lig vasaros veikė viena klasė su 45 mokinėmis, o rugpiūčio 15 d. pradėjo veikti ir antroji klasė. Prie šios gimnazijos suorganizavimo Gustaitis visa siela prisidėjo. Taigi, Seinuose švietimo darbas buvo plačiu maštabu organizuojamas ir tikslingai plečiamas. Seinai tapo stipri mokslo tvirtovė, kurios vyriausiu vadu buvo Gustaitis. Kaip prieš didįjį karą Seinai buvo žymūs savo spauda, tai yra laikraščiais ir knygomis, taip dabar juose įsikūrė kelios mokslo įstaigos, teikusios gerų vilčių.

Šis taip sparčiai varomas mokslo ir švietimo darbas, o taip pat mokytojų veikimas į aplinką nepatiko lenkams. Jie negalėjo šio darbo sutrukdyti savo agitacija, pažadais ir grąsinimais. Jie ruošė del to smurtą su ginklu rankose. Vos buvo pradėta treti mokslo metai, jau devintą mokslo dieną nelemta buvo abiejų gimnazijų jaunuoliams būti pamokose. 1919 VIII 23 d. auštant 500 ginkluotų lenkų partizanų (didžiausią šių puolėjų dalį sudarė lenkų kareiviai perrengti civiliais drabužiais), po smarkaus kelių valandų mūšio nugalėjo visai negausias lietuvių jėgas ir užėmė Seinus.

Lenkai tuoj išvaiko mokinius iš jų bendrabučių, o keturiasdešimts vyresnių mokinių ir mokytoją Tijūnaitį pasodina kalėjiman. Kiti mokytojai su mokiniais spėjo pasprukti. Tačiau šis užpuolimas padarė didelius nuostolius gimnazijom. Lietuvių mokslo įstaigos išdraskytos, mokinių bendrabučiai išplėšti, daiktai sudaužyti ir lenkai durtuvais nudūrė du niekuo nekaltu mokiniu. Direktoriaus Gustaičio langus atėję sušaudo, tik laimė, jam nekliudo, o paskui kelis kartus darė jo bute kratas. Nieko įtartino nerado, bet konfiskavo jo spaustuvę, kurią jisai buvo pirkęs ir parsivežęs iš Rusijos. Žadėjo tuos 26 pūdus raidžių grąžinti, bet neištesėjo.[28])

Tačiau ir likęs lenkų okupuotuose Seinuose rūpinasi lietuvių švietimo reikalais. Tuojau kreipiasi į lenkų okupacinę valdžią, norėdamas gauti leidimą atidaryti gimnaziją. Jam iš karto kaip ir miglotai žadėjo, bet, matyti, vietos lenkų valdžia, pasitarus su Varšava, gavo neigiamą atsakymą ir Gustaičiui buvo atsakyta, leisią atidaryti gimnaziją su sąlyga, kad direktorius ir visi mokytojai būtų Lenkijos piliečiai. Žinoma, jei ta sąlyga būtų buvusi

---

[28]) Prieš karą buvo, berods, tik trys lietuviškos spaustuvės: viena Vilniuje, viena Kaune ir viena Seinuose. Matyti, Gustaitis tikėjosi grįžęs apsigyventi Marijampolėje ir čia turėti spaustuvę, kaip įrankį šviesai ir tiesai skleisti.

įvykdyta, tada jie būtų kitų kliūčių ieškoję ir vis tik neleidę lietuvių gimnaziją įkurti.

Seinų „Žiburio" gimnazijos mokiniai išvažinėjo kitosna įstaigosna, o dalis visai negalėjo mokytis. Tačiau mokytojų A. Kubiliaus ir St. Tijūnaičio pastangomis iš Seinų „Žiburio" vyrų ir mergaičių gimnazijų 1920 m. I. 12 d. atgaivinta mišri Seinų „Žiburio" gimnazija Lazdijuose, kuri ligi šiol čia pasekmingai veikia, laukdama dienos, kada galės grįšti savo senan lizdan. Pradėjus veikti Lazdijuose gimnazijai, o Seinuose Gustaitis negalėdamas dirbti švietimo darbo, buvo kviečiamas Lazdijuosna gimnaziją tvarkyti. Kaip buvo sunku pradžioje čia dirbti, vaizduoja toki faktai: buvo trys klasės, o pamokos dėl patalpos ankštumo ėjo dviem klasėm prieš pietus ir vienai po pietų. Mokiniai pradžioje stati mokėsi, nes turėjo klasėje vieną sukrypusią sofą. Pečiai buvo nekūrenti. Tik po kiek laiko iš Marijampolės ir Vilkaviškio buvo suolų pargabenta.

Gustaitis Lazdijuose greit pradėjo aprūpinti gimnaziją reikalingais dalykais — pristatė dviem klasėm flygelį. Kai šio flygelio vidurinę sieną išimdavo, tai pasidarydavo salė. Patalpos klausimas trumpam laikui buvo išspręstas. Tačiau augant gimnazijai to nepakako. Dėl to pasirūpino nupirkti nuo savininkų tą žemės sklypą, kur buvo gimnazija, su triobesiais ir 1924 m. pastatė erdvius namus keturioms klasėms ir namą, kuriame gimnazijos raštinė ir jisai pats gyveno ir mirė.

Gimnazija buvo įsigijusi ir mūro namą 1925 m. mergaičių bendrabučiui, bet 1927 m. buvo priversti parduoti, nes po trečiojo Seimo rinkimų kairiųjų valdžia atsakė gimnazijai pašalpą ir reikėjo ieškoti būdų sudaryti lėšų būtiniems gimnazijos reikalams.

Tačiau ir Lazdijuose mokslas buvo labai trukdomas. Kuone visą laiką ligi 1924 m. mokiniai naktimis su ginklais sargybas ėjo, o dienomis mokėsi. Šitokia padėtis, be abejo, darbui kenkė, bet nebuvo kitos išeities, o vis tik mokytojai ir mokiniai, neatsižvelgdami į visas sunkenybes, noriai dirbo. Daug kartų lenkai plėšė pafrontės ramius gyventojus, mokinių tėvus, o tai vis labai veikė jautrią poeto Gustaičio sielą, ir be abejonės prisidėjo prie pagreitinimo jo mirties.

Išvijus gimnaziją iš Seinų, okupuoto krašto mokiniai atbėgo Lazdijuosna. Čia jie neturėjo nei giminių, nei pažįstamų. Gustaitis buvo jų vienintėlė priebėga. Jisai pasirūpino įsteigti okupuoto Seinų krašto jaunuomenei du bendrabučiu: vieną berniukams, antrą mergaitėms ir nemokamai juos užlaikė — davė maistą, drabužius, knygas ir visa kas reikėjo. Tiesa, mergaičių bendrabutyje buvo ir našlaičių. Pirmaisiais dvejais metais okupuoto krašto mokiniai ir našlaičiai sudarė 42% mokinių.

Lenkai, užėmę Seinus, nusavino visą gimnazijos turtą ir knygyną. Lazdijuose Gustaitis savo knygyno dalį pavedė mokinių, o dalį mokytojų knygynams. Algą ar kitas savo asmeniškas pajamas atiduodavo gimnazijos reikalams, pasilikdamas sau tiek, kiek reikia kukliam pragyvenimui. Kartą, kai reikėjo daryti išmokėjimai, tai atidavė ilgai saugotą auksinę penkrublę ir pas save neturėjo jokio cento. Visa siela, su retu pasiaukojimu dirbo ir kai visa buvo sutvarkyta, mirtis jį išskyrė iš gyvųjų tarpo.

Jei Gustaičiui tekdavo su reikalais išvažiuoti, tai stengdavosi kaip galima greičiau grįžti ir tuojau vėl tvarkė įvairius įstaigos reikalus, tačiau bendrai vengdavo išvažiavimų. Mokytojus kviesdavo dažniausiai tuos, kurie kilę iš Dzūkijos. Nors daug rūpesčių turėjo, bet taip prisirišo prie to krašto, kad kitur siūlomų geresnių vietų nesutiko imti. Tačiau ir nepaprastą autoritetą čia turėjo. Visi jį gerbė ir mylėjo.

„TAUTA SAVO MOKYKLOSE SAU ATEITĮ GAMINA“

Gustaitis sielodamasis dėl mūsų tautos ateities suformulavo dar vergaujančiai Lietuvai šūkį:*Tauta savo mokyklose sau ateitį gamina!* Jis visą gyvenimą dirbdamas šia linkme, organizavo švietimą ir pergyveno tuos sunkumus, kuriuos turėjo tada pakęsti lietuviška mokykla. Dėl to ryžosi viešąją mūsų visuomenę palenkti mokyklos naudai. Reikia žinoti, kad daugelis tėvų dėl tautiško susipratimo stokos, dėl geresnės vaikų karjeros (jie gal iš dalies ir turėjo pagrindo taip manyti, žinant to meto gyvenimo aplinkybes) ne taip jau palankiai žiūrėjo į lietuvišką mokyklą, juo labiau, kad ir už mokslą joje reikėjo keletas kapeikų daugiau mokėti, negu rusų valdiškoje. Reikėjo griauti šie žalingi nusistatymai ir taip pat kovoti su rusų švietimo politika. Prieš rusų darbus nebuvo galima rašyti ar viešai kalbėti. Taigi reikėjo diplomatijos, gudrybės ieškoti, kaip įvilkus tas idėjas į žodinį ar rašto rūbą ir jas visuomenei plačiau paskelbus.

Dar žinotina, kad po 1905 metų Rusijos sumišimo buvo išsikovota iš despotijos kai kurių neva laisvių. Tačiau 1907 metais rusų vyriausybės priešakyje atsistojo Stolipinas, kuris paėmė griežtą kryptį atgal, naikindamas tai, ką visuomenė buvo jau laimėjusi po rusų japonų karo. Stolipinas pradeda rusais sistematingai kolonizuoti Lietuvą. Kur įkurdina rusus kolonistus, tuojau apgyvendina popą ir rusų mokytoją. Kolonistai atleidžiami nuo mokesčių, jiems duodamos paskolos, sėklos ir žemei dirbti įrankiai nemokamai. Kolonizatoriai išilgai visą Lietuvą nori kolonizuoti mūsų žemę, kad lengviau surusintų vieną, o po to antrąją pusę. Patsai Stolipinas, berods, 1910 metais iš Valstybės Dūmos tribūnos be jokių pridengiamų žodžių paskelbia: „Šiaurės vakarų kraštas t. y. Gudija ir Lietuva, nuo amžių buvo, yra ir bus tikras rusų kraštas“. Lietuviai mokytojai atleidžiami, taip pat

elgiamasi su lietuviais valsčių raštininkais ir valdininkais. Rusų mokyklos Lietuvoje sparčiai kuriamos. Sakysime, 1905 metais Kauno gubernijoje buvo jų 360, o jau 1912 metais 724 mokyklos. Rusai jau buvo suprojektavę Lietuvos gubernijose įvesti privalomą pradžios mokslą su rusų mokykla kas 3 verstai. 1921 metais šis projektas turėjo būti galutinai įvykdytas, nors karštesnieji rusifikatoriai norėjo jį įvykdyti ligi 1912 metų, bet taip staiga dėl stokos mokytojų, lėšų ir kitų dalykų, negalėjo to padaryti. Be to, miesteliuose steigė triklasių ir keturklasių mokyklų, kuriose nebuvo vietos lietuvių kalbai ir lietuviams mokytojams. Užgynė „daraktoriams" mokyti vaikus Lietuvoje ir persekioja vaikų poterių mokytojus.[29])

Koks didelis rusų pasikėsinimas, kurį Gustaitis viename sonete[30]) taip poetiškai nusako: „Didžiulis karstas tautai atsidarė". Bet gyva tauta nenori eiti karstan, o jos idealioji šviesuomenė rūpinasi iš tų pinklių gelbėtis. Ypač puikiai Gustaitis parengė prakalbą Marijampolės progimnazijos aktui 1913 metų sausio 30 d. Joje gražiai nurodė rusų ir lietuvių mokyklų skirtumus, lietuvių mokyklų sunkų padėjimą, tėvų pareigas rūpintis lietuvių mokyklomis ir jas visokeriopai palaikyti, o pagaliau nurodė, kad lietuvių mokyklos „leidžia turėti daug geros vilties ir lemia šviesesnę tautai ateitį". Ta jo kalba šiandien mums likusi kaip įdomus tų laikų dokumentas ir del to ją čia žemiau paduodame ištisą, kaip ji atspausdinta Gustaičio redaguotame laikraštyje „Žiburys" 1913 m. 4 nr. 32 pusl.

„Dvi yra pakraipos auklėti jaunimą mokykloje. Viena, kad, atskyrus vaiką nuo tėvų, pavesti jį mokytojų globai, arba, kitaip sakant, atskirti mokyklą nuo šeimynos. Pas mus šita pakraipa nuo seniai viešpatauja, tik pastarais metais ji bent kiek tapo atlaidesnė. Buvo laikas, kuomet mokykla bandė vaikuose išravėti įdiegtus tėvų įpročius; tėvai gi stengės apsaugoti vaikų sielą prieš mokyklos įtaką. Tuomet jaunimas, iš vienos pusės perspėjamas tėvų ne visai pasitiki mokykla, iš kitos vėl pusės neretai matydamas, kaip mokykla griauna tai, ką jis namie išmoko gerbti, nežinojo ko klausyti ir kaip elgtis. Jo akyse mažėjo apskritai autoriteto rimtumas. Ir jis baigdavo, ar bent įpusėjęs apleisdavo mokyklą pilnas abejonių, negacijos. Naktis užguldavo jo sąžinę ir užmigdydavo ją. Tik retas kuris pajėgdavo išblaškyti tas abejonių ūkanas ir prasiskinti sau kelią.

Antroji auklėjimo pakraipa vienija šeimyną su mokykla, viena kitai paduoda draugiškai ranką bendram tikslui, kad ne tik išlavinus vaiko protą ir suteikus jam žinių, bet dar ne mažiau rūpinasi išlavinti būdą užgrūdinti valią ir taip prirengti žmogų gyvenimui.

Prieš keletą metų papluko nauja srovė. Lietuvių visuomenė pasijuto galinti sutverti savąją mokyklą. Į tą darbą jai reikėjo stoti nepri-

---

29) M. Šalčius „Dešimts Metų Tautiniai—Kultūrinio Darbo Lietuvoje" (1905—1915) 30—32 ir 69 pusl.

30) Varpeliai 40 pusl.

sirengus, skubiai, be tinkamų vadovėlių, menkomis priemonėmis. Už tai įvairiausių kliūčių ir sunkenybių buvo iki valiai. Tačiau visuomenė, prisiėmus tą svarbų darbą, veik pasistengė įkurti savo tautiškas mokyklas Kaune, Vilniuje, Mariampolėje ir k. Žinoma, greituoju statomas namas retai statoma iš sausos medžiagos, del to nenuostabu, jei kartais šen ten plyšta ar bent kiek pasvyra. Toksai namas paprastai sparų reikalingas.

Bet ne tame dalykas. Dedant pamatus savajai mokyklai reikėjo užsiduoti klausimas: kokios gi mes laikysimės taisyklės — skirti šeimyną nuo mokyklos, ar vienyti šiuodu gaivalu?

Kadangi tėvų ir mokyklos vardas vaiko akyvaizdoje yra iš pat prigimties apvilktas kokia tai nepaprasta autoriteto aureole, o tas autoritetas yra labai svarbus auklėjimo veiksnys, tai mokykla ir šeimyna, rūpindamos vaiko lavinimu, privalo ytin saugoti vienas kito rimtybę. O ją geriausia apsaugos bendrąją sutartim. Ir priešingai, visiškas šių dviejų elementų atskirimas, kaip ir jų suskirstymas gali sukelti tiktai nepasitikėjimą vieno kitu ir suskaldyti auklėjimo jėgas.

Be to, neturėdami tautiško iždo, mes tegalime steigti mokyklas ir jas išlaikyti tiktai tėvų bei visuomenės parėmimu. O tuo pat visuomenė ir šeimyna įgija teisių link mokyklos, kurią jos palaiko. Taip pat ne mažiau brangi mokyklai ta užuojauta, kurią visuomenė jai reiškia; brangūs patarimai ir pastebėjimai, kuriuos gali auklėtinių tėvai suteikti mokytojams, kad jų vaikus, tautos piliečius, geresniais išauklėjus.

Iš kitos pusės šeimyna ir visuomenė, priimdamos teises bendro su mokykla auklėjimo, kiekviena savo srityje, tuo pačiu priima ir priedermes, būtent rūpintis mokyklos esimu ir pažanga.

Apie tikrą savos mokyklos buvimo reikalą, rodos, negali būti dviejų nuomonių: tauta savo mokykloje sau ateitį gamina! Ale palaikymas gyvybės tai dar tik pusė visuomenės priedermių del mokyklos. Antroji priedermių pusė tai prisitaikymas mokyklai. Ką pagelbės, jeigu mokykla pildys savo darbą dorai, jeigu išlavins jaunimą ir prirengs jį gyvenimui, o šeimyna savo pažiūromis ir pavyzdžiu tatai nepalaikytų? Tiktai bendrai dirbant galima tikėtis, jog lietuviška mokykla su laiku pasieks savo aukštą pilietišką uždavinį. Kelerių metų pedagogijos vaisiai ir dabartinis mūsų mokyklų stovis leidžia turėti daug geros vilties ir lemia šviesesnę tautai ateitį".

GUSTAIČIO KNYGOS ŠVIETIMO TALKOJE

Daugelis Gustaičio raštų skirta mokyklos ir švietimo reikalams.

Kruopščiai parengtoje monografijoje *Kunigas Antanas Tatarė* (1915) iškėlė pirmutinį Suvalkų gubernijos lietuvių švietėją ir rašytoją, gyvenusį nuo 1805 iki 1889 m. Joje yra nemaža davinių apie pirmosios pusės devyniolikto šimtmečio švietimą. Jei ne Gustaitis, tai gal niekas šio kuklaus veikėjo nebūtų iškėlęs iš užmiršties nasrų, nors Tatarės reikšmė didelė. Gustaitis gal ir kitą tikslą turėjo iškeldamas šį Apvaizdos skirtą mums vyrą. Nieks nežinojo ir negalėjo numatyti kiek ilgai lietuviai turės vergaut svetimiems. Aprašydamas kun. A. Tatarės darbus ir kančias, kurias jam teko iš-

kęsti ilgame ištrėmime, jisai tarsi norėjo parodyti, kaip pavergtos tautos šviesuomenė turi dirbti, jei nori žengti prie laisvo gyvenimo. Taigi knyga turėjo keleriopą tikslą. Nors ji buvo labai sunku parašyti dėl davinių stokos, bet vistiek apie kun. Tatarės gyvenimą ir veiklą gaunamas pilnokas vaizdas.

Monografijoje *Petras Kriaučiūnas* (1926 m.) aprašė šio didelio mūsų tautiečio pedagoginę ir tautinę veiklą. Petras Kriaučiūnas lietuvių tautiniame atgimime turi nepaprastų nuopelnų. Gustaičiui teko su juo drauge kurį laiką dirbti ir jisai pasistengė iškelti to veikėjo asmenybę, vargus ir naujus mokymo metodus.

Gyvendamas Dzūkijoje Gustaitis arčiau pažino veiklų kleboną kun. Juozapą Galecką. Jam mirus parašė monografijėlę (1924 m.) ir apie šį kaimo kultūrintoją, ir švietėją. Kun. Galeckas įkūrė dvi parapijas ir joms bažnyčias pastatė, uoliai veikė žemės kultūros srityje ir savo apylinkes lietuviškomis mokyklomis nusėjo.

Knygelėje *Basanavičius ir „Aušra“* (1927 m.) duoda Dr. Basanavičiaus veiklos ir gyvenimo aprašymą, sąryšyje su pirmojo tautinio mūsų laikraščio sukaktimi ir to veikėjo įtaka tam laikraščiui.

Knygelėje *M. Sarbievijus* (1925 m.) Gustaitis iškėlė įdomų poetą, kuris septynioliktame šimtmety lotynų kalba aprašė Lietuvos gamtą. Vakarų Europoje šis poetas turi didelį pasisekimą ir jo raštų kalba tolygi auksinio Romos amžiaus kalbai. Daug vertimų jo raštai sulaukė, o pats originalas nuo 1625 iki 1875 m. penkiasdešimts aštuonių leidimų. Ir apie tą poetą gražiai Lietuvą apdainavusį tik iš čia sužinojo platesnė mūsų visuomenė.

Paruošė ir atspausdino monografiją *Julius Cezaris* (1928 m.). Ne tik mokyklai reikia žinoti šis Romos kariautojas, imperatorius ir rašytojas, bet visai šviesuomenei, kad ir tie, kurie nemoka lotynų kalbos, galėtų bent kiek susipažinti su Cezario stiliumi, jisai prie monografijos davė trumpą pirmosios „Gallų karo“ knygos atpasakojimą, o antrosios vertimą. Šis leidinys mums daug pasitarnauja pažinti Romos tam tikro laikotarpio gyvenimą.

Amerikos mokykloje (1919—20 m.) aprašo savo įspūdžius apie tos šalies viešąsias ir lietuvių tautines mokyklas. Liečia pradžios mokyklas, gimnazijas, universitetus, mokytojus, metodus, mokinius ir duoda principinių pažiūrų į įvairius su mokykla susijusius reikalus. Nors tai tik įspūdžiai, o ne sistematinė studija, vis tik galima susidaryti vaizdas apie Jungtinių Amerikos Valstybių švietimą ir mokyklas bei tenykščias lietuvių švietimo įstaigas. Knygoje taip pat gvildenama koedukacijos problema ir mokyklos bei religijos klausimai.

Mariampolės Lietuvaičių Progimnazijos atsišaukimas į visuomenę (1910 m.) kelia reikalą plėsti švietimą mūsų krašte, nes jei jo neplėsime, tai mūsų tauta turės kitiems vergauti ir kultūriniu gyvenimu negyvens. Ragina lietuvius leisti ir mergaites šviestis ir duoda informacijų apie pirmąją lietu-

vaičių progimnaziją bei jos programą. Tiek jam rūpėjo švietimo kėlimas, kad net su grąsinimais rašo: „Jeigu po tiek pergyventų vargų ir priespaudų dar nejaustume būtino reikalo lavinti ir auklėti savo vaikus, pasirodytume nevertais net pasigailėjimo".

Bruošiūroje *Laikas Dzūkijai kurtis muziejų* (1925 m.) duoda nurodymų mokytojams, studentams ir mokiniams kaip rinkti tautosaka ir etnografiniai dalykai. Taip pat ragino įkurti Dzūkijoj muziejų, kur tuos dalykus reiktų saugoti. Ne tik ragino, bet šitą idėją praktikoje įgyvendino, sukūręs su mokinių pagelba Lazdijuose prie Seinų „Žiburio" gimnazijos muziejų.

Iš vadovėlių paruošė *Stilistiką* (1923 ir 1927 m.), kuri susilaukė dviejų laidų.[31]) Kiti tokių vadovėlių rašytojai duoda pavyzdžius kelių jų mėgiamų rašytojų, o Gustaitis stengėsi juos parinkti iš labai daugelio rašančių (daugiau 200 autorių) ir tuo būdu labai sugyvino vadovėlį. Jisai duoda ne tik teigiamus aiškinimus ir pavyzdžius, bet nurodo ir kaip negalima daryti, kaip nereikia rašyti. Mokiniams toki pavyzdžiai irgi turi reikšmės.

P. Kriaučiūnas paruošė rusų kalba *Konspektinę lotynų kalbos sintaksę* (1924 m.) kurią Gustaitis sulietuvino ir pasirūpino leidėją surasti. Tačiau sulietuvinimas kuone naujas parašymas. Autorius buvo nurodęs kaip rusų sakiniai verčiami į lotynų kalbą arba, kaip lotynų kalbos sakiniai verčiami rusiškai. Gustaitis visa priderino prie lietuvių kalbos dvasios, tačiau gerbdamas tą didį mūsų pedagogą pasirašė tik kaip sulietuvintojas, o autoriaus garbę paliko P. Kriaučiūnui.

Ypač daug patarnavo mūsų jaunai mokyklai versdamas lotynų kalbos klasikus. Be tų, kurie rankraščiuose ir šiaip išspausdinti laikraščiuose, turime išleista *Eneida* (1926 m.) antroji giesmė ir prel. J. Narjausko paruoštoje *Ovidius* (1928 m.) knygelėje yra daug Gustaičio šio autoriaus vertimų. Gustaitis atsidėjęs juos vertė.

Mūsų mokyklai buvo reikalingi, bet neprieinami Ad. Mickevičiaus kuriniai. Dar 1909 m. Gustaičio rūpesčiu buvo išspausdinta to poeto *Krimo sonetai,* o 1926 m. išleista *Vėlinių* antroji dalis. Jis išvertė taip pat to paties autoriaus *Jaunystės giesmę,* kurioje tiek daug jaunatvės ugnies, kuri jaunimo širdis vilioja siekti kas aukšta ir idealu.

„Žiburio" draugija leido tuo pat vardu laikraštį, kurį redagavo Gustaitis. *Žiburys* ėjo nuo 1911 iki 1914 metų. Jo išėjo iš viso penki sąsiuviniai, kurie sudaro 164 puslapių komplektą.[32]) Laikraštis gvildeno visus „Žiburio" draugijos siekiamus tikslus, bet daugiausiai vietos skiriama švietimo reikalams. Įdomu, kad šalia socialinių ir švietimo dalykų daug rašoma apie

---

[31]) Rašydamas šį vadovėlį įtraukė į darbą ir savo mokinius, kurie suieškojo pavyzdžius. Ir jam lengvėjo darbas ir mokiniai geriau įsigilindavo į literatūros teoriją.

[32]) Pirmojo numerio šio laikraščio tiražas buvęs 4000 egz.,

lietuvių kooperatinę prekybą, amatininkų reikalus. Šis laikraštis yra puikus ano meto mūsų gyvenimo ir veikimo duomenų šaltinis. Nors jisai buvo skiriamas specifiniems reikalams, ir lietė daugiau Suvalkų guberniją, bet jisai turėjo, tų laiku matu matuojant, gerą pasisekimą.

Nuo 1907 ėjo dar *„Žiburio" kalendorius,* kurio kasmet išplatindavo 20.000 egz., tačiau Gustaitis, berods, tik 1916 ir 1917 metų kalendorius redagavo.

Nuvykęs Amerikon rinkti aukų švietimo reikalams apvažinėjo daug kolonijų su prakalbomis. Iš tos kelionės jo dvi paskaitos atspausta knygelėje *Lietuvos Vyčių Dovanėlė* (1915 m.). Viena paskaita apie tėvynės meilę, o antroji, kurią jisai skaitė 1914.VII.8 d. Lietuvos Vyčių seime, apie lavinimosi būdus. Nors ji taikyta suaugusiam jaunimui, bet Gustaitis lygiagreta su protine ir dorine auklybos sistema stato ir fiziškąją. Ir jisai teisingai ten sako, kad „kūno jėgų lavinimas, kaip mokyklose, taip ir visuomenės gyvenime, apskritai imant, yra pūdymaujama dirva".

ŠVIETIMO PUBLICISTIKA EILĖRAŠČIUOSE

Gustaitis ir savo eilėraščiuose kai kur liečia mokyklų ar švietimo reikalus. Dar 1912 m. *„Žiburio"* 3nr. įdėta eilėraštis „Erškėčio šakelė", kuriame išskaičiuoja lietuvio vargus, o antroje dalyje eilėraščio jį drąsina neatsižvelgti į sunkumus, laužti kliūtis, o su Dievo pagalba laimės. Šiuo eilėraščiu jisai norėjo paskatinti tūkstančius savo draugijos narių ir pagaliau visus lietuvius tautinį darbą nuosekliai varyti pirmyn. Žinoma, jisai turėjo ieškoti tokių išsireiškimų ir simbolių, kurie prasprūktų pro cenzūrą ir nesudarytų pavojaus laikraščiui, o gal ir pačiai draugijai.

„Tėvynės ašaros" ir „Erškėčių taku" rinkinėlyje (išleistas Jaroslavlyje 1916 metais) yra du eilėraščiai, kurie liečia besimokantį jaunimą. Juos abu paduodu.

JAUNIMUI, KURSAI ŠVIESDINAS

Ir iškeliavo į tolimą šalį,
    Mokslo ieškoti — išminties;
Viesula tranko beginklį laivelį
    Tarpe gyvybės — mirties.

O kad mareiviai sugrįš iš kelionės,
    Kas apsakys jų turtus?
Kas apsakys tą linksmybę, kad žmonės
    Dvasios pasveikins vadus?

Miestai apkurtę, kaimai apsiniaukę,
    Žodį kad šviesų išgirs —
Žodį, kurio jie nuo amžių belaukia,
    Džiaugsmo kiek — laimės patirs?

Aukštas Daugau! Tiek suteikęs troškimo,
Širdį šlakstyki rasa:
Duok, tegu žingsnius audringo jaunimo
Lydi visuomet šviesa!

„ŽIBURIO" BENDRABUČIUI

Jei nebvilties apmauda
Slėgtų širdį man kada,
Jūs dainelė prakilni
Bus paguoda maloni:
Karštos eilės, jautrios sielos
Man visuomet brangios mielos.

Nors Tėvynė kruvinais
Apsiniaukus slibinais,
Kad gi žiūrau čia į Jus,
Užmirštu Jos pavojus:
Nes Mokykla ir Jaunimas
Tai žmonijos atgimimas!

Ką reiškia pavergtai tautai mokykla — Gustaitis gerai suprato. Taip pat suprato visus sunkumus tokią mokyklą organizuoti, ją palaikyti ir pagaliau joje dirbti, nes pats tų „pyragų" iki soties valgė. Taigi, kai lenkai 1926 metais Vilniaus krašte uždarė 36 lietuvių mokyklas ir del to įvykio mūsų visuomenė neparodė didesnio susijaudinimo, o pro tą įvykį praėjo lyg nesuinteresuota, tai Gustaitis parašė ilgą publicistinį eilėraštį, kuriame skaudžiai bet teisingai išvanojo mūsų visuomenės neaktyvumą ir neparodymą reikiamos užuojautos ar paramos nuskriaustiems ir kankinamiems. Drįstų ištisai čia patiekti tą eilėraštį, kuris įvardintas „36", nes jisai liūdija gilų to žmogaus susijaudinimą[33])

Stebėkitės, būsimos kartos!
Štai trisdešimts šešios mokyklos
Be kaltės, be teismo užgniaužtos!
Tas smūgis turėtų uždegti
Kiekvieną pilietinę širdį;
Uždegti ne keršto ugnim,
Nes įgimta priešui žalingai
Naudoti kaimyno silpnybė;
Stebėkitės, kaip surambėję,
Kaip teisių garbės nebejaučiam!
Tokia nedorybė turėtų
It gaisras sukelt visą tautą,
Turėtų po miestus ir kaimus
Banguoti užuojauta skriaudai:
Mokintojams teikti paguodos,
Vaikeliams šviesos pagaminti
Ir tėvišką širdį parodyt
Užgrobtajai vargstančiai šaliai.
Lengviau ten kentėtojams būtų
Pakelt kančios kalavijas,
Tatai būt galinga tvirtovė
Nelygioj kovoj atsispirti.
Tokia nedorybė turėtų
Viešai ir visur pasmerkta būt,
Kad kurčias išgirstų, kad aklas
Išvystų tą pragaro darbą.
Tuomet ir pasaulis mus gerbtų
Ir priešas gražiai nusilenktų.

---

[33]) Eilėraštis atspausdintas laikraštyje „Iliustruotoji Lietuva" 1926 m. 18 nr. 142 pusl.

Deja, mes be valios, be žado,
Be pasiryžimo tauta!
Kam niaukdinti veltui dangus
Miglotais skundų debesiais
Negirdime patys savęs,
Kaip gali Dangus išklausyti!
Pripratome žvangančius pančius
Laikyti apyrankėmis,
Kas gali išdrįst juos numaut!
Vai protėviai narsūs, ne taip jūs
Kariavot už laisvę ir garbę!
Nesilenkėt chanui nei carui,
Graudenote vokiečius, lenkus;
O nūdien tarpusavio kovos
Ir partijų rietenos ginčai
Mums rūpi labiau už tėvynę.
Kurs kėleisi, Kristau, iš grabo
Gaivinti krikščionių šalis,
Žiūrėk, kaip kaimyno nelabo
Marinama Vilniaus sritis:
Du tūkstančiai jauno būrelio,
Kuriuos Tu paveikslu statai,
Pakriko ant viešojo kelio,
Kur maisto sau ieško vilkai.

Deja, Gustaičio skardus šauksmas į pilietinę lietuvių širdį praskambėjo be atbalsio, kaip balsas tyruose.

Gustaitis visą savo gyvenimą vengė apie save ką nors kalbėti ar rašyti. Bet gyvendamas Lazdijuose ir dirbdamas jau aptvarkytoje gimnazijoje gavo kvietimą profesoriauti Lietuvos Universitete. Jam buvo siūloma Maironio vietoje dėstyti lietuvių literatūra Teologijos-Filosofijos fakultete Filosofijos skyriuje, bet nuo profesoriavimo universitete atsisako. Jis ir buvo kviečiamas užimti Vilkaviškio gimnazijoje direktoriaus vietą. Daugelis būtų susigundęs šias pareigas paimti. Juk Kaunas tai ne Lazdijai. Bet gavęs pakvietimą tik išsireiškė: „Jau, matyt, mano toks likimas, kur tik ką įkuriu, suorganizuoju, sutvarkau, netenka naudotis. Taip buvo Marijampolėje, Trakuose, Jaroslavlyje, Seinuose, taip ir Lazdijuose. Bet reikia spirtis likimui — neapleisiu Dzūkijos“.[34]) Jisai buvo jau pasiaukojęs Dzūkijos švietimo dirvonus purenti. O matydamas mūsų politiniame ir visuomeniniame gyvenime didelių ydų, kurios tik bloga daro, džiaugiasi, kad jisai turi laimės dirbti „kad ir negarsų, bet šviesų kūrybinį“ darbą Dzūkijoje. Šitą savo džiaugsmą išliejo eilėraštyje *Ačiū tau, Viešpatie:*[35])

Ačiū tau, Viešpatie, jogei apsaugojai
Mano gyvenimą ir nuo politikos
Ir nuo visuomenės dūminio aukuro;
Jogei atakreipei tu mano žvilgesį
Šaliai nutolusiai, vargo nualintai;
Darbą pasiūlinai prastą kasdieninį,
Kad ir negarsų, bet šviesų kūrybinį:
Skelti iš titnago ugnį su skiltuvu,
Skaldyti akmenis būsimam vieškeliui,
Kasdinti šulinį vandenio tyrojo...
Ačiū tau Viešpatie, jog atsiskyrėlius
Tu ypatingąja stiprini mylista;
Kad, bekovodami su tamsenybėmis,
Iš šio suskurdusio žemės kalėjimo
Patys sau skaidriąją, kurtųsi ateitį.
Ačiū tau, Viešpatie.

MOKYTOJAI IR MOKINIAI APIE GUSTAITĮ

Asmenį gerai charakterizuoti ir tinkamai įvertinti gali ypač tie, kurie

---

34) „Ateities Spindulys“. Seinų ateitininkų laikraštėlis 1928 m. vasario mėn. 19 psl.
35) „Iliustruotoji Lietuva“ 1926 m. 8 nr. 58 pusl.

drauge su juo ilgesnį laiką dirbo. Dėl to patiekiame keletą tokių liudytojų nuomonių.

Mokytojas E. Lastas, kuris dirbo Gustaičio vedamoje įstaigoje taip apie savo direktorių rašo: „Jo asmenyje besimokanti jaunuomenė nustojo tėvo pedagogo. Motiejus — tiesos, teisingumo, meilės, pasiaukojimo mokytojas, tikras pedagogas — kūrėjas... Bendradarbiaudamas su mokiniais moko jaunuomenę ištvermės, darbo meilės, o tuo pat ruošia gyvenimui dorus, budrius ir sugebančius piliečius, šviesos skleidėjus. Ir jau šiandien pradeda reikštis jo metodingai išmokslintų auklėtojų iniciatyva, kurią jis ugdė savo galinga, gilia, nenugalima dvasia, poetiška kūrybine galia, savo inteligencija, giliu pasišventimu meno ir mokslo darbams, taktu ir doru, gražiu gyvenimu, niekad neklumpančiu prieš žemės bei pasaulio audrų kliūtis, pinkles — jis žengė su pergalės vėliava prie to, kas kilnu, gražu, dora, šventa bei aukšta, amžina, vesdamasis paskum save vis daugiau augančių darbui žmonių...“[36])

Prel. J. Laukaitis apie jį taip atsiliepia: „Grįžęs iš užsienių kun. M. Gustaitis buvo paskirtas Marijampolės valstybinės gimnazijos kapelionu. Naujos pareigos geriausiai atitiko jo švelnų būdą, jo kilnią dvasią, jo įgimtus pedagogo gabumus. Aukštam jaunuomenės mokytojo ir auklėtojo uždaviniui jis pašventė visą savo gyvenimą. Rusų viešpatavimo laikais, kada Marijampolės gimnazija, vienas iš didžiausių tuomet mokslo židinių Lietuvoje, buvo verčiama tarnauti rusifikacijai, kun. M. Gustaitis buvo vienas iš tvirčiausių lietuvių dvasios šulų. Jisai pirmutinis pralaužė rusų priespaudos ledus ir įsteigė Marijampolėje pirmą lietuvišką „Žiburio“ progimnaziją, kuriai ligi pat karo vadovavo. Jaunuomenė jautė jame dvasios vadą, suprato jo kilnius tikslus, juo tikėjo ir buvo jam atsidavus. Bet štai ištinka karas. Ištremtas iš Lietuvos mokslo įstaigos spiečiasi Rusijos miestuose. Kun. M. Gustaitis atsiduria Jaroslavlyje ir ten steigia gimnaziją, į kurią sutraukia šimtus lietuvių jaunuomenės, su kuria 1918 metais grįšta į savo tėvynę, jau nebepriklausomą Lietuvą“.[37])

Dar vienas jo kolega mokytojas taip rašo: „Visų charakteringiausi ir produktingiausi velionies darbo metai bene tik bus 1904—1914 m. Marijampolėje. Čia Gustaitis, P. Kriaučiūnas ir laikinai dr. Grinius 1904-jų metų pradžioje buvo stipriausias tautiškosios Lietuvos centras ir tvirtovė. Čia velionį pasiekė ir pirmosios „Vilniaus Žinios“, kurias jis, kaip pasakoja jo auklėtiniai, su ypatinga džiaugsmo šypsena dalijęs vaikams ir per juos siuntinėjęs tėvams. O vėliau velionis visame kame buvo P. Kriaučiūno vietininkas: apie jį, kaip apie ašį, sukosi tada negausinga ir baukšti Lietu-

[36]) „Švietimo Darbas“ 1928 m. 1 m. 6—7 pusl.

[37]) „Tiesos Kelias“ 1928 m. 2 m. 119 pusl.

vos inteligentija. Tai buvo populiarus ir didelio autoriteto žmogus, auklėtojas, kunigas, poetas, literatas, istorikas, menininkas ir t. t.... Velionies aukštą ir kultūringą inteligenciją gerbė visi."[38])

Rašytojas Vienuolis — A. Žukauskas tuoj po Gustaičio mirties rašo apie savo santykius su juo ir sako, kad „mirdamas jis mums paliko testamentą — gražų pavyzdį, kaip tikras kūrėjas turi išlaikyti savo autoritetą", nes „šiandien nebeveikia į mus nei dvasininkai nei pasauliniai autoritetai. Beveik kiekvieną jų esame girdėję nuo bačkos, anot poeto, nuo visuomenės dūminio aukuro, skaitėme pozicijos ar opozicijos spaudos skiltyse jų valkiojamus vardus ir jie mums šiandien jau nebeautoritetai. O amžiną atilsį poetas ir visuomenės veikėjas M. Gustaitis savo gyvenime išvengė žemės purvo ir nesurūko ant visuomenės dūminio aukuro, — jis visą gyvenimą pasiliko mums skaistus autoritetas ir mirė skaistus".[39])

Juozas Švaistra, įvertinęs Gustaičio mirtį, kaip skaudų įvykį, išdėstęs jo nuopelnus įvairiose srityse galop rašo: „Jis yra kartu didis šviesos apaštalas, mokytojas pedagogas. Jis labai gerai suprato, ką reiškia turėti savąją mokyklą ir joje išauklėti tinkamų kraštui darbininkų. Ir kuomet dar Lietuva kenčia sunkiuosius Rusijos priespaudos laikus, jis padeda visas savo pastangas, visą savo sumanumą, kad įsteigtų lietuvišką aukštesniąją mokyklą — gimnaziją. Ir neatsižvelgiant visų kliūčių jam tai pavyksta pasiekti. Marijampolėje įsteigia pirmąją Rusijos priespaudos laikais lietuviškąją gimnaziją ir jai vadovauja. Čia a.a. kun. d-ras M. Gustaitis padarė pirmutinius žingsnius ir pramynė pirmuosius takus. Jau tik tuo jisai turi Lietuvai ypatingų nuopelnų, jojo vardas neišdildomai įterptas į Lietuvos gyvenimo istorijos lapus.[40])

Net Amerikos Jungtinių Valstybių lietuviai jo darbą ir pasiaukojimą vertina: „Gustaičio asmeny Seinų „Žiburio" gimnazija Lazdijuose neteko vieno iš geriausių jos ir Lietuvos pedagogų.[41])

Kai 1927 m. buvo šaukiamas „Žiburio" draugijos suvažiavimas, tai dienraštyje „Lietuva" (1927. XII. 17 d. 291 nr.) buvo žinutė, kurioje sakoma, kad „prieš suvažiavimą, 9 val., bažnyčioje bus gedulingos pamaldos už a. a. kun. d-rą M. Gustaitį, kaip buv. „Žiburio" d-jos pirmininką, pirmosios Žiburio ir iš viso pirmosios lietuviškos gimnazijos direktorių, įžymų jaunuomenės auklėtoją".

Visi čia įdėtieji atsiliepimai apie Gustaitį liečia jį kaip pedagogą ir švietėją. Tačiau apie jį galima rasti nemaža teigiamų atsiliepimų, kaip apie as-

---

[38]) „Lietuvis" 1927. XII. 29 d. 291 nr. str. VL. K. „Jis mus apleido".

[39]) „Lietuvis" 1928. I. 7 d. 5 nr.

[40]) „Rytas" 1927. XII. 27 d. 289 nr.

[41]) „Garsas" 1928. I. 19 d. 3 nr.

menį. Štai p. A. Rucevičius savo atsiminimuose[42]) iš 1904 m. aprašo, kaip jo lietuviškų vakarų organizavimas sudarė paskalas ir įtarimus esą jis „naują vierą" organizuojąs. Marijampolės klebonas net iš sakyklos tai išdėjo, nors klebonas buvo suklaidintas. Kai jisai nuėjo pas kun. M. Gustaitį ir išdėstė reikalą, tai šisai visą sutvarkė, o dėl to p. Rucevičius sako, kad „turiu būti dėkingas tik išmintingam kun. Gustaičiui".

Kad aiškesnė būtų Gustaičio kaip pedagogo charakteristika, paduodu jo mokinių prisiminimus, kuriuose iškelta jo tauri asmenybė ir ta didelė įtaka auklėtiniams bei jų prisirišimas savo auklėtojui. Štai p. J. L. (Jadvyga Laurinavičiūtė, dabar mokytoja) taip rašo savo prisiminimus apie savo direktorių:[43])

„Dar prieš karą jis buvo direktorium „Žiburio" mergaičių progimnazijos Marijampolėj.. Karo metu toji progimnazija kėlės į Rusiją. Jai teko būti įvairiose vietose (Trakuose, Siennoj) iki pasiekė Tambovą ir ten sustojo ilgesniam (ten iš progimnazijos padaryta gimnazija). Visą tą laiką kun. M. Gustaitis ja nenustojo rūpinęsis, kartu važiavo, nors per tai nemaža vargo teko jam pakelti. Gana skaitlingą būrį mergaičių reikėjo pavalgydinti, pernakvinti, o lėšų nebuvo, teko pačiam jų ieškoti.

Kun. M. Gustaičio rūpestingumas, prielankumas jo globojamoms auklėtinėms visuomet buvo tikrai tėviškas. Užtat ir mokinių jis buvo labai mylimas.

Turėdamas daug įvairių pareigų Jaroslavlyje mūsų direktorius negalėjo gyventi Tambove. Tarpais tik atvažiuodavo. Kiekvienas jo atsilankymas buvo didžiausia šventė mokinėms.

Prisimenu vieną tokią šventę. Visos gimnazijos auklėtinės buvo vasarnamiuose netoli Tambovo. Atvažiavę į vasarnamius (tąsyk tik ką įstojau į Tambovo „Žiburio" gimnaziją) iš tolo pastebėjom kaž kokį nepaprastą subruzdimą.

Kas gi čia galėtų būti? — Tai direktorius atvažiavo. Mergaitės, norėdamos padaryti jam malonumą, rengia vakarą.

Nežinau ar iš tikro tą vakarą viskas buvo taip gražu. Man rodės, kad nieko gražesnio nesu mačiusi ir negausiu pamatyti. Manau, kad mūsų direktoriui, taip pat kaip ir mums, tas vakaras suteikė nemaža džiaugsmo.

Meilė juk buvo jo rengėja, o ši burtininkė moka paprasčiausį, mažiausį menkniekį paversti džiaugsmo šaltiniu.

Pabaigusios gimnaziją visos išsiskirstėm, retai tekdavo sueiti savo buvusį direktorių, kun. M. Gustaitį, tačiau kiekvieną mūsų visuomet prisimena jo tėvišką rūpestingumą ir meilę".

Kiti auklėtiniai jo vardadienio proga (metai nebežinoma, nes ant adreso jų nėra) rašo jam tokį eilėraštį ant gėle papuošto lapo:

Gerbiamasai Kunige Prefekte!
Jaunąsias mūs' širdis stropiai auginai,

[42]) „Lietuvos Aidas", 1934. XII. 4 d. 277 nr.
[43]) „Naujoji Vaidilutė". 1928 m. 1 nr. 15 pusl.

Įdiegdamas meilės ugnelę;
Stiprėjo, plėtojos, ir augo jinai
Į laimę berodanti kelią.

Už tat tosios meilės dabar priversti
Mes švenčiame vardadienį tavo.
Te laimė, padėka, jausmai mūs karšti
Prie Tavęs vien neša sugavę.

Tavo buvusieji auklėtiniai J. Avižienius, S. Vencius.

PEDAGOGINĖS M. GUSTAIČIO PAŽIŪROS

Apie jaunuomenę ir jos auklėjimą

Savo knygelėje *Amerikos Mokykla,* kurioje gražiai aprašo įspūdžius iš to krašto mokyklų gyvenimo bendrai ir dar lietuvių išeivių mokyklas, Gustaitis pradeda ją tokiu istoriniu faktu: Esą „Makedonų vadas Antipatras, numalšinęs Spartos maištą (330 m. prieš Kristaus g.) nuostoliams atlyginti pareikalavo iš miesto 50 vaikų kontribucijos. Spartiečiai derybomis jam pasiūlė 100 vyrų. Antipatras nesutiko, kadangi suaugėliai nežadą valstybei tiek naudos, kiek jaunuoliai. Vyras sunku lavinti, dar sunkiau darbui pritaikinti; jaunuomenė gi visai kas kita — daugiau turinti gyvybės, tiksliau galinti būti naudojama; ji, kaip gyvasis sidabras, judri veikli, iš jos visa galima padaryti". Po tokio jaunuomenės įvertinimo, tuojau vėl rašo: „Iš tiesų, kultūringosios tautos iškilo ypačiai tuo, kad sugebėjo dorai jaunimą auklėti, priruošti eiles tinkamų visuomenei darbininkų. Ir priešingai, tautos, jaunąją kartą apleidusios, atsiliko kitų tautų užpakalyje, tapdamos jų tarnais — vergais."[44]) Ir greit priduria, kad ir „lietuviai gal ir ne savo kalte, bet gi prie šių pastarųjų, rodos, reikėtų priskirti". Be abejo, šiais ir kitais pavyzdžiais turėjo tikslą judinti opų ir tada labai apleistą švietimo ir jaunuomonės mokslinimo klausimą.

Kitoj savo knygelėj *Mariampolės Lietuvaičių Progimnazijos atsišaukimas į visuomenę* (išleista 1910 metais) vėl duoda istorinį pavyzdį su pritaikintu lietuviams paraginimu: „Kada Graikija ėjo kasmet silpnyn, susirinko Atėnuose būrelis tėvūnų ir tarėsi kaip išgelbėjus tėvynę nuo prapulties. Įvairius besvarstant sumanymus, vienas nukaršęs žilaplaukis senelis, kurisai geresnius buvo matęs laikus, paėmė apipuvusį obuolį ir metė žemėn.— Ką tai reiškia? — klausė susirinkusieji. — Norite žinoti, ką tai reiškia? — atsako senis. — Štai žiūrėkit. Šitas obuolys dar turi sveikas sėklas; pasodinkite jas, auklėkite rūpestingai, iš jų išaugs dideli medžiai, pilni vaisių. Panašiai darosi, atgemant mūsų tėvynei. Sėkla, iš kurios tegali išaugti ge-

44) Amerikos Mokykla 5 pusl.

resnė jos ateitis — tai mūsų jaunuomenė. Išauklėkime ją sveiką kūnu, protu ir dvasia, o išgis Lietuva!“

Gustaitis, norėdamas mūsų tėvynės geresnio likimo, ragino ne tik jaunuomenę mokslinti, bet ir suaugusiems mokytis. Savo pamoksluose, kaip aukščiau matėme, duodavo tokių pavyzdžių. Amerikoje jį sužavėjęs dar toks pavyzdys:[45])

„Ypatingai malonu man buvo matyti vieną apysenį tėvą, greta su sūnumi sėdint ir drauge anglų kalbos besimokant. Tatai priminė, kaip daugelis kilniausių vyrų visą amžį nesiliauja mokinęsi. A. Mickevičius, 1855 m. revoliucijos sviestas į Konstantinopolį, pora savaičių prieš mirsiant samdo turką ir mokinasi jo kalbos. Šv. Ignotas Loyola, įsitikinęs, jog be mokslo nieko rimta negalima padaryti, 33 savo amžiaus metais (1524) sėda vienan suolan su vaikais mokytis lotynų kalbos, ir nemeta pasiryžimo, kol baigia Sorbonos universitetą. Taip pat Šv. Kamilius Lelietis 32 metų (1581) nesidrovi kartu su jaunučiais mokiniais imties gramatikos ir laikyti egzaminus. Ką jau bekalbėti apie J. Mezzofantį (1774—1849), kurs pradėjęs nuo trečių metelių mokėsi visą gyvenimą ir išmoko 70 kalbų bei tarmių“.

Keldamas tokius pavyzdžius apie jaunimą ir „senimą“, Gustaitis žadino visuomenę labiau rūpintis jaunuomenės švietimu, nes tik jos apsišvietimas mūsų tautą galėjo pakelti ir naujam gyvenimui paruošti. Jis labai gerai žinojo, kad lietuviai labai nenoriai prieš didįjį karą leisdavo vaikus mokytis, o mūsų visuomenės dalis taip pat šalčiau žiūrėjo į savo švietimo reikalus. Be to, jo gerai parinkti pavyzdžiai pritaikinti Lietuvos gyvenimo sąlygoms ir galvojantiems daug pasaką. Juose trykšta ir meilė jaunuomenei ir pasitikėjimas tautos ateitimi.

Ameriką dar specialiai mini: „Garbė Amerikai, kad visi jos piliečiai gali šviesdintis“. Tuo norėjo pasakyti, kad ir Lietuvoje turėtų bei privalėtų taip būti, nes „šviesesnio žmogaus darbas visuomet vaisingesnis“. Nurodo, kad daug išradimų fabrikams yra sugalvoję prasilavinę darbininkai.

Gustaitis taip pat iškelia suaugusių švietime didelės reikšmės priemonę — knygynus, bibliotekas. Jis sako: „Kuo vaikams mokykla, tuo knygynas liaudžiai — šviečia ir dorina. Jisai ne tik aštrus ginklas prieš girtavimą ir paleistuvystę, bet lygiai stiprus veiksnys tautos sąmonei kelti. Iš tiesų, jeigu geras laikraštis vykina misijų darbą, juo labiau tam tikslui dera įmanomai sudaryta biblioteka, nes čia daugiau dvasios turtų sukrauta“. (Amerikos Mokykla 126 pusl.). Dar pažymi 17 pusl., kad „laikraščiui Amerikoje nereikia jokio valdžios leidimo, nėra jokios cenzūros“.

Toliau nurodo, kad Edisonas, nepaprastai daug išradimų išradęs, nušvito tik dėl to, kad suaugęs be paliovos mokėsi. Kaip savimokos pavyzdį

---

[45]) Amerikos Mokykla 15—16 pusl.

nurodo ir Linkolną: ligi 20 metų jis buvo medkirtys, namstatys ir malūnininkas. Dvidešimt penkerių metų, savo darbumu prasilavinęs,, užima mažam mieste advokato vietą, 30 metų išrinktas to miesto valdžios atstovu, 40 metų tampa Amerikos seimo nariu ir 50 metų — Jungtinių Amerikos Valstybių prezidentas.

Toki iškalbingi pavyzdžiai jaunimui labai įtikinami. Daug jie sveria ir auklėjime, nes jisai buvo šalininkas tos doktrinos, kad „mokymas taip yra suaugęs su auklėjimu, kad vienas nuo antro beveik neatskiriamas, ypač vaikystėje, kuomet auklėjant mokoma ir mokant auklėjama".[46])

Dėl to jisai griežtas šalininkas tokio auklėjimo ir mokymo, kur tarp mokytojų ir mokinių darniausi santykiai, kur geriausiomis pastangomis ir lengviausiais būdais siekiama tikslo, o ne prievartos priemonėmis, kurios mokinį gali ir sugadinti. Jungtinių Amerikos Valstybių mokykla šiuo atžvilgiu jam padarė gerą įspūdį ir dėl to jisai taip sako:[47]

„Malonu pasidomėti, pasigrožėti, ypač kad jauti kokią, lyg šeimynos, dvasią išsipylus ant tos jaunutės minios. Jokios prievartos, jokio slėgimo; ant veidų linksmumas, akyse rimtis, tenkinimasis. Argi tat nerodo, jog santykiai tarp mokinių ir mokytojų yra artimi, išmintingi, priduodą jaunimui drąsos; jog mokiniai jaučiasi žmonės esą, lygiateisiai šalies piliečiai; jaučia asmens laisvę, kurią mokyklos drausmė anaiptol slopinti neprivalo".

Ir dar sako, kad „mokslas, prievartos ašaromis perkamas, skatiko nevertas".

Religija ir mokykla

Kad Gustaitis gynė religijos reikalingumą mokyklai, aišku ir be kalbų. Tačiau svarbu, kaip jisai argumentavo. Atsišaukime dėl Marijampolės lietuvaičių progimnazijos rašo:

> „Be abejonės, visi trokštame savo tėvynei labo, bet ant ko paremsime tą mūsų visuomenės gerovę? Ar ant ištobulinto žemės dirbimo, kurs apsaugoja šalį nuo bado? Ar ant prekybos, kuri padaugina turtą? Ar ant dailės ir gryno mokslo?... Didelės tai vertės dalykai... Laimingi, kurie visa tai turi! Bet neapsirikime. Negana apsižiūrėti to gerovės rūmo paviršių; reikia ištirti pats jo pamatas, užtikinti jo tvermė.
>
> Visuomenės gerovės pamatas tai, kad greta su apšvietimu privalo žengti ir dora, kurios lavinimu užsiima tikėjimas. Juo platesnė apšvieta, juo tikėjimas privalo būti gilesnis. Norite prirodymų? Peržvelkite istoriją, o pamatysite, kad visi įstatymų davėjai, kad visi žmonijos geradariai buvo galvočiai, bet vienkart religiški, taip žydų Moizis, taip Sparteje Likurgas, Atėnuose Solonas, Numa Ryme. Tos pačios nuomonės buvo Aristotelis, Ksenofontas, Cicero, Seneka. Jie sakydavo, kad ta tauta tegali būti galinga ir patvari, kuri užlaiko savo tikėjimą. Religija vienin-

---

[46]) Amerikos Mokykla 94 psl.

[47]) Amerikos Mokykla 21 pusl.

telis ir galingiausis akstinas doru būti. Ji siekia ir veikia tenai, kur joki kodeksai, joki įstatymai negali įžengti. Būtiną religijos reikalingumą visuomenės gyvenime pripažino net patys didžiausi tikėjimo priešai, skaudžiai prityrimu pamokyti. J. Rousseau sako: „Maniau galima būti geru be religijos, bet susipratau, kad buvau apsirikęs". Voltaire tą patį patvirtina, sakydamas: „Prašalinti religiją, tai reiškia priveisti žemę žmogžudžių, vagių ir piktadarių".

Savo knygelėj *Amerikos Mokykla* įdėjo dar ir skyrių „Mokykla ir religija" (70—83 pusl.). Jame nurodo, kad Bažnyčia gavusi laisvę tuoj ima rūpintis žmonių švietimu. „Vyskupijų centrai ir vienuolynai tampa pirmutiniais šviesos židiniais. Juos seka miestų ir kaimų parapijos. Greit matome visą krikščioniškąjį pasaulį nutiestą mokyklų tinklu. Popiežiai — tai patys, tai valstybių padedami — kuria universitetus, akademijas. Ir visur Bažnyčia nuo viduramžio ligi mūsų laikų taip darbuojasi, kur nevaržoma jos laisvė".

Savo tezei įrodyti panaudoja ir kitų autoritetų tvirtinimus. Štai Vašingtonas pasakė: „Veltui vadintųsi patriotu tas, kurs religiją ir dorą, tuodu galingiausiu žmonių laimės stulpu, tuodu tvirčiausiu pilietybės priedermių ramsčiu, griauna... Gražus išsilavinimas tedarai puikiausios kilnioms sieloms įsravos, mums vis dėlto išmintis ir prityrimas gina laukti tikrojo tautos padorumo, neparemto religijos dėsniais".

Nurodo ir H. Spencerio skundimąsi senatvėje, kai matė, liberalizmui įsivyravus, Europoje doros puolimą, kuris labai susijaudinęs kalba:

> „Auklėjimu sugadintų žmonių skaičius vis auga ir didėja. Iš visų trūkumų nėra baisesnio, kaip kas kart aiškėjanti stoka lygsvaros tarp protinio ir dorinio plėtojimosi. Visur šaukiama: mokykitės, švieskitės! Visiems rodos, kad mokyklos ir įgytas jose išsilavinimas pakels žmoniją. Vienok argi nesimato, jog su mokyklų skaičiumi auga vagių ir žmogžudžių skaičius! Dabartinė visuomenė greitu žingsniu grįžta atgal į barbarybę. Per mokslą žmonija labiau menkėja negu del stokos apšvietimo; ne tiktai menkėja, bet ir gadinami, nes visa, ką išmoksta, verčia išniekinimui to, kas gera, gražu, prakilnu. Paskutinis tad laikas gelbėtis, ir protinį lavinimą, traukiantį į barbarybę, pakeisti doriniu".

Taip pat duoda faktų skaičiais apie betikybinės ir tikybinės mokyklos auklėjimo rezultatus. Ima rytinę Pensilvaniją, kur trečdalis vaikų eina į katalikų, o du trečdaliai į valstybinę mokyklą, kur apie religinį auklėjimą nėra kalbos. 1890 metais iš 89 jaunų (ligi 21 m.) prasikaltėlių, nuteistų kalėjimu, buvo 61 viešosios netikybinės mokyklos auklėtinis ir tiktai 3 parapijinės mokyklos mokiniai. 1903 m. prieš 350 viešųjų mokyklų prasikaltėlių, tik 5 parapijinių. 1908 m. 9 parapijiniai prasikaltėliai prieš 542 valstybinių. Tai iškalbingiausi gyvenimo faktai.

Pagaliau apie neutralybę mokykloje sako: „Kalbėti apie kokią mokyklos neutralybę — tuščia svajonė. Neutralybė visados melaginga, norint jos me-

lagystė kartais neišvengiama. Vienok toji chimera po prietaro kauke visur veikia, visą pasaulį oficialiai pažebojusi laiko, kad ir niekas jos amžinumu nesikliauja". Tada galima būtų tikėtis neutralybės, „jei būtų mokama tiktai skaityti rašyti ir keturiais veiksmais skaičiuoti, tai būtų galima mokykla išlaikyti neutrali. Bet tuomet reiktų vengti filosofijos, nekalbėti apie etiką, reiktų atsisakyti savo šalies istorijos, apleisti senovės ir dabarties literatūrų dailenybes, kuriose iškeltieji klausimai gyvai judina žmonijos protus. O vis tatai jau vidurinėse mokyklose dėstoma. Tokiomis aplinkybėmis ir geriausias pedagogas nestengs išlikti bešališkas ligi galo; jis nebūtų žmogus, kad daugiau ar mažiau neišreikštų savo nuomonės, ir kad toji nuomonė nepaveiktų įspūdingam jaunimui. Taigi mokyklos neutralybė yra ne kas kita, kaip įrankis užčiaupti šeimynai burną, priemonė gražinti Spartos sistemą, išplėšiant vaikus iš šeimynos ir darant juos valstybės automatais".

Koedukacija

Koedukacija — aktualus klausimas. Gustaitis, kaip tvirtų principų pedagogas, negalėjo nespresti šios svarbios problemos, juo labiau, kad ir praktiškame darbe jisai su ja susitiko. (Seinuose iš mišrios gimnazijos padaryta dvi atskiros: mergaitėms ir berniukams skyrium). *Amerikos Mokykla* knygelėje šiam dalykui paskirtas atskiras straipsnelis (111—124 pusl.). Gustaitis, belankydamas Amerikos mokyklas, susidūrė su tuo klausimu, nes ten jisai tuomet buvo plačiai gvildenamas ir koedukacijos priešininkų skaičius didėjo. Jisai, be abejo, ne Amerikoje galutinai tuo klausimu apsisprendė, o daug anksčiau, dar studijuodamas, bet Naujojo Pasaulio mokykla jam davė naujų argumentų.

> „Visa svarba, rašo jisai, vidurinėje mokykloje. Kol vaikas eina mokslo pradžią, kol jo širdis nepražydo lyties jausmu, lygiai naudinga mokytis taip atskiroje, taip mišrioje mokykloje. Universiteto tvarka irgi daug kuo pateisina bendrąjį darbą: čia atskiri fakultetai, semestrinė sistema koedukaciją laiko etikos ribose. Kas kita vidurinėje mokykloj, kur mokiniai ir mokinės 14—20 metų visą pamokų ir tarpumokslio laiką, dažnai lygūs amžiu ir skaičium, iš vieno dirba, ilsis ir žaidžia. Negi tas praeis be įtakos jaunystei, kuomet kraunasi būdas, bręsta siela".

Ar staigiai ar palaipsniui eiti prie atskirų berniukams ir mergaitėms vidurinių mokyklų? „Dėl laiko ir vietos aplinkybių reikia atlaidžiai į koedukaciją žiūrėti, reikia ji kęsti, kaipo malum necessarium, nes geriau duoti mokslas kad ir šiuo būdu, ne kaip visai jaunimo eilei užkirtus kelias į šviesą. Kur vidurinės bei aukštesnės mergaičių mokyklos nėra, tebūnie bendra; sąlygoms tačiau pagerėjus, kurtina atskira įstaiga".

Menas mokykloje

Gustaičiui kaip poetui ir šiokiam tokiam muzikui patiko Amerikos mokykla, kad ji meną panaudoja auklėtinius auklėti ir jų sielas kilninti. Pasigėrėjęs rašo:[48])

„Kiek tad įsravos ji daro auklėtinių būdui, skatindama prie grožio, prie idealo! Vieniems duoda patogios progos lavintis daile, kitiems taiso ūpą, švelnina jausmus. Visi juk turime gerųjų ir blogųjų, taip kūno taip dvasios, gemalėlių. Jie glūdi gelmėse ir laukia, gal kas iššauks, gal pažadins?

Taip doros užuomazgos tūno pasąmonėje, belūgodamos kažkokio spindulio, lyg maži paukštelyčiai ištiestais dravėje kakleliais kad šaukiasi maisto peno. Tie jaukūs muzikos tonai — maistingi grūdeliai geriesiems vaiko gemalėliams. Vai, aukit stiprėkit, jūsų šešėlis nuslopins bloguosius palinkimus".

Be to, ką bendrai apie meną čia kalba, iškelia muzikos svarbą auklėjime ir ragina Amerikos lietuvius labiau susirūpinti daina ir giesme, nes ir per šį meną nutautėjimas plinta:[49])

„Nors muzika tautystės žvilgsniu yra bendresnė už kitas dailės šakas, nes dvasingesnė — be žodžių, be spalvų, bruožų, be užčiuopiamos medžiagos; vienok ir jos motyvai grynais dvasios saitais nemažiau riša prie vietos, kaip ir kiti meno tvėriniai. Tie motyvai amerikietina klausą, dildo lietuvybės jausmo savitumą. Kadangi viešosiose mokyklose (valdžios užlaikomose K. B.) yra lietuvių daugiau negu mūsiškėse, tai ištautėjimo įtaka čia turi gražios dirvos. Reikia reaguoti tuo pat įrankiu, reikia lietuvių mokyklose dailė stiprinti apskritai, o muzika ir giedojimas ypatingai. Te mūsų dainos ir giesmės tvirtina tautinę sąmonę ir būdą, tegu jaunimas išnešios tatai ant visų gyvenimo kryžkelių!"

Ir bendrai kun. Gustaitis giria Amerikos mokyklą, kad ji koridorius, mokyklų sienas puošia paveikslais, didžiųjų menininkų darbų reprodukcijomis, skulptūros kūriniais ar šalies didvyrių biustais, brangiais jų paveikslais „Jų akivaizdoje, sako, giliau mokiniams smenga Jungtinės Valstybės geografija, istorija, vietos padavos ir pilietybės teisės".

„ŽIBURIO" DRAUGIJOS VEIKIMAS IR GUSTAITIS

Nepilnas būtų Gustaičio kaip švietėjo vaizdas, jei nepaminėtume ir nors trumpai nesusipažintume su daug gero nudirbusia Lietuvai švietimo draugija „Žiburys".

Pirmoji Suvalkų gubernijos lietuvių draugija buvo bene „Sietynas", įkurtas 1894 metais Marijampolėje. Jos tikslas buvo kelti tautinį lietuvių susipratimą ir šviesti visuomenę per lietuviškas knygas ir laikraščius. Savaime aišku, kad ji buvo slapta. Tačiau 1897 metais rusai sušnipinėjo ją ir suardė išsiųsdami Sibiran ir kitur daugelį jos veikėjų. Išardymas šios draugijos ir

---

48) Amerikos Mokykla 22 pusl.

49) Amerikos Mokykla 23 ir 24 pusl.

ištrėmimai bei nuolatiniai persekiojimai atšaldė lietuvius vėl susiburti. Tačiau 1901 metais Marijampolėje iš naujo suorganizuota slapta lietuvių draugija, kurią pavadino „Artojų Draugija". Ji pasistatė sau tikslą knygas ir laikraščius platinti bei kelti žmonių tarpe tautinį susipratimą. 1905 m. revoliucijos bangose draugija išnyko, nes tuo metu iškilo nauji šūkiai. Revoliucinio (1905 m.) judėjimo pasėkoje D-ras K. Grinius Marijampolėje įkūrė švietimo draugiją „Šviesa". Prie jos prisidėjo įvairių pažiūrų žmonės. Tačiau kai ji atidarė pradžios mokyklą, kurioje nebuvo dėstoma tikyba, tai katalikai išstojo ir atsiėmė savo vaikus.

Precedentas su „Šviesos" mokykla išjudino katalikus. Tuomet Marijampolėn buvo atvykęs ir ėjo vikaro pareigas kun. Justinas Staugaitis, dabartinis Telšių vyskupijos vyskupas. Jisai susirūpino mūsų visuomeniniu veikimu ir paruošė įstatus katalikų draugijai, kurią pavadino „Žiburys", nes ji turėsianti šviesti visai Suvalkų gubernijai. 1906 metais sausio 6 d. per Tris Karalius kun. Staugaitis su savo broliu A. Staugaičiu sušaukė susirinkimą, kuriame buvo perskaityta įstatai ir paaiškinta draugijos tikslas. Tą dieną draugijon įsirašė 80 narių. Nario mokestis nustatyta 3 rubliai metams ir 50 kapeikų įrašų. Į valdybą išrinkta: kun. J. Staugaitis, kun. M. Gustaitis, kun. Tautkevičius, p. V. Penčyla ir p. Ant. Staugaitis. Kadangi kun. Staugaitis dar neseniai buvo atvažiavęs ir mažai žinomas, tai pirmininku liko išrinktas Gustaitis, tačiau pastarasis atsisakė nuo pirmininkavimo draugijai ir tas pareigas užleido pačiam „Žiburio" sumanytojui ir steigėjui kun. J. Staugaičiui. Šis vienerius metus pirmininkavo „Žiburiui", o jam išvykus iš Marijampolės, tas pareigas ėjo Gustaitis iki 1918 m.[50]) Taigi šiemet sukako 30 metų nuo įkūrimo „Žiburio" draugijos, kuri taip daug ir tai sunkiausiais Lietuvai laikais rūpinosi ir kėlė jos švietimą.[51])

Reikia nors šiek tiek paminėti tie darbai, kuriuos dirbo „Žiburys", kuriam vadovavo Gustaitis. Draugijos pirmininkas ir laikraščio „Žiburys" redaktorius, leisdamas pirmąjį numerį 1911 metais pažymi, kad draugija, „kaip Šešupė pavasaryje, plačiai išsiplėtojo, nešdama į miestelius ir kaimus naują gyvybę, skleisdama šviesesnę ateities viltį". Kuo ta gyvybė pasireiškė? Kuone visuose Suvalkų gubernijos bažnytkaimiuose įkūrė savo skyrius, įsteigė bibliotekas, skaityklas, lietuviškas pradžios mokyklas, vaikų darželius, seneliams prieglaudas, ruošė paskaitas, organizavo kursus, steigė arbatines, prieglaudas ir t.t. 1910 m. „Žiburys" turėjo 58 skyrius, 4235 narius ir susirinkimų padarė 292. Visose pradžios draugijos mokyklose 1909 m. mokėsi 464

[50]) Reikia pažymėti, kad vokiečių okupacijos metu likęs Lietuvoje tos draugijos įkūrėjas atgaivino „Žiburio" draugiją, o prieš karą sukurtoji veikė tada Rusijoj ir jai vadovavo kun. M. Gustaitis.

[51]) Būtų gera, kad šių garbingų sukaktuvių proga kas parašytų išsamią monografiją apie šią daug nudirbusią švietimo draugiją.

vaikai. Vakarinius bei šventadienio suaugusiems kursus turėjo šie skyriai: Marijampolės, Seinų, Seirijų ir Punsko. Kiti skyriai prašė leisti atidaryti kursus, bet valdžia nedavė leidimų.

Įdomūs skyrių rūpesčiai, daromos pastangos. Sakysime, Pilviškių skyrius nutarė atidaryti rašymo ir skaitymo mokyklą mergaitėm ir ta mokykla veikė du metu, o toliau jai nedavė veikti rusų valdžia. Tas pats skyrius nutarė „agituoti visur ir visus leisti vaikus į mokyklą, o jeigu nebūtų galima pasiekti mokyklą, tai nors namie išmokyti skaityti ir rašyti. Skyrius paskyrė net pinigus nupirkti dovanėlių tiems, kurie išsimokytų be mokyklos skaityti ir rašyti. Šitas nutarimas amžinai gali būti vykinamas; taip su juo ir yra mūs skyriuje"[52]), nes valdžia neleido šiam skyriui laikyti suaugusiems kursų.

Kuone visi skyriai rūpinosi pradžios mokyklų steigimų ir suaugusiems kursų organizavimu, bet rusų valdžia neduodavo leidimų, surasdama visokeriopų priekabių. Dėl to kai kur buvę slaptos mokyklos ir kursai. O kai kur leisdavo atidaryti mokyklas, bet dar nepradėjus veikti pasiūlydavo mokytojui kitur rusų valdžios mokykloje vietą, ir tie atsisakydavo nuo darbo lietuvių mokykloje ir priimdavo rusų pasiūlymą, nes valdžia savo mokytojus geriau apmokėjo, ir ten mokytojai turėjo daug mažiau rūpesčių, o be to pragyvenimas ir pensija buvo užtikrinta.[53]) Tokiu būdu rusai sudarė tiesiog nepakeliamas sąlygas organizuoti lietuvių mokyklas.

Kad būtų vaizdžiau, paduodame šiek tiek žinių apie kitus „Žiburio" draugijos skyrių darbus. „Žiburio" 1 nr. 5 pusl. rašoma, kad „Prienų „Žiburio" skyrius parsigabeno du vagonu druskos. Balbieriškio įsisteigė vartotojų draugiją ir darbininkų draugijos skyrių. Virbalio taisosi karštuvus ir verpimo su audimu įstaigą. Vištyčio įsitaisė bendras pievoms akėti akėčias. Gražiškių rūpinasi sudaryti skolinamąją — taupomąją kasą. Ūdrijos parsigabeno trejerį. Punsko įsteigė vartotojų draugiją. Griškabūdžio įsitaisė arbatinę". „Žiburio" 2 nr. rašo, kad Keturvalakių skyrius įsteigė skolinimo —taupymo kasą, atspausdino pajamų ir išlaidų knygeles, kurias ves nariai, kad galėtų apskaičiuoti savo asmeniško ūkio davinius, ir pelningumą, nutarė pastatyti savo namus, kuriuose galėtų būti susirinkimai, arbatnamis, skai-

---

52) „Žiburys" 1911 m. 1 m. 13 pusl.

53) M. Šalčius knygoje „Dešimts Metų Tautiniai — Kultūrinio Darbo Lietuvoje" 68 pusl. rašo, kad „Suvalkų gub. — visuose lietuvių apskričiuose buvo visur lietuvių mokytojų nuo seniau, tačiaus daugumoje didelio veikimo jie neparodė". O kai 1905 m. lietuvių šviesuomenė norėjo visus išblaškytus lietuvius mokytojus Lietuvon sutraukti ir tuo reikalu per spaudą kreipėsi į lietuvius mokytojus, tai iš 700 baigusių Veiverių seminariją (žinoma, dalis buvo jau mirusi) atsiliepė tik 56, kurie sutiko grįžti, o kiti atvirai parašė, kad jų žmonos svetimtautės, jų vaikai ne lietuviai ir jie negalį grįžti Lietuvon, nes jie Lietuvai jau svetimi. Pagaliau kitur gyvendami šiokį tokį turtą įsigijo, o persikeldami turėtų nuostolių.

tykla ir pavargėlių prieglauda. Pilviškių nutarė duoti dovanėles nariams, kurie išmoks gražiai rašyti ir skaityti. Paskyrė 25 rublius Marijampolės ūkio parodai (ją organizavo lietuviai, o „Žiburio" centras ir skyriai rėmė ją savo aukomis). Kučiūnų parsigabeno trąšų ir skiepų. Punsko skyrius tris kartus parsikvietė agronomą V. Totoraitį, kuris papasakojo apie ūkininkavimą. To pačio skyriaus lėšomis išmokyta viena mergina austi naujomis pagerintomis staklėmis ir tokias stakles tasai skyrius už 131 rublį įtaisė. Nutarė siųsti Varšavon moteriškę akušeriją studijuoti ir išrinko iš 11 asmenų komitetą šiam tikslui aukas rinkti. Skyrius pasistatė namą 600 rublių vertės. Žemosios Panemunės — nupirko naujas stakles, parsisiųsdino įvairių sėklų ir trąšų už 1.500 rublių. Vištyčio — atidarė skolinimo — taupymo kasą ir vartotojų draugiją, be to dar karštai rūpinasi pakelti parapijoje apšvietimą geromis knygomis ir pasikalbėjimais apie ūkininkavimą. Leipalingio pastatė parapijos salę, kur žmonės susirenka laikraščių skaityti, įtaisyta arbatinė, jų rūpesčiu žmonės ima skirstytis į viensėdijas, turi chorą, per susirinkimus ragina geriau vesti ūkį, švariau namus laikyti ir doriau apseiti per naminius pokylius („Žiburys" 4 nr.).

Iš karto „Žiburys" organizavo skyrius, kurie rūpinosi jo tikslus įgyvendinti. Tačiau organizatoriai greit pastebėjo, kad jaunimas neorganizuotas, o draugijos skyriuose jam neperįdomu, nes žmonės ten kalba apie įvairius dalykus, kurie dar jauno žmogaus tiesioginiai neinteresuoja. Del to, nesant tada jokios valdžios leistos jaunimo organizacijos, kurioje jisai galėtų šviestis, prie „Žiburio" skyrių pradėjo organizuoti jaunimo sekcijas.

„Žiburio" draugijos skyriams bene geriausiai pavyko sutvarkyti knygynus ir skaityklas. Jis, berods, visose parapijose įsteigė savo bibliotekas, iš kurių knygas gavo skaityti, kas norėjo. O be to, prie daugelio „Žiburio" knygynų buvo viešos skaityklos, kur ne tik knygas, bet ir laikraščius lankytojai gaudavo skaityti.

1910 m. visuose „Žiburio" knygynuose buvo 22.854 knygos.[54]) Skaityklų — 38, knygynų — 58.

1913 metų suvažiavime kun. J. Staugaitis skaitė referatą apie „Žiburio" namus ir tais pat metais, pagal J. Kairiūkščių šeimos sumanymą, pradėta organizuoti „Žiburio" fondas 100 rublių = 100.000 rublių, vadinasi, reikia suverbuoti 1000 aukotojų po 100 rublių, ir fondas turi 100.000 rublių. Taip pat tais metais paskelbta jau 92 aukotojai, kurių dalis auką dalimis įmoka.

Buvo nutaręs „Žiburio" suvažiavimas įkurti ir vyrų gimnaziją Marijampolėje, bet, matyt, pradėjus rūpintis susidūrė su didelėmis kliūtimis, kad nutarė atidėti sumanymą geresniems laikams.

---

54) Knygų tur būt 1910 metais daugiau buvo negu čia pažymėta, nes keli skyriai, turėję knygynus, nesuskubo prisiųsti žinių.

Įdomu, kad „Žiburys" buvo užsibrėžęs daryti viešas paskaitas apie opius ir svarbius gyvenimo klausimus. Marijampolėje tokios paskaitos buvo surengtos du kartu. Per antrąsias 1909 m. skaitė dr. K. Jokantas „Kam reikalingi ligonbučiai", kun. J. Tumas „Apie šių dienų latvius", Petras Leonas „Teisė ir dora" ir Marija Pečkauskaitė „Mintys apie dailę". Šios paskaitos išleistos kitais metais atskiru leidinėliu. Buvo sudarę net paskaitų komisiją ir norėjo visame krašte jas skaityti, tai būtų buvęs tarsi skrajojąs savotiškas universitetas.

Kas labai įdomu, kad 1912 m. draugijos suvažiavime nutarta įkurti „Žiburio" muziejus Marijampolėje. Tai būtų buvusi pati pirmoji atgimstančios Lietuvos tokia kultūros įstaiga.

„Žiburio" draugija ruošėsi atidaryti „Žiburio" ūkio mokyklą, bet kai lietuvių ekonominė ir ūkio draugija „Žagrė" nupirko Gižų dvarą (250 margų žemės) ir ten ruošėsi ūkio mokyklą atidaryti ir prašė „Žiburio" draugijos paramos, tai visus tam tikslui surinktus pinigus „Žiburys" paskolino „Žagrei", o dėl to „Žiburys" gavo teisę dalyvauti „Žagrės" ūkio mokyklos komisijoj sprendžiamu balsu.

„Žiburio" draugijos aktingumas įvairiausiuose švietimo, labdarybės, kultūros ir kituose darbuose kėlė jos prestižą ir garbę. Visa tai vyko daugeliui žmonių nuoširdžiai prisidedant prie šių darbų. Tačiau ir „Žiburio" draugijos pirmininkas daug energijos deda, kad tik geriau pasisektų nutarimus ir sumanymus gyvenime įvykdyti, juo labiau, kad gyvenimas vis kėlė ir kėlė naujų mūsų tautinių ir tikybinių reikalų. Neveltui 1912 metais rugsėjo 14/27 d. „Žiburio" draugijos susivažiavimas Marijampolėje „už žymius nuopelnus, padarytus Draugijos naudai, susirinkimas pakėlė pagarbos nariu" kun. M. Gustaitį.

KELIOS IŠVADOS APIE GUSTAIČIO VEIKIMĄ

Nors dar neturime visų duomenų apie Gustaičio pedagoginę veiklą, bet jau žinomieji jo bendrieji veikimo bruožai leidžia padaryti kai kurių išvadų.

Aišku, kad Gustaitis nebuvo naujų kelių pedagogikoje išradėjas. Tokio tikslo savo darbe ir nebuvo užsibrėžęs. Iš prigimties turėdamas pedagogo pašaukimą, didžiausią dėmesį kreipė į aplinkybių ir momento iškeltus reikalavimus, tačiau visa lenkė prie savo principų. Jisai ieškojo naujų metodų ir buvo susidaręs savo mokymo būdą, kuris prie mažiausio mokinių apsunkinimo duotų geriausių rezultatų. Vadinasi, jisai buvo pedagogas kūrėjas ir praktikas. Jisai visomis jėgomis stengėsi jau žinomus pedagogikos mokslo išradimus ir svarbiausius dėsnius pasisavinti taip, kad jam dirbant jie atrodė plaukią iš jo vidaus, o ne iš knygų. Taigi to mokslo tiesas stengėsi įgy-

vendinti savo darbuose, kas daugely atvejų yra gal ir sunkiau, negu buvo jas sugalvoti.

Iš Gustaičio darbo matyti, kad jisai nebuvo iš viso rutinos šalininkas. Gerai pažindamas mokinių psichologiją, juos mokė ir auklėjo tėviškai. Garsenybių išradimus ir visus pedagogikos dėsnius su savo kūrybišku talentu ir intuitinga siela stengėsi šiame darbe kuo tobuliau prisitaikinti, kad jaunuomenę lengviausiu būdu geriausiai išugdytų.

Nepaprastais laikais Gustaičiui teko dirbti mokyklose ir organizuoti lietuvių tautinį švietimą. Atsižvelgdamas į tuos momento svarbius uždavinius, jis „kaip tyrlaukių levas drąsus" stojo darban, ugdydamas mokiniuose nepalaužiamas tautines aspiracijas. Reikia atsiminti, kad Marijampolėj tada buvo vienintėlė gimnazija, kurioj susispietė daug lietuvių jaunuomenės. Tačiau Apveizda jiems ir tinkamą auklėtoją davė, kuris diegė jų sielosna tada draudžiamą tautinę sėklą.

Kapelionaudamas tokioje svarbioje gimnazijoje Gustaitis labai daug nusipelnė lietuvių tautai. Jis yra pirmasis pasaulinės lietuvių aukštesnės mokyklos direktorius ir jos ugdytojas.

Gustaičiui teko kovoti dėl lietuviškos pradžios ir aukštesniosios mokyklos, patys pirmieji žingsniai žengti šiame kelyje ir naujai skinti kelią „būsimam vieškeliui". Dėl to jisai yra lietuvių tautos kovotojų už savą tautinę mokyklą ir tautinę kultūrą vadas. Šioje kovoje jisai netik gynėsi nuo priešo, bet jį puolė ir užimtose pozicijose įsitvirtino taip, kad jis nepajėgė jokiomis priemonėmis jo įveikti.

Per „Žiburį" ugdė lietuvio aktingumą, iniciatyvą ir susirūpinimą visais reikalais, kurie reikalingi kultūringam žmogui. Suvalkų gubernijoje išjudino visuomenę prie tautinių ir kultūrinių reikalų, o juos patys lietuviai tvarkė, tuo griaudami visokį nepasitikėjimą savimi ir ugdydami savo sugebėjimus, kad, anot Vydūno, taptų sau žmonėmis. Šitas veikimas darė įtakos ir į kitų gubernijų lietuvius, kad mūsų vieši reikalai būtų tik pačių tvarkomi. Per šiuos darbus tautinė lietuvių sąmonė buvo paruošta kovai ir darbui už nepriklausomą valstybę. Jie išjudino plačias mases ir įskiepijo jose lietuviškos mokyklos idėją labai giliai.

Reikia pažymėti, kad Gustaitis prisidėjo prie to, kad ilgai ministerių pirmininkų deklaracijose iškilmingai deklaruojamas, privalomo pradžios mokslo įvedimas buvo pirmiausiai įgyvendintas Seinų apskrityje 1928.V.1 d.

Gustaitis plačia žodžio prasme pedagogas, auklėtojas ir švietėjas. Vienus darbus nudirbo mokykloje, kitus šalia jos, bet nenuilsdamas siekė tų pačių tikslų. Ko negalėjo kitur, tai skleidė iš sakyklos. Pagaliau savo plunksną panaudojo pedagoginiams ir švietimo klausimams kelti ir juos spręsti. Vie-

nur tiesioginiu darbu, kitur žodžiu arba plunksna veikė, išnaudodamas visokias priemones, būdus ir progas. Net lietuvių kolonijose Jungtinėse Amerikos Valstybėse vedė propagandą plačiau organizuoti ten savas mokyklas ir remti tėvynės Lietuvos erškiečių keliu žengiantį švietimą.

Pagaliau pažymėtina, kad kukliai gyveno, neleido pinigų jokiems šiaip dalykams, tačiau jų ir nedaug turėjo, nes tiek prieš karą, tiek ištrėmime, tiek nepriklausomoje Lietuvoje šelpė besimokančią jaunuomenę, arba lietuvių švietimo įstaigoms paaukodavo.

LITERATŪRA

„Žiburys", „Žiburio" draugijos išleidimas. Redaktorius kun. M. Gustaitis. 1911—1914 m. 1, 2, 3, 4 ir 5 nr.nr.

„Žiburio" kalendorius 1916 m.

Starkus J., „Seinų „Žiburio" gimnazija". I laidos 10 metų sukakties proga. 1935 m.

Šalčius M., „Dešimts Metų Tautiniai - Kultūrinio Darbo Lietuvoje" (1905—1915). Chicago Ill. 1917 m.

Totoraitis J., Rygiškių Jono Gimnazija, Marijampolėje 1928;

Rucevičius A. „Sunkiausiais laikais" (Iš mano atsiminimų). 1920 m.

Meškus, „Žiburio" draugijos 20 metų sukaktuvės", „Rytas" 1926. II. 3 d. 27 nr.

Staugaitis J. „Lietuvybės ir kultūros bare prieš 30 metų", „Židinys" 1936 m. 10 nr. 322—327 pusl.

Staugaitis A. „Keli Suvalkijos draugijinio gyvenimo bruožai", „Šaltinis" 1928. V. 15 d. 18 nr. 285—287 pusl.

Ūk., "Seno kooperatininko atsiminimai", „Suvalkietis" 1933. IV. 9 d. 15(155) nr.

Mykolo Radvilo pastangos prijungti Lietuvai Rygą.

SIMAS SUŽIEDĖLIS, KĖDAINIAI

Prieš trejus metus, rašydamas šio žurnalo skiltyse apie Livonijos prijungimą prie Lietuvos, buvau trumpai užsiminęs apie Rygos atsisakymą prisidėti prie bendro unijos akto *(subiection kegen Lettawen)* ir nedidelėje savo teritorijoje pripažinti Lietuvos suverenumą *(Lettawische oberigkeit)*[1]. Tuo tarpu šis o p o z i c i n i s Rygos magistrato nusistatymas ir Lietuvos kanclerio Mykolo Radvilo Juodojo p a s i r y ž i m a s diplomatinėmis derybomis jį palaužti sudaro gana būdingą ir dėmesio vertą Lietuvos — Livonijos santykių e p i z o d ą. Čia iš vienos pusės prieš mūsų akis atsiveria Rygos vokiečių p a s t a n g o s atlaikyti kultūrines — ekonomines savo pozicijas, kai politinė Livonijos nepriklausomybė buvo jau galutinai pralaimėta, o iš antros pusės regime ano meto Lietuvos u ž s i m o j i m ą labiau prisiglausti prie Baltijos jūros ir įsigyti politiniu ir strateginiu atžvilgiu gana svarbų Padauguvio trafiko mazgą. Be to, šio klausimo apybraižos meta daugiau šviesos į XVI amžiaus Lietuvos ir Livonijos tarpusavio santykius, kurie net naujausioje literatūroje nėra pakankamai teisingai ir objektyviai vertinami.[2] Visa tai mane ir paskatino, pasinaudojant Latvijos valstybinio ir Rygos miesto istorinių archyvų medžiaga bei spausdintomis versmėmis, pabrėžti šias pastabas, kurios vaizduoja Lietuvos susirūpinimą Rygos miesto likimu, Mykolo Radvilo derybas su Ryga (1559 — 1565) ir kitų derybų rezultatus.

I. MYKOLO RADVILO SUSIRŪPINIMAS RYGOS MIESTO LIKIMU

Apdairus ir energingas XVI amžiaus vidurio Lietuvos kancleris, Mykolas Radvilas Juodasis, jau 1556 metais dažnai tarėsi ir susirašinėjo

---

1. Livonijos prijungimas prie Lietuvos. Athenaeum IV (1933) 87—105 p.

2. Pav., *A. Spekke,* Latvieši un Livonija 16. g. s., Riga 1935; *H. Vitols,* La mer Baltique et les Etats Baltes, Paris 1935.

su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Žygimantu Augustu, klabendamas jį įsikišti į Livonijos vidaus reikalus[3]. Mat, kaip tik šiuo metu Livonijoje paskutinį kartą buvo smarkiai įsižiebusi nesantaikos ugnis tarp ordino magistro Galeno ir Rygos arkivyskupo Vilhelmo, Žygimanto giminaičio. Lietuvos intervencija pasibaigė žinoma Pasvalio sutartimi (1557), surišusia Lietuvą ir Livoniją savitarpio karinės paramos paktu[4]. Tačiau šis paktas, prieštaravęs dar veikiantiems Livonijos ir Maskvos taikos susitarimams, rusų carui Jonui Žiauriajam davė progos savo būrius pakreipti prieš Livoniją ir pradėti ilgai užtrukusį Livonijos karą (1558—1582). Paskutinis Livonijos magistras, Gotardas Ketleris, negalėdamas pats rusams atsispirti ir iš niekur negaudamas paramos, buvo priverstas kreiptis į Lietuvą ir 1559 metais Vilniuje Pasvalio sutartį dar praplėsti[5]. Šia sutartimi lietuviai įsipareigojo ginti Livoniją kaip savo kraštą, nes, anot Gotardo Ketlerio, *palikti Livoniją Maskvos caro nuožiūrai reikštų pastūmėti į prapultį ir pačią Lietuvą*[6]. Po pusės metų visai tokia pat sutartimi savo žemes pavedė Žygimanto Augusto globai ir Rygos arkivyskupas Vilhelmas. (M. Dogiel. Cod. dipl. 231—233). Iš abiejų Livonijos viešpačių Lietuva gavo septynias padauguvio ir rytinės Livonijos pasienio pilis, kurias 1559 metų pabaigoje užėmė lietuvių įgulos, pasiruošusios sutikti rusų atakas. Tokiu būdu Lietuva pasidarė visos Livonijos globėja ir užsiangažavo ginti ją nuo Maskvos agresijos.

Tačiau visai nuošalyje šitų susitarimų pasiliko svarbiausias Livonijos centras — laisvas Rygos miestas. Tai buvo nedidelė pirklių respublika *(civitas Rigensis)*, turėjusi savo teritoriją ir nepriklausomą valdžią. Nedidutėje jos teritorijoje, kurios sienos ėjo nuo Dolės salos padauguviu į Lielupės žiotis, iš čia skersai Dauguvą traukė į Kišežerį ir Juglos upeliu suko į tą pačią Dolės salą [7], Livonijos magistras turėjo savo pilį, o arkivyskupas — kapitulos buveinę, — bet į miesto administravimą jie mažai tegalėjo kištis. 1492 metų sutartimi, kuri Rygai davė laisvas rankas, jiems buvo palikta teisė tiktai skirti pasaulinių bylų teisėją,

---

3. *St. A. Lachowicz.* Pamiętniki do dziejów Polski: Listy Originalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego. Wilno 1842. 94—98 pusl.

4. *M. Dogiel.* Codex diplomaticus Regni Poloniae at Magni Ducatus Lituaniae. Tomus V. Vilnae 1759. 215—19 pusl. *A. Spekke.* Quelques nouveaux matériaux pour l'histoire de la cartographie et de l'iconographie de l'Ancienne Livonie (Latvijas Univ. Raksti. Filol. u. Filos. Fak. serija II 2) 218—220 pusl.

5. *M. Dogiel.* Op. cit. 228—231 pusl.

6. *M. Liubavskij.* Litovsko — Russkij Sejm 595.

7. *I. Aberbergs.* Rîgas pilsêtas vèsturé. (Kn. „Riga ka Latvijas galvas pilsêta"). Rîga 1932. 5—9 pusl.

kuriuo jie paprastai tvirtindavo magistrato parenkamą asmenį[8]. Visas kitas valdžios funkcijas atlikdavo rygiečių bendruomenės renkama miesto taryba, kurią sudarė daugiausia įžymūs vokiečių pirkliai, vadovavę visam miesto gyvenimui ir politikai. Jie turėjo taip pat lemiamą vaidmenį ir abejose miesto organizacijose — Didžiojoj ir Mažojoj Gildijoj[9]. Jų sudaroma miesto taryba leido įstatymus, rinko mokesčius, laikė miesto apsaugos būrius, vedė derybas su kitais miestais ir valstybėmis, darė įvairias sutartis, kaldino pinigus — žodžiu sakant, atlikdavo visas suverenės valdžios funkcijas[10]. Su abiems Livonijos viešpačiais ją sijo tiktai formalinė paklusnumo priesaika *(homagium fidelitatis)*, kuri nuo XV amž. Rygos miestą rišo ir su Vokiečių imperatorium. Šiaip jau vokiškas Rygos magistratas buvo nepriklausomas Rygos šeimininkas, kurs visomis jėgomis gynė brangiai iškovotą miesto laisvę.

Naudodamasis tokiomis plačiomis laisvėmis, jis nepaisė vyriausių Livonijos federacijos vadų ir savo globėjų — magistro ir arkivyskupo, — kurie aiškiai pasuko į Lietuvą, ir pasiliko neitralus. Bet toks Rygos miesto išsiskyrimas labai grąsiais Livonijai laikais Mykolui Radvilui sudarė didelių rūpesčių: jis nebe pagrindo bijojo, kad Ryga netektų kam kitam, nes savo jėgomis ji nepajėgtų apsiginti. Mat, jei rytinėms Livonijos sritims labiau grėsė rusų invazijos pavojai, tai Baltijos pamario centrams buvo grasesni švedų ir danų užsimojimai. Švedai jau turėjo stiprių savo šalininkų Tallinno mieste, kur po metų buvo išvystyta įtaigi agitacija už pasidavimą jų karaliui, o danai nusipirko Kuršo ir Saaremaa vyskupijos žemes, į kur taip pat po metų atvyko jų karalaitis Magnus[11]. Šitie užjūrio svečiai ir Rygos mieste turėjo savo šalininkų, kurie iš pasalų skatino atverti vartus danams arba švedams[12]. Savaime suprantama, kad į tokį netikrą Rygos miesto rytojų Mykolas Radvilas negalėjo ramiai žiūrėti: jis darė visa, kad šią prėkybinių ir strateginiu atžvilgiu svarbią Livonijos metropoliją galėtų laimėti Lietuvai.

Visų pirma Ryga Lietuvai buvo svari kaip įžymus Pabaltijo mainų centras. Kaip gerai žinoma, iš vakarų čia prekes pristatydavo vokiečių hanzos miestai, iš rytų Dauguvos upe jas plukdė Polocko ir Vitebsko pirkliai, iš šiaurės sausumos keliu jos ėjo iš Naugardo ir Pskovo, o iš pietų Mūšos ir Nemunėlio upėmis jas gabendavo žemaičiai ir rytų aukš-

---

8. Op. cit. 21 p. L. Arbuzov. Očerk istorii Liflandii, Estlandii i Kurlandii. S. Peterburg. 1912. 112 p. Bien. V 416.

9. Sbornik materijalov ir statej po istorii Pribaltijskavo kraja II (įžanga). Riga 1879.

10. J. Aberbergs. Op. cit. 21—22. Cf. C. Metting. Geschichte der Stadt Riga. Riga 1897.

11. *B. Rusovs.* Livonijas kronika. Riga 1926. 57—59 pusl.

12. Ten pat.

taičiai[13]. Taigi, Lietuvos valdomos sritys Rygos pirklių balanse užėmė gana žymią vietą. Ypač gyvai buvo prėkiaujama su P o l o c k u ir Vitebsku[14]. Mykolas Radvilas Polocką vadindavo net Rygos miesto maitintoju. (Bien. V. 337). Todėl nenustabu, kad lietuviai jau Vytenio ir Gedimino laikais eidavo Rygai į talką prieš Livonijos ordiną, kad ji paliktų, kiek galima, laisvesnis miestas[15]. Tačiau ir dabar, XVI amžiuje, kai Lietuvai buvo laisvesni keliai į Dancigą ir Karaliaučių, Ryga buvo jai nepakeičiama, nes savo eksportui ir importui ji dažnai naudodavosi Dauguvos ir Lielupės žiotimis, į kurias vedė natūraliniai upių keliai iš šiaurinės ir rytinės Lietuvos[16].

Antra vertus, Ryga Lietuvai rūpėjo ir kaip žymus m i l i t a r i n ė s akcijos židinys, kur ilgą laiką formuodavosi karinės kalavininkų pajėgos, kurios per kovas su autochtoniškomis Pabaltijo giminėmis taip apsiautė ją tvirtomis pilimis, kad ir išėjimas į jūrą ir kelias Dauguvos aukštupiu buvo saugomas visos eilės padauguvio sustiprinimų. Mykolas Radvilas, vėliau derėdamasis su Livonija, visai teisingai Rygą vadino *precipuum huius maritimae orae propugnaculum*[17], su kuria glaudžiai siejosi visos Livonijos likimas.

Rūpindamasis Lietuvos ateitimi, Radvilas negalėjo tokio įžymaus Padauguvio centro užleisti kam kitam, o ypač rusams, kurie, atsisėdę Dauguvos žiotyse ir įsivyravę Baltijos vandenyse, grumotų ir Lietuvos prėkybai su Dancigu[18]. Kaip preventyvinę priemonę prieš tokį eventualų pavojų jis panoro Rygos mieste įkurdinti lietuvių kariuomenės į g u l ą ir tuo reikalu dar 1559 metais pavasarį, prieš Vilniaus susitarimus, kreipėsi į miesto magistratą, bet sulaukė nepalankaus ir neigiamo atsakymo[19].

Kai buvo pasirašyta Vilniaus sutartis, Rygos miesto likimu Radvilas ėmė rūpintis dar intensyviau. Kaip tik tuo metu padauguvio pilyse (Lielvardėje ir Selpilyje) įsikūrė lietuvių kariuomenė, vadovaujama Je-

---

13. *C. Schirren.* Archiv für die Geschichte Liv, Est - und Curland. I-XI. Reval 1862/85. XI 235. M. Liubavskij. Litovsko — Russkij Sejm 593.

14. Rygos miesto archyve yra didelis pluoštas tuo klausimu medžiagos: *Ruthenica - Moscovitica* V 10, 9.

15. *J. Jakštas.* Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu. Senovė I (Hum. fak.). Kaunas 1936. 144—155.

16. A. Tentelis. Latvijas vêsture (Litografuota). Rîga 1926. 95 p.

17. C. Schirren, Archiv XI 235. Cf. A. Szelągowski. Walka o Baltyk (1544—1621). Lwów 1904.

18. M. Liubavskij. Litovsko — Russkij Sejm 594.

19. Kurze Uebersicht der älteren Geschichte der Stadt Riga (Monumenta Livoniae Antiqua IV) 113. C. Metting. Gesch. d. St. Riga 248.

ronimo Katkevičiaus ir jo sūnaus Jono[20]. Mykolo Radvilo pasiūlymu jie antrą kartą darė žygių, kad Ryga priimtų lietuvių kariuomenę. Tuo reikalu Jonas Katkevičius 1560 m. rugsėjo mėn. su 300 vyrų buvo nuvykęs iki Rygos vartų, bet grįžo nieko nepešęs[21]. Rygos miesto taryba ne tik jo neįsileido, bet dar prašė magistro Ketlerio ir ark. Vilhelmo padaryti Vilniuje intervenciją, kad panašūs lietuvių kariuomenės vadų užsimojimai būtų sustabdyti[22]. Savo ruožtu ji stiprino miesto sienas, kaustė geležimis vartus, didino knechtų būrius ir laukė naujų lietuvių būrių[23].

Tuo tarpu Livonijos reikalai vis prastėjo. Didžiulės rusų ekspedicijos niokojo šalį, atsidauždamos net iki Rygos apylinkių. Tad nepraėjo nė vieno mėnesio po to, kai Jonas Katkevičius buvo grąžintas nuo Rygos miesto vartų, į Vilnių atvyko magistro ir arkivyskupo delegatai prašyti, kad Lietuva sustiprintų arčiau priešo esančiose pilyse savo įgulas ir tam tikslui atsiųstų pas juos su kariuomene Lietuvos kanclerį, Mykolą Radvilą[24].

Tačiau didžiojo kunigaikščio taryba savo paramą Livonijai dabar susiejo su R y g o s miesto taktika. Žygimantas Augustas ir jo patarėjai dėl Katkevičiaus neįsileidimo į Rygos miestą buvo smarkiai perpykę[25]; jie sutiko patenkinti delegatų prašymą tik tada, kai bus užtikrinta, kad jų vadai ir kariuomenė tikrai bus įsileisti į visas pilis, o ypač į R y g o s miestą *(furnemlich in die stadt Riga genhommen solten werdenn)*[26].Tiktai Livonijos valdovams per savo pasiuntinius davus žodį, kad jie ir jų valdiniai sutinka įsileisti Lietuvos įgulas[27], Žygimantas Augustas pažadėjo atsiųsti Mykolą Radvilą su kariuomenės būriu įguloms sustiprinti[28].

Po šitokių susitarimų Livonijos deputatai iš Vilniaus parašė, kad Radvilas išvyksiąs labai greitai (ungefer yn acht dagen)[29]. Tačiau ir vėl užkliuvo už Rygos miesto, kurio delegatai Vilniaus pasitarimuose nedalyvavo ir magistro vardu duotų pasižadėjimų nepripažino. Šį kartą tai sudarė nemaža rūpesčio ir magistrui su arkivyskupu, kuriems buvo labai svarbu sulaukti greitesnės Mykolo Radvilo pagelbos. Norėdami padrąsinti Rygą nusileisti Lietuvai, jie davė miestui garantijų raštą *(cautio)*, užtik-

---

20. Fr. Bienemann. Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562. Bd. I-V. Riga 1865/76. IV 67.

21. Op. cit. Nr. 639, 640.

22. Op. cit. IV 68—69 pusl.

23. *Bien.* IV Nr. 642.

24. Ibid. IV 117—118.

25. Op. cit. 114.

26. Op. cit. 118.

27. Ten pat.

28. Op. cit. 119.

29. Op. cit. 113.

rindami, kad lietuvių įgula miesto neskriaus, jo laisvės nepanaikins ir po karo, kaip Žygimantas yra žadėjęs, atsitrauks[30]. Vis dėlto Ryga nesidavė perkalbama. Ji kategoriškai pareiškė, kad turi būti ištikima Vokiečių imperatoriui ir kad jokios svetimos kariuomenės į miestą įsileisti negali ir neranda reikalo, nes pati turi savo ginamuosius būrius; be to, ji nėra tikra, kad svetimieji respektuos miesto teises ir laisves [31]. Ryga, žinoma, neteisingai dangstėsi Vokiečių imperatoriaus priesaikos laikymu, nes jis nieko Livonijai negalėjo padėti ir ragino ją ieškoti pagelbos pas savo kaimynus[32]. Dėl tokio griežto Rygos nusistatymo neįsileisti Lietuvos kariuomenės Mykolo Radvilo kelionė į Livoniją 1560 m. neįvyko.

Tuo tarpu buvo gauta žinia, kad 1561 metų pradžioje Tallinne persvėrė švedų įtaka ir šis miestas jau visai pasviręs riedėti į Švedijos glėbį[33]. Didžiojo Lietuvos kunigaikščio tarnyboje tatai sukėlė nerimo ir susirūpinimo. Ypač buvo dabar būkštaujama dėl Rygos, kad ir ji nepasektų Tallinno pėdomis, kadangi buvo jo kalbinama[34]. Gi prarasti tokį svarbų strateginį ir prėkybinį Livonijos centrą reiškė beveik tą patį, kaip ir atsisakyti nuo minties įsiviešpatauti Padauguvio krašte, ko taip ryžtingai buvo siekiama jau nuo Pasvalio susitarimų (1557). Mykolas Radvilas, labiausia tuo susirūpinęs, tuojau nurašė magistrui Ketleriui laišką (1561. III. 22), kad jis prikalbėtų Rygą įsileisti Livonijon išsiųstą jo karo vadą, čeką Tepličkį[35]. Kai tas nieko nepasiekė, Radvilas kitu laišku (1561. V. 28) įspėjo Ketlerį, kad jis tokiu svarbiu metu budėtų ir vienos Rygos n e p a l i k t ų[36]. Po poros dienų (1561 X 30) tuo pačiu reikalu ilgą laišką parašė ir pats Žygimantas, pareikšdamas, kad Rygos miestu n e p a s i t i k i, ir pageidaudamas, kad bent į Rygos pilį, ordino valdomą, būtų įsileista Lietuvos kariuomenė[37]. Tokia Žygimanto propozicija galėjo būti paremta 1559 metų sutartimi, kurioje buvo įrašyta, kad k a r o metu lietuvių kariuomenės žinion bus perleidžiami žymesni keliai, tvirtovės ir pilys[38]. Tačiau akivaizdus pavojus Rygos apylinkėms tuo tarpu negrėsė, ir Ketleris, kol galutinai Lietuvai dar nepasidavė, neturėjo jokios prievolės savo są-

---

30. Op. cit. Nr. 687, 689, 698.

31. Op. cit. Nr. 686,688.

32. *H. Uebersberger,* Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhundert. Wien und Leipzig 1906. 315, 322 p. Cf. *E. Reimann.* Das Verhalten des Reiches gegen Livland 1559—1561. Histor. Zeitschrift. 35. 352 p.

33. B. Rusovs, Livonijas kronika 59—60.

34. Bien. IV 149.

35. *Bien.* V 503—504.

36. *Schirren,* Archiv VII 139.

37. Op. cit. 152—154.

38. *M. Dogiel,* Codex diplomaticus V 228.

jungininką iš anksto įsileisti į pačią svarbiausią krašto pilį. Tad Žygimanto Augusto pastangos įsodinti Lietuvos įgulą bent Rygos p i l y j e nepasiekė savo tikslo. Jos tiktai rodo, kaip rimtai Lietuvoje buvo vertinama neaiški Rygos miesto pozicija ir kaip gyvai buvo reaguojama į užjūrio kaimyno stiprinimąsi Tallinno mieste, kuris kaip tik šiuo metu (1561 VI 6) prisiekė Švedų karaliui Erikui XIV[39]. Tiktai Tallinno pilyje liko dar įsistiprinusi Lietuvos įgula[40].

Kai Tallinne jau sėdėjo Švedų karaliaus vietininkas, Claus Christiernssonas, Radvilas dar primygtiniau akino Ketlerį, kad jis t v i r t a i laikytų Rygą, neatleisdamas jos nuo ištikimybės pareigų — *in civitate Rigensi se contineat, et contineat in officio et fide istos*[41]. Toks nenuolaidus jo susirūpinimas Rygos l i k i m u buvo visai vietoje, nes po poros mėnesių (1561 VIII 23) karalius Erikas XIV pavedė savo štathalteriui Clausui Christiernssonui sužinoti, ar nėra linkusi ir Ryga prisišlieti prie Švedijos tomis pat sąlygomis, kaip Tallinnas: *ob der stadt gleichermas — sen, wie die van Reual, sich uns zuuntergeben gewogen sein*[42]. Tačiau Rygos miestas nebuvo dar nusistatęs bet kam pigiai savo laisvę pakišti. Mykolas Radvilas galėjo dar tikėtis įvaryti jį į savo būčį. Todėl buvo pribrendęs reikalas vykti į Livoniją ir gyvu žodžiu bandyti įtikinti nepalenkiamą Rygos miesto magistratą, kad jis tvirčiau susisietų su Lietuva.

II. PIRMOJI MYKOLO RADVILO KELIONĖ Į RYGĄ IR JO DERYBOS SU MIESTO MAGISTRATU.

Kiek anksčiau buvo manoma, kad į Rygą vyksiąs pats didysis Lietuvos kunigaikštis Žygimantas Augustas. Antai, Tallinno sindikas Justas Clotas 1561 IX 20 rašė iš Vilniaus savo miesto tarybai, kad didysis Lietuvos kunigaikštis ir Mykolas Radvilas Rudasis, Lietuvos karo vadas, ruošiasi keliauti į Livoniją[43]. Po pusantro mėnesio taip pat Kuressaare klebonas Dietrichas Behras pranešė danų karaliui Fridrichui II, kad Lenkijos karalius yra sumanęs pats atvykti į Rygą ir savo kariuomenę nukreipti prieš Tallinną[44]. Livonijos ordino raštuose irgi aptinkame puoselėjamą viltį, kad Žygimantas Augustas atvyksiąs ginti Livonijos su visu savo eskortu ir net lenkų raitelių būriu[45]. Bet kaip tik šiuo

39. Op cit. 236—238 pusl.

40. Cf. *H. Uebersberger,* Österreich u. Russland 354.

41. *Schirren,* Archiv VII 278.

42. Ibid. VIII 69.

43. *Bien.* IV 273.

44. *Schir.* XI 152.

45. *Bien.* V 5, 10, 504 etc. *M. Liubavskij,* Litovsko — Russkij Sejm 614—615.

metu Lenkijos ponai Žygimantą Augustą kvietė pas save, pykdami, kad jis perdaug Lietuvoje užsisėdi, o ypač nenorėdami, kad jis pats kištųsi į Livonijos reikalus[46]. Nors į Lenkiją jis išvyko tiktai po pusės metų, bet nuo kelionės į Livoniją buvo sulaikytas ir daugiau į ją nebesirengė keliauti.

Pats neišvykęs į Livoniją, Žygimantas Augustas siuntė Mykolą Radvilą Juodąjį (M. Dogiel. Cod. dipl. 234—235.) Tačiau ir Lietuvos kancleris dėl vidaus rūpesčių negalėjo tuojau išvykti. Jisai, kaip matėme, rašė tiktai į Livoniją dažnus laiškus ragindamas Ketlerį neišleisti Rygos iš savo rankų. Ketleris jau buvo pradėjęs nerimti ir net abejoti, ar iš viso kas nors iš Lietuvos beatvyks į Rygą. Tada Radvilas dvejais laiškais primygtinai pabrėžė, kad jis ketina gan greitai atvykti[47]. Ir iš tikrųjų, liepos mėn. jis jau pasiėmė didžiojo kunigaikščio įgaliojimus tartis su Livonijos ordinu ir Rygos atstovais[48], o rugpiūčio mėnesį, lydimas nemažo raitųjų karių būrio, patraukė į Dauguvos šalį.

Pirm savęs jis išsiuntė į Rygą savo sekretorių Baltazarą Jezerskį. Specialiu laišku jis prašė Rygos miesto tarybą nesirūpinti nakvynėmis ir priėmimu, nes yra nusprendęs sustoti už miesto, kad su savo gausiu palydovų būriu neapsunkintų miesto gyventojų ir išvengtų jų nepasitenkinimo *(unmuth zu meiden)*[49]. Todėl savo sekretoriui jis pavedė parinkti už miesto patogią stovyklai vietą, nusamdyti viešbutį ir sandėlius. Kad maistas nepabrangtų ir nesudarytų rygiečiams nemalonumų, jis paliepė taip pat atgabenti laivu iš Lietuvos *(aus Littawen zu schiff)* reikalingų maisto išteklių, vyno, midaus ir alaus. Mat, dar susirašinėdamas su Ketleriu jis numatė, kad derybos nebus visai sklandžios ir viena diena nieko nepeš, tad reikėjo jau iš anksto viską pramatyti ir taip apsirūpinti, kad „kariuomenei — anot jo, nieko netrūktų". Visas išlaidas jis turėjo tuo tarpu padengti savo paties lėšomis, nes Žygimantas iš apytuščio Lietuvos iždo šiam reikalui nieko nebuvo paskyręs[50].

Šitaip viską numatęs, kaip Didžiosios Gildijos užrašų knygos rodo, Radvilas atvyko į Rygą apie šv. Baltramiejų — rugpiūčio mėn. 23—24 d.[51].

---

46. *St. Karwowski* Wcielenie Inflant do Litwy i Polski (1558—1561). Poznań 1873. 85 p: „Rex cum Lituanis perpetuo habitet et consilia atque secreta sua omnia cum illis communicet... cum iterum Polonos raro frequentet".

47. *Schirren,* Archiv. VII 276 ir 278. *Bien.* V. 507.

48. *Bien.* V 1. Aul. Pol. 7. Vilnius 1561 VII 18. Orig.

49. *Bien.* V 2—3.

50. *M. Liubavskij.* Litovsko — Russkij Sejm 625. Visas žygis į Livoniją Radvilui apsėjo 10.654 auksinų.

51. *Monumenta Livoniae Antiqua* (Das Buch der Ältermänner grosser Gilde in Riga) IV 125: „anno 61 vme vntrent bartelmeüs quäm Woywode von de Wylle nyc-

Kaip ir buvo žadėjęs, sustojo už miesto parinktame lauke — *vp Kellers acker vor Riga*[52]. Tasai laukas priklausė Rygos arkivyskupui ir buvo prižiūrimas vieno kapitulos nario, vyno rūsies užveizdos *(cellarius)* [53]. Baltazaras Russovas pažymi, kad Radvilas šitame lauke išgyveno „kelias savaites nieko pikto nedarydamas".[54].

Vos įsikūręs *in agro cellarii,* norėdamas pasirodyti miesto gyventojams, kurie dar neseniai Joną Katkevičių nuvijo nuo vartų, su parinktais savo vyrais įžygiavo į Rygą. Didžiosios Gildijos knygos rašo, kad Mykolas Radvilas traukė per miestą su 900 raitųjų karių, lydimas abiejų Livonijos viešpačių ir visas iškilmingai žibėdamas *(myt grotter pracht vnde groter herlychkeit)*[55]. O minėtas kronikininkas Russovas pasakoja, kad „Rygos miesto gatvėse pasirodęs tvaskąs raitelių pulkas, kurį sudarė daug įvairių tautų, kaip antai: armėnai, turkai, totoriai, padoliečiai, rusai, valakai, vokiečiai, daugybė lenkų ir lietuvių; kiekvienas iš jų buvo apsivilkęs savo tautiniais rūbais, su savo ginklais ir muzika. Daug garbingų žmonių, tai matydami, stebėjosi ir drauge liūdėjo, kad tiek daug svetimų barbariškų tautų užtvindė jų tėvynę ir krikščionišką Rygos miestą. Kiekvienam, žiūrint į šiuos ramiai per miestą žygiuojančius būrius, buvo graudu ir nyku, pagalvojus apie tą pavojų, koks galėtų ištikti miestą, jei šios tautos kada nors jį nebičiuliškai apsiaustų arba čia įsiviešpatautų"[56].

Tačiau nesinori tikėti, kad Radvilas būtų surengęs Rygoje tokį margą tautinių spalvų paradą, kaip Tallinno pastorius mus įtikinėja. Lietuvos kanclerio eskorto būryje, be abejo, buvo svetimšalių, ypač lenkų ir čekų, bet ne toks kaleidoskopiškas konglomeratas[57]. Netikslias Russovo informacijas geriausiai paneigia Clauso Christiernssono laiškas Suomijos hercogui Jonui, kuriame jis rašo, kad į Livoniją Radvilas atvyko „su 3000 vyrų — lenkų, lietuvių, čekų, husitų ir chrovatų" [58]. Taigi, be lietuvių, pamini tik tris svetimas ir giminingas tautas, kai tuo tarpu Russo-

klauss rassewylle". Tačiau Christiernssonas rašo, kad Radvilas buvo Rygoje jau rugpj. 21 d. (Schr. VIII 61).

52. *Scrip. rer. Livon.* II (Chronica der Prouintz Lyfflandt, dorch Balthasar Russowen) 66.

53. Tas laukas buvo anapus Dauguvos, iš rytų pusės, šiandien vadinamajame „Maskvos priemiestyje", kur stovi Jėzaus bažnyčia. Cf. *Mitth.* XI 209.

54. *Scr. r. Liv.* II 66.

55. *Mon. Liv. Antq.* IV 125.

56. *Scr. r. Liv.* II 66—67.

57. Bien. V 503. Lit. — Russ. Sejm 632.

58. *Schr.* VIII 61: „woijwoden aff Littawen är tith kommen medh 3000 man bade paler, Littawar, Behemer, Husserner, och krabbater" M. Liubavskij, Litowsko — Russkij Sejm 616—617.

vas priskaito jų visą rietuvę ir lietuvius nukiša į pabaigą kaip antraeilės reikšmės Radvilo kariuomenės dalis. Savaime aišku, kad Christiernssonas, kuriam švedų karalius Erikas XIV buvo pavedęs sekti lietuvių kariuomenės judėjimą Livonijoje, turėjo tikslesnių žinių, negu vėliau rašęs Russovas, kurio kronika aplamai nėra lietuviams palanki. Rašydamas apie Radvilo apsilankymą Rygoje, jis neiškentė vėlesnių savo sentencijų neprimetęs rygiečiams, kuriuos neva bauginęs lietuvių kariuomenės atšiaurumas. Tuo tarpu Radvilui rūpėjo Rygos miestą ne įbauginti ir jo neatstumti, bet jį užimponuoti ir patraukti. Jis turėjo parodyti drausmingą ir gerai ginkluotą Lietuvos kariuomenę, kurios tvirti pečiai gali garantuoti pirkliams tvarką ir rimtį.

Po šio iškilmingo ingreso Radvilas suėjo į glaudų kontaktą su Livonijos magistru, Rygos arkivyskupu ir miesto magistratu. Tačiau iš esamų dokumentų negalima nustatyti, kurią dieną ir kaip prasidėjo oficialiniai jų pasitarimai, nes nėra žinomas įžanginis Radvilo raštas. Išlikę tolimesniųjų pasitarimų ir raštiškų propozicijų konspektai rodo, kad pat pradžioje abi šalys smarkiai s u s i k i r t o viena antrą kaltindamos dėl sunkios Livonijos būklės *(afflicti provinciae status)*. Radvilas savo kalbose kaltino Livonijos ordiną, kad jis, 1559 metais nesutikęs perduoti Lietuvai visų pilių, priešingai susitarimams visai apleido krašto gynimą: jo kariai yra visai pakrikę ir demoralizuoti, pilys su visa amunicija klastingai *(praesidiorum perfidia)* priešams atiduodamos arba net parduodamos, riteriai tarp savęs nebesutinka ir yra priešingi esamai tvarkai, gyventojai yra skriaudžiami, keliai yra apleisti ir nebeišvažiuojami — vienu žodžiu, krašte siaučia anarchija, susiskaldymas *(diversae factiones)*, bejėgiškumas *(imbecillia)* ir pakrikimas kaip tik tuo metu, kai priešas iš pasalų tyko jį pagrobti [59]. Livonijos ordino magistras savo žaru atsikirtinėjo Radvilui kaltindamas Lietuvą, kad ir ji nevykdo 1559 metų sutarties: Žygimantas Augustas nesiunčia didesnės ir stipresnės paramos ir pats neužsuka į Livoniją, neišrūpina jis ir Lenkijos pagelbos, atvykusi lietuvių kariuomenė sėdi pilyse ir neina kovoti su priešu. Jeigu, anot magistro, Lietuva būtų laiku suteikusi jam paramos, tai Livonija nebūtų nustojusi tokių įžymių pilių, kaip Aluksnės, Vilandės, Tallinno. Dabar jos jėgos yra taip išsekusios *(vires nostrae laceratae)*, kad ir likusių pilių neįstengia ginti [60].

Po šitų priekaištingų kalbų buvo prieita išvados, kad Livoniją nuo

---

59. *Bien.* V Nr. 819, 822. *M. Liubavskij,* Lit. — Rus. Sejm 618. Schir. XI 230 Cf. A. Senning. Beiträge zur Heeresverfassung und Kriegsführung Alt - Livlands zur Zeit seines Unterganges. Jena 1932.

60. Bien. V. Nr. 818.

didesnės nelaimės gali išgelbėti tiktai glaudesnis susivienijimas su Lietuva, kaip kad Prūsija yra susivienijusi su Lenkija. Tuomet Mykolas Radvilas, apsilenkdamas su Žygimanto duotais jam įgaliojimais, kurie leido tartis tiktai dėl 1559 metų sutarties vykdymo, pareiškė kai kuriuos savo pageidavimus kaip metmenis būsimam susivienijimui. Visų pirma jis pabrėžtinai reikalavo, kad Rygos miestas visiškai paklustų Žygimantui Augustui: *ut civitas Rigensis veniat in fidem ac potestatem majestatis regiae;* antra, kad visos Livonijos sritys, kurioms grąso priešų invazija, būtų betarpiškai valdomos: *solide per primas, non autem secundas aut tertias personas obtemperetur;* trečia, kad anapus Dauguvos esančios pilys ir tvirtovės Žygimanto Augusto būtų laisvai administruojamos; ir ketvirta, kad Livonija prisiektų jam vasalinę ištikimybę pasitarimuose aptartomis sąlygomis [61]. Livonijos magistras ir Rygos arkivyskupas buvo nusiteikę priimti visus keturis Radvilo punktus *(capita Radzivillica),* nors jie Livoniją darė vasaline Lietuvos kunigaikštyste. Tuo tarpu Rygos miesto taryba piestu stojo ginti savo nepriklausomybę.

Kai Ketleris ir Vilhelmas dėl tų keturių punktų *(vier artickel)* atsiklausė jos nuomonės, tai ji pareiškė nusistebėjimą, kad dar nebuvo uoliai ir rimtai vykdomos ankstyvesnės sutartys (1559), o jau tariamasi dėl naujų, visiško pasidavimo *(der gentzlichen unterwerfung)* susitarimų. Ji netiki, kad tokiu sunkiu metu karalius Žygimantas atsimestų nuo pirmykščių pasižadėjimų ginti Rygą, arba Livonijos viešpačiai tą sutartį pamintų. Todėl ji negali pasekti jų patarimo atsisakyti nuo protėvių krauju ir triūsu įgytos žemės, kurią vokiečiai jau šimtmečius valdo, kur visi yra susieti krikščionių giminystės ir klauso Romos imperatoriaus. Jei Rygos miestas panorėtų nuo imperatoriaus atsimesti ir be jo sutikimo susidėtų su svetimomis valstybėmis *(frembden potentaten),* tai jo laukia imperatoriaus nemalonė ir bausmė, kuri dėl patogių geografinių sąlygų nesunkiai įvykdoma. Miesto taryba neabejoja, kad Livonijos viešpačiai ryžtingai klabins Romos imperatorių, Lenkijos karalių ir kitus, rūpindamies, kad Rygai be jokių aprėžimų paliktų vokiško valdymosi formos, Augsburgo konfesija, visos laisvės bei privilegijos ir kad miestas nenustotų gero vardo ir garbės *(Bien.* V 33—35).

Tokiu būdu Rygos magistratas pasisakė prieš bet kokius susitarimus, kurie siektų pažeisti išsikovotą miesto laisvę. Šitą savo nusistatymą jis vėliau motyvavo trimis argumentais, kurie figuruoja beveik visose derybose iki pat Stepono Batoro apsilankymo Rygoje (1582). Visų pirma buvo skelbiama, kad Rygą saisto Romos imperatoriui duota priesaika, nuo kurios ji pati, neužsipelnydama bausmės ir negarbės, negalinti

---

61. *Bien.* V. 31 ir 32.

atsimesti; a n t r a, susidėdama su kita, ypač nevokiška valstybe, ji negali būti tikra, kad jai bus garantuota vokiškos teisės ir religijos laisvė; ir t r e č i a, Ryga negali jungtis tiktai su vien Lietuva, kol nuošaliai laikosi Lenkija. Vėliau mes matysime, kad šie Rygos miesto p o s t u l a t a i (heubtartikel) negalėjo būti patenkinti net labai svariais pažadais ir nuolaidomis. Jų turinys kaskart vis labiau tyso ir konkretėjo, ryškiai pabrėždamas vokišką Rygos magistrato užsispyrimą atkakliai ginti *unser Teutschen uberigkeit (Bien.* V. 35)[62].

1561 m. rugsėjo mėn. 4 d. Rygos miesto tarybos posėdyje Mykolas Radvilas pasakė ilgą ir emocingą kalbą, kurioje jam teko pirmą kartą vertinti šie *heubtartikel.* Pradžioje jis pabrėžė, kad Žygimantas Augustas, visada susirūpinęs Rygos gerove ir draugiškais santykiais, šiuo metu nėra tikras dėl tolimesnio jos likimo, nes Maskva ar kitas kuris priešas gali nučiupti ją panašiai, kaip tai atsitiko su Tartu, Narva, Aluksne, Vilande ir pagaliau Tallinnu, kuris paveržtas *per longe ignominiosissimam defectionem.* Rygai dar labiau gręso pavojus patekti priešui į nagus, kad ji, budama arti jūros, vilioja savo senumu *(antiquitate),* prėkybos garsumu *(emporii celebritate)* ir sienų tvirtumu *(munitionum firmitudine).* Tiktai pripažindama savo viešpačiu karalių Žygimantą, kuris yra užsimojęs sulieti į vieną imperiją Lietuvą, Lenkiją, Prūsiją ir Livoniją, Ryga gali užsitikrinti saugią ir šviesią ateitį. Be militarinės paramos čia jai atsiskleidžia dar laisvi prėkybos keliai į visą didelę valstybę. Patogiais upių keliais iš Polocko ir Žemaitijos, o sausuma iš kitų Lietuvos vietų ji galės gausiai gabenti mišką, maistą, galvijus, medaus produktus ir kitas prekes. Jos pirkliai galės džiaugtis ir griežta Žygimanto Augusto tvarka, kuria yra patenkinti Dancigo, Elbingo ir Torno miestai. Karaliaus vardu jis žada saugoti ir Rygos privilegijas, papročius, religijos laisvę ir kitas teises. *(Bien.* V 42—50).

Gerai pagrįsta Radvilo kalba ir pasižadėjimas saugoti Rygos laisves, regis, galėjo ne vieną suvilioti. Tačiau Rygos šeimininkai galvojo jiems įprastu būdu — kaip įgudę ir apsukrūs pirkliai. Jie gerai žinojo, kad prėkyba su Lietuva yra pelninga, bet dar daugiau pelno jie gaudavo tarpininkaudami tarp slaviškų Rytų ir germaniškų Vakarų. Susisaistydami su Lietuva šiai pelno versmei jie galėjo užtvenkti ne vieną kenksmingą užtvanką. Pirmiausia, antai, karas su M a s k v a buvo rimta Lietuvos problema, kuri taip lengvai negalėjo būti išspręsta, o užtrukęs jis grėsė ir Lietuvos ir jos sąjungininkų pirklius visai atrėžti nuo Rytų. Jau dabar Maskva savo prekes nukreipė per Narvą, kuri žudė Tallinną ir dalinai Rygą. Tačiau ši versmė dar nebuvo visai išsekusi, nes Maskva nors

62. Cf. *M. Liubavskij.* Lit. — Russ. Sejm 618.

ir kariavo, bet kartu ir viliojo Livonijos pirklius į savo kraštą. Tam tikslui ji buvo palikusi Narvai ir Tartu senąsias miesto laisves ir atvėrusi jų pirkliams vartus į plačius Rusijos plotus [63]. Nenuostabu tatai, kad ir laisvoje dar Livonijos dalyje nebuvo per daug nuogąstaujama laisva valia prisišlieti prie Maskvos, jei ji pažadėtų palikti seną tvarką ir nesiaubti šalies. Štai, krašte kursavo Tartu fogto, Ellerto Kruzės, paskleistos mintys, kad reikia ieškoti sąjungos su rusais, išderėti teisių ir papročių garantijas, gauti laisvą kelią į jų žemes, kurios iki šiol nebuvo vokiečiams lengvai prieinamos, ir tokiu būdu padaryti Livoniją turtinga šalimi *(wurde Liffland ein reich land)*[64]. O tokioms kombinacijoms reikėjo laisvu rankų ir neitralaus laikymosi lietuvių — rusų konflikto atveju.

Iš antros pusės Rygai nebuvo naudinga nutraukti saitai ir su Vokiečių imperatorium, kuris reprezentavo germanišką Vakarų pasaulį. Ryga su juo buvo suaugusi ne tiktai dvasiniai, kaip vokiškos kultūros miestas, bet ir materialiniai, nes iš tenai per ilgus amžius sėmėsi fizinių jėgų ir, kas svarbiausia, savo prekėms turėjo plačias rinkas. Nors šiuo metu Vokiečių imperatoriaus galybė po reformacijos suomaisčių buvo smarkiai pašlijusi ir Rygai paramos jis negalėjo suteikti, tačiau už priesaikos nelaikymą jis dar būtų pajėgęs išstumti ją iš šiaurės Vokietijos uostų. Todėl nekeičiama Rygos miesto būtis *(Standhaftigkeit)* ir visiškas nepriklausymas šiuo metu buvo Rygos šeimininkų idealas [65], kurio jie nebuvo linkę lengvai iškeisti į Radvilo pažadėjimus. Tačiau negalėjo jų ir nepaisyti, nes Livonijos magistrui ir Rygos arkivyskupui prie Lietuvos prisijungus, jos teritorija būtų iš visų šonų lietuvių apjuosta. Todėl Rygos magistratas buvo priverstas derėtis su Mykolu Radvilu, kad eventualus Lietuvos įsigalėjimas Livonijoje kuo silpniausiai pasireikštų Rygoje. Tuo tikslu iš Mykolo Radvilo buvo pareikalauta pažadėtos miestui laisvės garantuoti raštu.

Mykolas Radvilas karaliaus vardu tokį raštą *(cautio Radziwilliana prior)* davė 1561 m. rugsėjo mėn. 8 d. [66]. Priminęs pradžioje, kad Rygos senatas ir bendruomenė sutinka paklusti karaliui Žygimantui tik su tam tikromis sąlygomis, jis užtikrina, kad tos sąlygos bus įvykdytos: pirma, karalius pasirūpins, kad nenukentėtų Rygos geras vardas ir garbė ir kad iš Romos imperatoriaus nesulauktų ji nei jokio pasmerkimo nei bausmės; antra, pažadama, kad visoje Rygos miesto teritorijoje Augsburgo kon-

63. *H. Uebersberger.* Österreich und Russland 320—321, 342—343.
64. *Schr.* XI 39. *Schiemann.* Russland, Polen und Livland II 295.
65. *J. Aberbergs.* Rîgas pilsêtas vêsture, 23.
66. Šios pirmosios Radvilo garantijos lotyniškas originalas yra Rygos miesto arch. *Aulico — Polonica* 7 (1561. IX. 8). Atsp. *Bien.* V. Nr. 825; *Ziegenhorn,* Beil. Nr. 47; vokiškas nuorašas — *Schr.* VIII Nr. 1044.

fesijos laisvė bus pilnai patikrinta ir įvestos religinės apeigos nebus keičiamos; t r e č i a, visas miesto ir privatines teises, privilegijas ir laisves karalius priesaika ir raštu paliks ir garantuos. Savo žaru Rygos miesto taryba ir visuomenė turės p r i s i e k t i Žygimantui Augustui ištikimybę: *fidem subiectionem et obedientiam sacrae regiae maiestati medio corporali iuramento professa fuerit*[67]. Dokumento gale pridėta tiktai viena rezervata, kad dėl duotų pažadų g a l u t i n i s žodis priklauso Žygimantui Augustui ir Lietuvos ponų tarybai [68]. Dėl ko tokia decizija Radvilas susilpnino savo garantijos raštą, paaiški iš tą pačią dieną Žygimantui pasiųsto laiško ir Austrijos pasiuntinio Lenkuose, Valentino Sauermanno, reliacijų.

Šis pasiuntinys, sekęs Lietuvos ir Lenkijos politiką, viename savo pranešime, kuriuos siuntinėjo į Vieną, rašo apie pablogėjusią 1561 m. rudenį karaliaus nuotaiką ir nepasitenkinimą savo patarėjais, kurie sąmoningai nepaiso jo nusistatymo Livonijos klausimu: *iterum rationes consiliorum suorum, quibus Livoniae salutem meditetur, quasi studiose turbari*[69]. Mat, karalius norėjo, kad Radvilas tik sustiprintų senas sutartis (1559), geriau susitartų dėl bendrų žygių prieš rusus ir rudens metu aprūpintų pilių įgulas maistu [70], o Lietuvos kancleris visas derybas pasuko į susivienijimo su Lietuva vėžes. Kai kuriuose Livonijos sluoksniuose, ypač tarp Rygos pirklių, tai sukėlė apsivilimo, kurio atgarsiai pasiekė karalių. Patyręs apie karaliaus nepasitenkinimą, o gal ir įspėtas griežčiau laikytis įgaliojimų, Radvilas parašė karaliui ilgą p a s i t e i s i n i m o laišką [71]. Čia jis pabrėžė, kad nuo savo misijos nebūtų nukrypęs nė per plauką, jei būtų buvus nors mažiausia viltis, kad Ordinas galės Livoniją ginti. Kadangi tokios vilties nebuvo, tai jis turėjo nuo įgaliojimų dvasios nukrypti ir volens nolens imtis kitų priemonių [72]. Jis pradėjęs dėl glaudesnio susivienijimo tartis su Rygos arkivyskupu, Livonijos magistru, riteriais, diduomene, Rygos, Cesės ir Valmieros miestų atstovais ir atradęs, kad jų sąlygos visai priimtnos *(omnino esse tollerabiles)*, susitarė vykti į Vilnių ar kur kitur ir tenai baigti derėtis. Tiktai Ryga buvusi kiečiausia ir paskiausiai sutiko paklusti karaliui, pareikalavusi prieš tai garantijų rašto, kad bus apsaugota nuo imperatoriaus nemalonės [73]. Tokį

---

67. *Bien.* V 52.

68. Ibid.: „salvo tamen super iis omnibus sacrae regiae maiestatis et amplissimi senatus sui circa harum rerum conclusionem exactiori sapientiorique iudicio" (52 p.).

69. *St. Karwowski* 89.

70. *Schr.* XI 228.; *Bien.* V 1—2; *M. Liubavskij*, Litovsko — Russkij Sejm 617.

71. *Schr.* XI Nr. 281, 228—236 p.

72. Ibid. 229: „coactus sum volens nolens pro fidei et observantiae meae debito, consilia mea alio dirigere, et mandatorum meorum, seriem, in alium scopum, quam Mts vestra voluit, nonnihil deflectare".

raštą, kaip matėme, Radvilas jai davė. Bet tuo raštu jis užangažavo Žygimantą Augustą išrūpinti Rygai vokiečių imperatoriaus sutikimą atleisti ją nuo priesaikos. Kadangi tokios Žygimanto pastangos galėjo sėkmingai nesibaigti ir pažeisti jo autoritetą, tai paskutinį momentą Radvilas susvyravo ir prieš pasirašydamas įdėjo aną rezervatą [74].

Antra vertus, Radvilui rūpėjo jau iš anksto taip nuteikti karalių, kad jis ta rezervata pigiai nesinaudotų ir Rygos miesto lengvai iš rankų neišleistų. Todėl minatame laiške, o ypač prikergtoje pastaboje, Radvilas pabrėžtinai įrodinėja didelę Rygos r e i k š m ę Lietuvai. „Su Rygos laisve bei gerove, — rašo jis, — yra glaudžiai susijusi ir kitų sričių gerovė, jos gi praradimas grąso ir kitų žemių praradimu bei tikriausia pražūtimi; o iš čia didžiausias pavojus ir nelaimė gali išsiskleisti ir į paties karaliaus dominijas“ [75]. Taigi, „neduok Dieve, — rašo jis toliau, — kad amžinas karaliaus priešas, Maskva, užvaldytų taip svarbų pačios gamtos ir žmogaus darbo sustiprintą prėkybinį centrą, į kurį patogiomis upėmis yra gabenamos įvairių rūšių prekės; Mūšos upe jos siunčiamos iš Žemaitijos, o Dauguva — iš Polocko ir kitų Lietuvos ir Rusijos vietų; tais pat keliais jos gabenamos ir į karaliaus dominijas. Kas gi aiškiai nemato, į kokį didelį pavojų patektų Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė *(Magnus Ducatus Litwaniae)*, paveldimoji karaliaus tėviškė, jei Dauguvos krantuose būtų išgriautos pilys ir sustiprinimai. Štai, kodėl derybų metu jis visada prisimindavęs Krokuvos kašteliono, Jono iš Tarnavos, teisingus žodžius, kad *„už Vilnių nemokėtų nė dešimties lenkiškų svarų, jei Rygos miestas atitektų į priešų rankas“*. (Schr. IX. 235). Baigdamas jis pastebi, kad visa tai tam primena, kad jo darbai ir triūsas turėtų karaliaus akyse pateisinimą (ratio) [76].

Kad ir teisinosi prieš karalių, bet neatsisakė ir nuo savo. Sėkmingas su Livonijos ordinu ir Rygos arkivyskupu derybas jis užbaigė sušauktu savo stovykloje *(in agro cellarii)* p o s ė d ž i u. Čia, tarp Lietuvos kariuomenės vėliavų, susirinko Livonijos landtagas, kuriame dalyvavo magis-

---

73. Ibid. 234: „Senatus populusque Civitatis Rigensis quodam modo durior et curiosior mihi videtur, qui post aliquot tractatus ultimo loco in fidem S. R. Mtis vrae se contulit, idque non prius, donec speciali dipplomate meo caverem, cum de proscriptionis infamiaeque nota apud S. Rom. Imp. per hanc subiectionem incurrenda“.

74. Vokiškame koncepte *(Aulico — Polonica 7)* ši rezervata yra įrašyta vėliau. Tai rodo, kad abu dokumentai, lotyniškas ir vokiškas, pirma buvo drauge paruošti, bet paskui, prieš pasirašant, lotyniškas originalas papildytas ir iš naujo perrašytas, o vokiškame pastaba įterpta tarp eilučių. Iš to aišku, kad Radvilas p a s k u t i n i u momentu susilpnino savo garantijų raštą.

75. *Schr.* XI 229.

76. Ibid. XI 235—236.

tras Gotardas Ketleris, Rygos arkivyskupas Vilhelmas, Rygos, Valmieros, Cesės miestų, riterių ir diduomenės atstovai, ir nutarė *Livoniją pavesti Lenkijos karaliui ir didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Žygimantui* [77]. Tiktai Rygos atstovai reikalavo, kad prieš tai būtų gautas Vokiečių imperatoriaus sutikimas atleisti nuo priesaikos. Tačiau ir jie drauge su kitais pritarė Mykolo Radvilo pasiūlymui susirinkti Vilniuje ir tenai drauge su Žygimantu Augustu ir Lietuvos ponais galutinai susitarti. Radvilas apie tai pranešė Žygimantui, kuris savo ruožtu, paliovęs pykti, užgyrė jo darbus, o Rygos miesto tarybai parašė raštą, pažadėdamas garantuoti jos laisves ir kviesdamas pasitarimams į Vilnių [78].

Užbaigęs derėtis su Livonijos atstovais, Radvilas nesiskubino namo. Greičiausia jis vizitavo dar lietuvių užimtas pilis ir tikrino įgulas. Tiktai spalių mėn. 4 d. iš Iecavos apylinkių jis rašė Ketleriui, kad jau ketina iškeliauti ir ragina taip pat jį skubėti į Vilnių [79]. O skubėti reikia dėlto, kad iki spalių mėn. 13 d. būtų Vilniuje ir galėtų pasimatyti su karaliumi, kuris ketina išvykti į Lenkiją. Kitą dieną (X 5) Radvilas pranešė Ketleriui, kad jo laišką gavo keliaudamas iš Šakarnių į Pasvalį [80], taigi, jau Lietuvos žemėje. Tokiu būdu Livonijoje Radvilas išbuvo apie šešias savaites.

III. OPOZICINIS RYGOS ATSTOVŲ NUSISTATYMAS VILNIAUS DERYBŲ METU.

Vilniaus seimas buvo šaukiamas ne vien Rygos įgijimo reikalu. Čia pagrindinai turėjo būti aptartas ir Livonijos ordino bei Rygos arkivyskupo žemių likimas. Užtat į Vilnių rengėsi vykti net trys delegacijos, vadovaujamos magistro Ketlerio, arkivyskupo Vilhelmo ir Rygos burmistrų, Henriko Ullenbrocho ir Jurgio Padelio. Rygos delegacijos nariai buvo parinkti iš Rygos miesto tarybos (abu minėti burmistrai, sindikas Steponas Schonebachas ir tarybos nariai Jonas Tombergas ir Melchioras Kirchofas), iš Didžiosios Gildijos (Justas Lomannas ir Bernardas von Dortmunde) ir iš Mažosios Gildijos (Urbonas Rosentalis ir Laurynas Mekas) [81]. Delegacijos jau iš anksto apsirūpino įgaliojimais ir plačiomis instrukcijomis [82]. Ypač smulkmeniškai ir išsamiai buvo aptarta Rygos

77. *Hilzen,* Livonia 110. *N. Kaune,* Leišu un Polu laikmets Livonijâ (Riga, 1936) 22.

78. *Žygimantas Augustas Rygos magistratui.* Vilnius 1561 IX 20. Aul. Pol. 7 Orig.

79. *Schr.* VIII 157—158.

80. Ibid. 160.

81. *Mon. Livon. Antiqua IV 126.*

82. *Bien.* V Nr. 827.

delegatų taktika Vilniuje [83]. Jau lyginant šias instrukcijas pastebimi dideli skirtumai, kurie paskui Vilniaus derybų metu dar labiau padidėjo. Šiuo atžvilgiu labiausia išsiskyrė Rygos miesto atstovai.

Į Vilnių jie išvyko spalių mėn. 7 d. per Jelgavą ir Bauskę[84]. Saločiuose juos pasitiko didžiojo Lietuvos kunigaikščio palydovai, kurie per Pasvalį, Balninkus ir Paberžę spalių mėn. 15 d. atlydėjo į Vilnių. Magistras Ketleris ir arkivyskupas Vilhelmas su savo atstovais atvyko į Vilnių kiek ankstėliau. Vieni su kitais susižinoję, ėmė ruoštis audijencijai pas karalių, kuris ją paskyrė spalių mėn. 19 d.[85] Tą dieną visi Livonijos atstovai atvyko į Vilniaus pilies rūmus, kur rado karalių, apsuptą savo dignitorių ir patarėjų, daugiausia Lietuvos tarybos narių, atvykusių į Vilniaus seimą[86]. Atvykusius magistrą Ketlerį ir arkivyskupą Vilhelmą karalius pasisodino šalimai savęs. Jų vardu Justas Clotas, buvęs Tallinno sindikas, pasakė sveikinamąją kalbą, užakcentuodamas sunkią Livonijos būklę ir išreikšdamas padėką karaliui už teikiamą pagelbą[87]. Jam atsakė Lenkijos pakancleris, Krokuvos vyskupas Pilypas Padinewskis (Padinevius), kuris karaliaus vardu užjautė livoniečius ir užtikrino, jog ir toliau jis gins tą kraštą, kurį Vokiečių imperatorius visai užmiršo[88]. Po to Mykolas Radvilas abu Livonijos viešpačius pristatė karalienei Katrinai ir karaliaus seserims — Katrinai ir Onai[89].

Kitą dieną, vykdydami Žygimanto pasiūlymą, livoniečiai iš savo tarpo parinko delegatus į mišrią komisiją *(ausschus)* deryboms vesti. Rygiečiai į ją paskyrė abu savo burmistrus, Ullenbrochą ir Padelį, ir sindiką Schonebachą. Spalių mėn. 22 d. parinktieji atstovai nuvyko į karaliaus pilį pirmo posėdžio. Čia jie rado Vilniaus vysk. Valerijoną Protasevičių. Krokuvos vysk. Pilypą Padinewskį, Lietuvos kanclerį Mykolą Radvilą, jo pusbrolį Mykolą Radvilą Rudąjį, kanclerio asmens sekretorių Joną Munčinskį ir kitus karaliaus paskirtus asmenis[90]. Pasitarimus taip pat pradėjo vysk. Padinewskis. Livonijos atstovai jį užklausė, ar jis turi šioms deryboms reikalingus Lenkijos ponų įgaliojimus. Šis atsakė,

---

83. *Bien.* V Nr. 828, 61—93 p.

84. *Bien.* V Nr. 869. Tai Rygos delegacijos *„Relation und wiedereinbring"* iš Vilniaus pasitarimų. Visas beveik šis skyrius yra šiuo dalyku paremtas, todėl puslapiai bus nurodomi tik prie svarbesnių faktų bei citatų ir, be to, daugiausia pačiame *tekste.*

85. *Sbornik materijalov i statej po istorii Pribaltijskavo kraja* (Riga 1879) II 401.

86. *M. Liubavskij,* Litovsko — Russkij Sejm 619.

87. *Bien.* V. 211—214. Justo Claudijaus kalbos tekstas išlikęs ne visas.

88. Ibid. 215. Cf. *Uebersberger,* Österreich und Russland. 340—345p.

89. *Bien.* V 217. *V. Smolenski,* Lenkų tautos istorija 116 p.

90. *Bien..* V 223—224.

kad tokių įgaliojimų neturi. Livonijos atstovai tada pareiškė nusistebėjimą, kad nežinia dėl kokių priežasčių lenkai trukdo karaliui visomis jėgomis ginti Livoniją. Tokiu būdu jau pirmam posėdyje buvo pabrėžtas reikalavimas, daugiausia Rygos delegatų akcentuojamas, kad *karalius ir lenkus skatintų Livoniją ginti.* Be to, jie paprašė susivienijimo projekto, kurį galėtų vieni apsvarstyti. (Bien. V 224—225).

Mykolo Radvilo rūpesčiu spalių 25 d. Livonijos delegatai tokį projektą turėjo savo rankose. Šituo raštu Žygimantas Augustas siūlo Livonijai prisijungti prie jo valdomų žemių ir prisiekti jam vasalinę ištikimybę, o už tai jis žada ginti ją nuo Maskvos ir kitų priešų, atgauti prarastas žemes ir pilis, padaryti Ketlerį vasaliniu kunigaikščiu, apsaugoti nuo imperatoriaus nemalonės, garantuoti religijos, privilegijų ir papročių neliečiamybę, ir Rygos miestui užtikrinti visa tai, kas Radvilo yra žadėta. (Bien. V 233—236).

Livonijos delegatams susirinkus pas ark. Vilhelmą pasitarti dėl šių karaliaus propozicijų, griežčiausią opoziciją laikė Rygos miesto atstovai. Kaip teisingai C. Mettingas pastebi,[91] burmistras Jurgis Padelis ir miesto sekretorius Jonas Schmidtas, karšti vokiečių patriotai, nenorėjo nusileisti nei dėl vienos Radvilo pažadų jotos ir aštriai gynė Rygos laisvę. Jie siūlė reikalauti aiškesnio ir konkretesnio karaliaus rašto, nes šis esąs blankus ir negriežtas. Antai, Livonijos prijungimas prie karaliaus „valdomų žemių" gali reikšti prijungimą ir prie Lenkijos, ir prie Lietuvos, ir prie Prūsijos, ir prie Mozūrijos — nežinia, kieno tada pagelbos šauktis ir ko klausyti. Taip pat turi būti aiškiai pasakyta, kad bus saugoma Augsburgo konfesija, nes krašte yra įvairių religijų. Toliau, turi būti nurodytos priemonės ir būdai, kurių karalius mano griebtis, kad miestą apdraustų nuo Vokiečių imperatoriaus nemalonės *(proscription),* nes Ryga, gyvybinių prėkybos ir pragyvenimo interesų susieta su Vokiečių imperija, dėl imperatoriaus užsirūstinimo gali skaudžiai nukentėti. Pagaliau, Rygos atstovai norėtų žinoti, koks bus Ketlerio vasalinis titulas ir teisės: ar Ryga priklausys jo valdžios, ar turės tiesiai paklusti karaliui Žygimantui. Mat, Rygos miestas nori ir toliau palikti dabartinių savo viešpačių valdžioje, ir bijo, kad karalius neįkurdintų čia kokios nekrikščionių popiežininkų ir nevokiečių vadovybės *(unchristliche papistische und Undeutsche obrigkeit).* (B. V. 234—237). Šias savo korektyvas Rygos atstovai pasiūlė raštu įteikti karaliui. Kiti Livonijos delegatai tam pritarė, tiktai nesutiko į raštą įtraukti prašymo, kad karalius Livonijos reikalu pas imperatorių padarytų kokių konkrečių intervencijų. Kai rygiečiai dėl to užsispyrė, arkv. Vilhelmas prikišo jiems

---

91. Cf. *C. Metting,* Geschichte der Stadt Riga, 249.

grubų savanaudiškumą ir nepaisymą viso krašto reikalų. Jis labai charakteringai pasakė, kad „*die Rigische segen alzeit uf das ihre, das nurt der kaufman keinen mangel leide*" (B V 241). Tais žodžiais buvo vaizdžiai apibudintas Rygos pirklių nusistatymas ginti tiktai savo kišenės reikalus. Vis dėlto jiems pavyko kitus atstovus įtikinti ir savo pageidavimus visų Livonijos delegatų vardu įteikti Mykolui Radvilui.

Po kelių dienų (XI 2) Rygos atstovai turėjo nemaloniai konstatuoti, kad karaliaus atsakyme apie jų miestą specialiai nieko nebeužsimenama, o tik bendrai žadama garantuoti Livonijos institucijų teisės. Dėl intervencijos pas Vokiečių imperatorių taip pat tik nurodama, kad jo tėvas, Žygimantas I, išlygino Prūsijos ir imperijos santykius, tai ir dabar bus tai padaryta su Livonija. Aiškiai tėra precizuotas karaliaus siūlymas Livonijai prisijungti prie Lietuvos: *primo quoque tempore Livoniam ad magnum hunc ducatum incorporandam et adjungendam sibi esse existimat* (B. V 148). Tik po to jis pažada sumegzti ją ir su Lenkija, į kur ketina tuojau išvykti (B. Nr. 851).

Šis karaliaus atsakymas buvo Mykolo Radvilo įkvėptas, nes jis visą laiką rūpinosi Livoniją ir Rygą gauti tiktai Lietuvai[92]. Tuo tarpu Livonijos atstovai, kaip matėme, jau pirmajame posėdyje reikalavo ir sąjungos su Lenkija. Dabar Rygos atstovai visai atvirai pareiškė, kad su Lietuva susijungti nėra jokios naudos — *wehre ganz und gar unnotigk* (B. V 275), nes ji persilpna juos apginti. Tam būtinai reikalinga lenkų pagelba, kuri iki šiol neteikiama ir karaliaus nepažadama. Todėl karaliui buvo įteikti nauji paklausimai, į kuriuos atsakyta žinomu 1561 metų Vilniaus sutarties projektu[93]. Nenagrinėdami jo iš pagrindų, tepastebėsime, kad Rygai jis paliko visai neliestą seną tvarką. Jei tokias sąlygas būtų siūlusi Lenkijai, tai nėra abejonės, kad derybos būtų sklandžiai užsibaigusios; o dabar Livonijos atstovai dar paskendo tarpūsavio ginčiuose. Tai buvo pats karščiausias ir labiausiai įtemptas Vilniaus derybų momentas. Derybų atmosferą sunkino dar ta aplinkybė, kad karalius turėjo vykti į Lenkiją ir deryboms buvo palikusios tiktai kelios dienos[94]. Todėl įvykusiuose pasitarimuose Livonijos delegatų nuomonės ir argumentai galutinai išsideferencijavo.

Rygos atstovai pirmiausia kategoriškai pareiškė, kad Radvilas, būdamas Rygoje, neužsiminė apie *subiection kegen Lettawen*, o tiktai *wegen der cron Polen*, todėl pasiūlymas prisijungti prie Lietuvos jiems yra

92. *M. Liubavskij*, Litovsko — Russkij Sejm, 614—615.

93. *M. Dogiel*, Codex diplomaticus V, Nr. 138. *Ziegenhorn*, Beil. Nr. 50. Cf. *Athenaeum* IV 96—97.

94. *Athenaeum* IV (1933) 96 p. mano teigimas, kad į Vilniaus derybas Žygimantas retai užsukdavo, neatitinka tiesai: jis dalyvavo visą laiką.

naujas, kurio jie nėra įgalioti svarstyti. (B. V 282). Jiems taip pat neteko girdėti, kad ir magistras su arkivyskupu būtų sutikę savo teises į miestą perleisti karaliui; be to, arkivyskupas į Rygą jokių dvasinių jurisdikcijų neturi ir todėl niekam jų perleisti negali — Rygai jis esąs tik pasaulinis kunigaikštis. (Ibid.) Toliau, Ryga nesutinka paklusti t i e s i o g karaliui *(immediate an den konig kahmen* B. V 283) bijodama, kad paskui jo vardu nevaldytų lenkų ar lietuvių burmistrai ir pilių viršininkai, kurių įgulos jie negalės įsileisti, nes turi savąją (B. V. 283) Iš viso to jie regi, kad siūlomi susitarimai gali įtraukti miestą į nelaimę ir vergiją — *wurden ir hochere und grossere servitut und knechschaft eingefuhret und gebracht werden* (B. V 284). O dėl tokios negarbingos priklausomybės — *unruhmliche ewige dienstbargkeit* — kentės ne tik jie patys, bet tai skaudžiai apverks ir jų vaikų vaikai. Užtat geriau pasitikėti Dievu ir laukti išganymo dabartinėje būklėje, negu sutikti su tokiomis negarbingomis sąlygomis (B. V 285).

Šiai Rygos atstovų nuomonei pritarė ir arkv. Vilhelmas, kuris pabrėžė, kad ir jį Lietuvos sąlygos labai suvaržo (B. V 285) Todėl Rygos arkivyskupas ir miestas nutarė prie Lietuvos nesijungti — *die subiection den Lettawen nicht thuen wolten.* (B. V 287).

Tuo tarpu Livonijos magistras Ketleris ir riterių, Cesės bei Valmieros miestų atstovai Lietuvos sąlygas buvo linkę priimti. Pripažindami tam tikros racijos pirmųjų nuomonei, jie vis dėlto rado įdomių argumentų ir už p r i s i j u n g i m ą prie Lietuvos (B. V 287—290) Svarbiausias jų argumentas buvo tas, kad šių derybų negalima visai analogiškai pagrįsti vasaliniais Prūsijos ir Lenkijos santykiais: Prūsija dėl geografinės padėties buvo tiesiai prijungti prie Lenkijos, o Livonijos padėtis reikalauja, kad ji būtų prijungta prie Lietuvos. Lietuviai, be to, dėl Livonijos padarė daug išlaidų, užėmė kai kuriuos miestus ir pilis. Jei dabar magistras nutartų kraštą atiduoti lenkams, o lietuvius išprašyti, tai jis neturėtų jėgų to padaryti. Jei vėl lenkai panorėtų eiti livoniečiams į pagelbą, tai turėtų traukti per Lietuvą, kuri galėtų ir neleisti eiti per savo žemę. Be to, visi gerai žino, kad prieš dvejus metus magistras nieko Krokuvoje nepešė ir turėjo kreiptis į Lietuvą, kuri neatsisakė padėti. Todėl nepatartina su Lietuva lengvai išsiskirti — *das es viel besser die Lettawer nicht von den Kopf zu stossen* (B. V 289).

Tačiau ir šį kartą persvėrė opozicinė Rygos atstovų dvasia. Visos delegacijos vardu buvo suredaguotas karaliui prašymas (B. V Nr. 859) ir įteiktas Lietuvos kancleriui Radvilui ir Lenkijos pakancleriui Padinewskiui. Tame savo rašte Livonijos atstovai skundėsi Žygimantui, kad jie, atkviesti į Vilnių pareikšti karaliui ir Lenkijai ištikmybę ir sutikimą prsijungti, čia išgirdo apie siūlomą jiems prieš tai u n i j ą su Lietuva ir

kitas sunkias sąlygas, apie kurias n e b u v o Rygoje su Radvilu kalbėta[95]. Todėl prašo karaliaus, kad jis neleistų daugiau naujais sumanymais jų vilioti ir gaišinti *(circumduci et detineri)*, o imtų juos į savo ir Lenkijos globą ir gintų nuo priešų, kaip įpareigoja ankstyvesni pasižadėjimai ir jų sutikimas dabar paklusti jam, Lenkijos karalystei ir kitoms jo diminijoms. Pabaigoje jie pareiškia vilties, kad nebus apsunkinti sunkesnėmis sąlygomis, negu buvo Rygoje susitarta ir gautas tam valdinių sutikimas (B. V 192—194).

Po šešių savaičių įtemptų derybų (X 15-XI 24) toks Rygos atstovų inspiruotas raštas buvo didelis šuolis atgal, nes juo buvo griežčiausiai pasisakoma ne tik prieš susivienijimą su Lietuva, bet ir prieš visas kitas tokio susivienijimo sąlygas. Prisiminę dar, kad Žygmantas žadėjo palikti Livonijoje, o ypač Rygoje, įprastą tvarką ir duoti plačiausią autonomiją, o Rygos atstovai tuo nesitenkino, turime padaryti išvadą, kad jie iš viso n e n o r ė j o susitarti. Tačiau nesėkmingų derybų kaltę jie prikišo Mykolui Radvilui teigdami, kad jis vieną žadėjęs Rygoje, o kitą pasiūlęs Vilniuje.

Savaime aišku, kad Mykolas Radvilas dėl to smarkiai įsižeidė. Jo sekretorius Jonas Munčinskis atsilankė į delegatų būstinę ir Radvilo vardu pareiškė nusistebėjimą, kad toks kanclerio garbę žeminąs raštas buvo karaliui pasiųstas. Jis turįs žinių, kad ne visi delegatai tam pritarė, nes kai kurie buvo atvykę Radvilo atsiprašyti. Tada Rygos atstovai pastebėjo, jog v i s ų buvo nutarta kreiptis į karalių, bet n i e k a s, anaiptol, nemanė kanclerio autoriteto pažeisti (B. V 295—296). Nepaisant to, Livonijos delegatų atstovai buvo pakviesti pas Radvilą. Šiems atvykus, jis užsipuolė, kad jam padaryta didelė negarbė, nes jis karaliaus ir ponų akyse apšauktas veidmainiu *(hinderdencken gesetzt worden* B. V 299), o tuo tarpu jis nieko tokio Vilniuje nesiūlė, ko nebūtų Rygoje minėjęs. Taip pat jie turi žinoti, kad Livonijos gynimas lietuviams apsėjo jau 7 statines aukso ir kad tos išlaidos[96] daromos ne tam, kad jie paskui naudotųsi tiktai vaisiais. (B. V 299—300).

Šis incidentas kilo ne tiktai dėl Rygos atstovų nusistatymo nesusivaržyti jokiais pasižadėjimais, bet ir dėl s k i r t i n g o pirmos Radvilo garantijos ir pasakytų Rygoje jo kalbų interpretavimo. Savo garantijoje pabrėžęs, kad Ryga turės prisiekti *sacrae regiae maiestati,* o kalbose paminėjęs, kad Žygimanto valdžia jungsianti Lenkiją, Lietuvą, Prūsiją ir

---

95. *Bien.* V 192.

96. M. Liubavskij, Litovsko — Russkij Sejm 645—647. Pasiremdamas Lietuvos Metrika įrodo, kad tos išlaidos buvo nemažos ir dėl pinigų trūkumo Žygimantas Lietuvos ponams turėjo dvarus užstatyti.

Livoniją, Rygos atstovams davė pagrindo reikalauti Vilniuje platesnės sąjungos, kurios branduoliu jie laikė Lenkiją. Tuo tarpu Radvilas griežtai stojo už Lietuvą ir reikalavo pirma prie jos prisijungti. Bet tokį reikalavimą Rygos atstovai, kaip matėme, palaikė *nova et gravia incommoda* ir kategoriškai atsisakė nuo unijos su Lietuva: *sich entlich und vorharlich dahin erceleret in die Lettawische subiection nit zu wiligen* (B. V 324). Tai buvo paskutinis Rygos delegacijos žodis. Kadangi Žygimantas Augustas turėjo vykti į Lomžoje šaukiamą Lenkijos seimą, tai teko apvilkti priesaikos formomis bent tai, kas buvo pasiekta.

Šiam tikslui lapkričio mėn. 28 d. karalius Žygimantas vėl iškilmingai priėmė visus Livonijos delegacijos narius. Ir šį kartą jį supo gausus Lietuvos ponų ir patarėjų būrys, susirinkęs į Vilniaus seimą. Po atsisveikinimo kalbų Žemaičių vyskupas prisaikdino Rygos arkv. Vilhelmą, magistrą Ketlerį, atvykusius su juo komtūrus, riterius ir Cesės bei Valmieros miestų atstovus. (B. V. 326—327)[97]. Rygos arkv. Vilhelmas, kaip žinome, iš pradžių laikėsi Rygos delegatų nusistatymo neprisiekti didž. Lietuvos kunigaikščiui; vėliau buvo priverstas savo nuomonę pakeisti, bet prisiekė tik savo vieno, ne visos vyskupijos, vardu (M. Dogiel. Cod. dipl. 249—250). Prisiekė taip pat ir Žygimantas Augustas pažadėdamas šventai susitarimų laikytis. Tokiu būdu užsibaigė apie du mėnesius užtrukusios Vilniaus derybos, kurios prijungė Lietuvai Livoniją, bet *Rygos miestas pasiliko ir toliau laisvas*[98].

Atvykus Rygos atstovams pas Radvilą atsisveikinti, šis dar gavo progos tarp kitko pabrėžti, kad Ryga šiaip ar taip dabar patenka į Žygimanto rankas, nes karalius perima magistro ir arkivyskupo teises į miestą: vienas gauna Kuršo kunigaikštystę, o antras privalo visiškai išsikelti iš Rygos. Karalius taip pat gauna visą Dauguvos vagą iki jūrų, turės savo įgulas aplink Rygos miestą ir miesto pilyje. Be to, Rygos miestas ir šiaip minta *(hette... ihre narunge)* iš Lietuvai priklausančių Vitebsko ir Polocko miestų. Tačiau jis Rygos nevaržys, bet ir neleis kam kitam čia įsėsti. Pabaigoje priminė, kad apie Naujus Metus vėl bus Rygoje, tad jie turi laiko pagalvoti ir galutinai apsispręsti (B. V 336—340).

Ne tiktai atsisveikinamieji Radvilo žodžiai, bet ir pats Vilniaus derybų finalas Rygos atstovams nebuvo malonus. Savo nusistatymą, teisybė, jie šauniai ir imponuojančiai apgynė, nė per plauką nenukrypdami nuo instrukcijų linijos ir nesusisaistydami jokiais jų miestą suvaržančiais pažadais, bet šio miesto būklė, prisiekus magistrui ir arkivysku-

---

97. *M. Liubavskij.* Litovsko — Russkij Sejm 620. *Athenaeum* IV (1933) 96—98.
98. Ph. Schwartz, Chronologie. Riga 1879. 133 psl.

pui, pasidarė nepavydėtina ir kėbli. Ryga nebeturės jų savo viešpačiais, bet nedidutėje savo teriterijoje nepripažins nė Žygimanto Augusto suvereniteto, prieš kurį Vilniuje jos atstovai taip išdidžiai atlošė savo galvą. Jei ši *civitas Rigensis* būtų atspari ir didelė, ji galėtų džiaugtis tokiu išsilaisvinimu, ko taip karštai siekė nuo pat savo egzistencijos pradžios. Bet tai yra gležnas pirklių miestas, kurio nepriklausomybę gali paversti niekais stiprios lietuvių įgulos, įkurdintos jį apgaubiančiose pilyse (Dauguvos žiočių, Rygos, Ikškilės). Kol Livonija dar nebuvo su Lietuva taip susirišusi, Ryga galėjo atverti savo vartus ir švedams, ir danams, ir net rusams, bet dabar ją tesijo silpni vasaliniai saitai su nepasiekiamu Vokiečių imperatorium. Jo užsirūstinimas, kurio Ryga taip bijojo, galėjo iš tikrųjų atnešti skaudžių pasėkų, bet jo parama jos nei kiek nešildė. Teisingai tad ano meto vienas Didžiosios Gildijos metraštininkas pastebėjo, kad *Ryga yra visų apleista, tik vienas Dievas dar yra su mumis*[99]. Vienas tebuvo jai palikęs ir priimtinas dar kelias — per Lietuvą į Lenkiją. Rygos miesto šeimininkai taip buvo įsitikėję Lenkijos paramos išganingumu, kad apie ją ir tegalvojo. Kadangi tas kelias ėjo per Lietuvą, jie negalėjo išsisukti iš Radvilo energingų rankų ir turėjo su juo toliau galinėtis. Tai mums rodo antras Mykolo Radvilo atsilankymas šioje Livonijos metropolijoje.

IV. ANTROJI RADVILO KELIONĖ Į RYGĄ IR SĄLYGINĖ MIESTO PRIESAIKA.

Vos tik pasibaigė Vilniaus derybos, Radvilas jau pradėjo intensyviai ruoštis a n t r a j a i kelionei į Rygą. Mat, jis turėjo karaliaus vardu perimti iš Ketlerio Livonijos ordino žemes, įvesdinti jį į naują kuriamos vasalinės Kuršo — Žemgalijos kunigaikštystės pareigas, susitarti dėl tiesioginiai Lietuvai atitenkančių Uždauguvio žemių atdministravimo, aptarti su riterių atstovais Livonijai garantuotų privilegijų ir laisvių įgyvendinimą, prisaikdinti dar neprisiekusius Vilniuje Rygos arkivyskupijos luomų atstovus, suplanuoti tolimesnį Livonijos gynimą ir, šiaip ar taip, *susitarti su Rygos magistratu*[100]. Matome, kad Lietuvos kanclerio pečius veržė nelengva Livonijos rūpesčių našta, kuri nuo pat 1557 metų be atlydos sunkėjo ir vertė įtemptai dirbti, kad krašto neišleistų iš savo rankų. Tad beveik įkandin namo grįžtančių Livonijos delegatų jis išsiuntė savo

---

99. *Monumenta Livoniae Antiqua* IV 127: „Nu mach ein ydder gedenken, wo wy hyr stünden vorlatten van ydder man, allen gat stont noch by uns".

100. Cf. Livonijos prijungimas prie Lietuvos. *Athenaeum* IV (1933) 98.

sekretorių Baltazarą Jezerskį, kad viską parengtų jo atvykimui[101]. Nusiųsti buvo taip pat atitinkami raštai Rygos miestui ir Gotardui Ketleriui. Rygos miesto tarybai Radvilas rašė, kad ji, delegatams parvykus, laisvai ir galutinai apsispręstų ir nusikratytų *scrupulum subiectionis,* nes priešas beveik už vartų[102]. Naujų metų (1562) pradžioje iš Žygimanto Augusto, išvykusio į Lomžą, jis gavo jau ir reikiamus kelionei įgaliojimus bei slaptas instrukcijas. Įgaliojimų rašte, pasiųstam Rygos miestui, Žygimantas irgi jį skatina, kad pagaliau apsispręstų: *simul et semel de eis rebus in presentio eiusde oratoris nostri statuant*[103]. Bet kai Mykolas Radvilas buvo jau visiškai kelionei pasiruošęs,[104] jis gavo iš Rygos magistrato raštą, kad miestas, iki nepaaiškės Lenkijos nusistatymas, vistiek negalės prisišlieti prie Lietuvos *(wir unsern willen dartzu nicht geben konnen)*[105]. Tai buvo įspėjimas Lietuvos kancleriui, kad ir šį kartą iš Rygos jis negali laukti kokių ypatingų nuolaidų. Radvilas į tai atrašė, kad jau beveik pakinkyti jo arkliai ir jis apie tai pasikalbės ž o d ž i u[106].

Antrą kartą į Rygą jis atvyko 1562 m. sausio mėn. pabaigoje, lydimas keturių šimtų raitelių[107]. Generalinėje Livonijos ordino sueigoje (in conventu generali) buvo ilgokai ir karštai pasiginčyta dėl Vilniaus priimtų nutarimų. Keliose savo kalbose ir replikose Radvilas precizavo ir detaliai išdėstė Lietuvos nusistatymą Livonijos gynimo, lietuviškų įgulų įkurdinimo, religinės laisvės garantavimo, santykių su Lenkija sureguliavimo ir kitais klausimais [108] Rygos arkivyskupo riteriams buvo duoti raštiški pasižadėjimai, kurie jiems patikrino senąjį *status quo*[109]. Tokiems išsiaiškinimams ir garantijoms teko sugaišti apie mėnesį laiko (I 30 — III 5).

Tuo pat metu lygiagrečiai buvo sprendžiamas ir R y g o s klausimas. Jei pirmą kartą būdamas Livonijoje Radvilas turėjo Žygimantui rašyti apie Rygos reikšmę Lietuvai, tai dabar jis buvo atsivežęs palankias ir griežtas instrukcijas. Be kitų uždavinių, Žygimantas jam pavedė b ū t i n a i išreikalauti Rygos miesto p r i e s a i k ą — *praestet quoque homagium ipsa civitas Rigensis,* — nes jos nusigręžimas (tergiversa-

---

101. *Schr.* VIII 235.

102. *Bien.* V 344—346.

103. Žygimantas Augustas Rygos miestui. Lomža 1561 XII 31. *Aul. Pol.* 7 Orig.

104. *Listy originalne* 137.

105. *Bien.* V 353—354.

106. *Mykolas Radvilas Rygos miesto tarybai.* Vilnius, 1561 I 13. Aul. Pol. 7 Orig.

107. *H. I. Böthführ,* Jurgen Padel's und Casper Padel's Tagebücher. (Mittheilungen XIII 1886) 357.

108. *Bien.* V Nr. 886, 890, 891, 893. Aul. Pol 7 (1562 II ca 26).

109. *Bien.* V Nr. 897.

tio), karaliaus nuomone, paeina ne iš pačių piliečių *(non ex ipsismet civibus)*, bet plaukia visai iš kitų versmių *(ex aliis quibusdam fontibus)*[110]. Gi tų versmių reikia ieškoti arkiv. V i l h e l m o aspiracijose, atsisakius Ketleriui nuo Rygos, pačiam pasidaryti miesto šeimininku. Mat, Vilniuje jis prisiekė karaliui tiktai asmeniškai, ne savo valdinių vardu,[111] tad prie jų norėjo prišlieti ir Rygos gyventojus, kurie nuo priesaikos taip pat buvo sulaikyti. Kad taip neatsitiktų ir nesusidarytų naujų kliuvinių Rygai gauti, Žygimantas Augustas slaptose instrukcijose ir paveda Radvilui p r i v e r s t i ark. Vilhelmą atsisakyti nuo Rygos[112].

Antroji versmė, kuri šį kartą gaivino Rygos magistrato nenuolaidumą — tai Dr. Jono Kristupo laiškai. Šis gerai išsilavinęs ir gudrus Prūsijos Albrechto patarėjas puikiai nusimanė apie Lietuvos ir Lenkijos vidaus santykius ir abiejų valstybių skirtingas aspiracijas. Žinodamas, kad dėl rusų karo yra prasidėjęs abiejų valstybių bajorijos judėjimas už glaudesnės unijos sudarymą, jis ragino Rygą tuo tarpu su viena Lietuva nesusirišti, bet palaukti artimiausiojo Petrakavo seimo, kuris įvyksiąs šį pavasarį. O tai jau geras motyvas atsisakyti priimti Radvilo reikalavimus *(zur ablehung der hern woywoden suchunge)*, juoba, kad Ketleris negali Rygos visiškai atiduoti Žygimantui, nes Ryga savo lėną yra gavusi iš vokiečių imperatoriaus. Be to, ji galėtų už gerus pinigus pamėginti įsigyti Rygos ir Dauguvos žiočių (Dünemünde) pilis[113].

Savaime aišku, kad tokie dilginimai iš šalies ir taip opoziciniai nusiteikusį Rygos magistrą darydavo dar nesukalbamesnį. Iš antros pusės ir Mykolas Radvilas, imdamas į savo rankas Livonijos ordino ir Rygos arkivyskupo žemes, nebuvo linkęs Rygos glostyti. Vasario mėn. 11 d., kalbėdamas ordino konvente, jis ypač smarkiai užsipuolė Rygos šeimininkus. Čia jis pareiškė savo nusistebėjimą, kad tiktai viena Ryga, neprisiekdama karaliui, nori iš visų išsiskirti ir palikti už įstatymų ribų: *sola civitas Rigensis exlex esse vult;* jam neaišku, ko ji norinti pasiekti tokiu nusigręžimu ir karaliaus autoriteto niekinimu, jei iš jos nereikalaujama nieko daugiau kaip tik to, ką ji privalėjo ir magistrui — ***ištikimybės*** *priesaikos,* — o visos jos teisės ir privilegijos paliekamos. Tokia savo taktika, anot Radvilo, Rygos ponai *(domini Rigenses)* tiktai trukdo Livoniją ginti, nes karalius, visas savo jėgas tam įtempdamas, nori gi

110. *Bien.* V. 355. Slaptos Radvilui instrukcijos čia (Bien. V 354—358) atspaustos ne visos, in extenso jos yra Aul. Pol. 7 (1561 metų pabaigos), Concp.

111. *Bien.* V 325.

112. *Bien.* V. 354—356.

113. *J. Girgensohn,* Acten zur Geschichte der Stadt Riga im Jahre 1562. (Programm des Stadt - Gymnasiums zu Riga). Riga 1877. 22—23 p.

žinoti, ar jis gina savo valdinius, ar svetimus perėjūnus[114]. Vienu žodžiu, gana piktai Radvilas kritikavo Rygos magistrato rezervuotumą, jo išsisukinėjimą *(diffugia)*, taktikos neišmintingumą ir kita, visai neslėpdamas savo neapykantos (Bien. V 385—390).

Tokia Radvilo kalba Rygos miesto taryba pasijuto smarkiai įaudrinta. Tarp jos ir Lietuvos kanclerio susidarė nenuoširdūs ir įtempti santykiai — kritiškiausias šių derybų momentas. Tai matydamas Ketleris pasišovė abi šalis taikinti. Vasario mėn. 26 d. jis kreipėsi į Rygos magistratą žodžiu ir raštu, siūlydamas daugiau Radvilui nebeprieštarauti, nes tokiu savo elgesiu kenkianti visai Livonijai, kurią supa šiaurūs pavojai.[115] Taip pat ragino ją nusileisti ir ark. Vilhelmas,[116] nors savo teisių į miestą vis dar nebuvo atsisakęs. Miesto tarybininkai šių intervencijų paklausė. Jie pasiuntė į Radvilo kalbą atsakymą, bet jis buvo padiktuotas labiau noro reabilituotis, negu pasiekti šiokio ar tokio susitarimo. Tame savo rašte, antai, jie nusiskundžia, kad nuoširdūs ir tiesmuki jų pareiškimai yra labai nepalankiai interpretuojami — tuo tarpu jie labai rimtai yra susirūpinę visos Livonijos gerove, mielai sutinka priimti pirmosios Radvilo garantijos sąlygas, bet ne nuo jų pareina, kad šiuo metu daug kas kitaip apverčiama, su kuo jie negali sutikti. Ypač jiems yra svarbus Vokiečių imperatoriaus atleidimas nuo priesaikos ir Lenkijos sutikimas teikti Livonijai pagelbą. Nebūdami dėl tų sąlygų įvykdymo tikri, jie negali jokiu būdu pritarti *subjectioni seu incorporationi Lithuanae* (B V 426—434).[117]

Rygos miesto taryba taip rašė išvakarėse Ketlerio akto, kuriuo jis atsisakė nuo savo magistriškų teisių į miestą ir atleido jį nuo priesaikos ir visų su ja susijusių pareigų (B. V Nr. 899). Po dviejų dienų (III. 5) jis iškilmingai perdavė Radvilui Livonijos ordino žemes, sudėjo į jo ran-

---

114. *Bien.* V 390. „Vult enim scire, pro suisne an pro alienis, civibus an peregrinis, subditis an sociis in tot se discrimina conjicere, tot sumptus et infinitam belli molem et infinita pericula sui et suorum adire debeat".

115. Ibid. V. Nr. 895.

116. *Responsum civitatis Rigensis anno 1562* Febr. Aul. Pol. 7.

117. Vienas šio rašto lotyniškas konceptas (Aul. Pol. 7) yra išmargintas charakteringesnių sakinių pabraukimais ir prirašytomis pastabomis, kurios yra dviejų skirtingų rašysenų. Tos pastabos yra perdėtai opozicinės, net stačiokiškos, kaip antai: *stultissima argumentandi ratio; vulgus estis, ergo bellua centum capitum: non potestis hoc praestare quod promittitur;* prie žodžių „summae dexteritatis" prirašyta *„summae malignitatis et proterviae, qui eritis causa extremi interitus et pernitiei istius provinciae"; vobis stertere sane licet et regno Poloniae magnoque ducatui Lituaniae pro vobis noctes et dies exubias agere";* ir tt. ir tt. Šios pastabos yra bendralaikės ir parašytos, greičiausia, Rygos miesto magistrato kanceliarijoje, kur būta priešingo tarybos nariams nusistatymo žmonių.

kas savo valdžios insignacijas — pilies ir miesto raktus — ir drauge su ark. Vilhelmu ir savo patarėjais bei riterių diduomene prisiekė didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Žygimantui.[118] Tokiu būdu su Livonijos ordinu buvo galutinai baigta, nes kaip tam tikra suverenė institucija jis daugiau nebeegzistavo. Visos jo suverenės teisės ir prievolės atiteko Lietuvai. Ketleris dabar pasidarė Kuršo ir Žemgalijos vasalinis kunigaikštis, kuriam Rygos miestas daugiau nebepriklausė. Nebepriklausė jis ir ark. Vilhelmui, kuriam paliko tiktai kai kurie dvarai ir dvasinės jurisdikcijos.

Po tokių esminių pasikeitimų galima buvo teigti, kad didysis Lietuvos kunigaikštis tampa Rygos viešpačiu ir magistro teisių į Rygą paveldėtoju. Mykolas Radvilas iš tikrųjų tokios nuomonės ir laikėsi, kai jis vienoje savo kalboje užsiminė, kad gaunančiam kurią dominiją turi tekti ir visi su ją susiję dalykai[119]. O dar anksčiau ši mintis vyravo tarp Lietuvos ponų, nes Vilniaus derybų metu buvo kalbama, kad magistrui tapus didžiojo Lietuvos kunigaikščio vasalu, turės prisiekti ir Ryga.[120] Taip pat pats Rygos magistras kreipės į Ketlerį dar prieš investitūros aktą, kad jis, perduodams *ius suum quod habuit in civitate et arce,* nesusiaurintų miesto teisių.[121] Pagaliau, ir Rygos šulo, Jurgio Padelio, palikę užrašai skelbia, kad Ketleris perdavė kovo mėn. 5 d. ne tiktai miesto ir pilies raktus, bet ir *alle seine privilegien von der Stadt, gericht und gerechtigkeit.*[122] Vadinasi, ir Lietuvoje ir Livonijoje buvo tikima, kad Ketleris turi teisę Rygos miestą perduoti Lietuvai.

Iš antros pusės Lietuvos teisės į Rygą galėjo būti ir ginčijamos. Galima buvo taip pat teigti, kad Ketleris jau nebeturėjo teisės pavesti kitam tai, nuo ko jis kovo mėn. 3 d. patsai atsisakė; jis galėjo tiktai pageidauti ir patarti Rygai, kad ji jungtųsi su Žygimantu, ką jis Rygos nuo priesaikos atleidimo universale ir pabraukia.[123] Antra, Rygos miestas nebuvo Ketlerio valdomos teritorijos dalis — jis čia buvo įsigijęs tiktai kai kurių superarbitrinių teisių kaip galingesnis ir autoritetingesnis (Bien. V 416). Rygos teisė buvo kitam jų nebepripažinti, juoba, kad Lietuva nebuvo Ketlerio įpėdinis, pakeitęs jį įprasta tvarka, bet visai

---

118. *Schirren,* Archiv XI 285—287. *J. Böthführ,* Jürgens Padel's und Caspar Padel's Tagebücher, Mitth. XIII 357: „Den 5 Martii heff de her meister Godert Keteler dem Radewillen alle seine privilegien von der Stadt, den slotel thor states porten. den slotel thom toll loden, gericht und gerechtigkeit aver gewen". Cf. *Athenaeum* IV 98 (tik tenai vietoje „vasario 5 ir 17 d." turi būti „kovo 5 ir 17").

119. *Bien.* V 388.

120. Ibid. V 324.

121. *Responsum civitatis Rigensis anno 1562* Febr. Aul. Pol. 7.

122. *Mitth.* XIII 357.

123. *Bien.* V 436.

naujas šeimininkas. O tokių pasikeitimų metu, kai Livonijos federacija skaidėsi ir nyko, vienas jos narys, Ryga, galėjo pasiskelbti visiškai nepriklausoma. Tokį atvejų rygiečiai numatė jau Vilniaus seimo metu, nes jau tada jie galvojo, kad miestas, Ketleriui prisiekus, gaus laisvas rankas.[124] Rygą dabar galėjo varžyti tiktai priesaika Vokiečių imperatoriui, kuris dar ilgai ją laikė savo laisvu miestu *(eyne keyser fryge stath)*[125]. Kaip žinome, ir Jonas Kristupas įtikinėjo Rygos magistratą, kad Ketleris negali miesto karaliui atiduoti, nes *die stadt Riga das lehen immediate vom Deutschen reich entpfangen* [126]. Taigi, kol Rygos miestas pats nesutiko su Lietuva susijungti, didžiojo Lietuvos kunigaikščio teisės į jį galėjo būti pagrįstai ginčijamos.

Nenorėdamas perdaug santykių komplikuoti ir ginčo dar aštrinti, Mykolas Radvilas kovo mėn. 6 d. — ant rytojaus po investitūros iškilmių — grąžino Ketleriui pilies ir miesto raktus ir pavedė jam laikinai valdyti ir tas Livonijos sritis, kurios neįėjo į jo vasalinę Kuršo kunigaikštystę.[127] Tokiu būdu jis buvo paliktas senoje vietoje ir senose pareigose. Rygos miesto taryba, kuri laukė, kad visur įsistiprins lietuviai ir pradės jos pirklius spausti ir persiekioti, šitokį Radvilo žygį sutiko palankiai. Neturime žinių apie jos po 1562 III 6 pasitarimą su Radvilu ž o d ž i u, tačiau iš pasilikusių dokumentų aiškėja, kad ji sutiko Žygimantui Augustui sąlyginai prisiekti, o Radvilas padarė dar kai kurių žymių nuolaidų.

Paskutinis jo paaiškinimas dėl Rygos magistrato *quaestiones aliquot scrupolosas* yra jau visiškai atvėsusio ūpo (B. V 437—442). Kaip anoje ordino konvente pasakytoje kalboje jis puolė „Rygos ponus" su tikru neapykantos ir nusivilimo įkarščiu, taip čia Rygos tarybininkų pageidavimus svarsto ramiai ir palankiai, be jokių priekaištingų ir užgaulių žodžių. Jis įtikinančiai paaiškina, kad nuo eventualios Vokiečių imperatoriaus nemalonės (proscriptione) Žygimantas Augustas galės ginti represijomis prieš jo pirklius, o jei reikės, pavartoti ir jėgą. Jis taip pat raminančiai paaiškino, kad karas su Maskva yra ne vienos Lietuvos, bet ir Lenkijos reikalas ir kad dėl to artimiausiame abiejų šalių seime bus rimtai susitarta. Pagaliau, jis užtikrino Rygą, kad karaliui mirus, o unijai neįvykus, ji galės pasirinkti Lietuvą, Lenkiją ar Prūsiją.[128]

Kai Rygos miesto taryba sutiko su šiomis jo propozicijomis, Radvilas

---

124. Bien. V 335.
215. Mon. Liv. Ant. IV 207. Cf. Metting, Gesch. d. St. Riga 255.
126. Girgensohn, Acten 23.
127. C. Metting, Gesch. d. St. Riga 252.
128. *Bien.* V 441.

pasirašė antrą garantijų raštą *(cautio Radziwillica posterior germanica)*.[129] Už Rygos miesto priesaiką karaliui Žygimantui jis pasižadėjo visų pirma tvirtai saugoti visa tai, kas buvo pirmąja garantija pažadėta; antra, patikrinti ne tiktai visas tas teises, ir priveligijas, kuriomis iki šiol laisvai naudojosi, bet ir tas, kurios priklausė magistrui ir arkivyskupui; trečia, Lietuvos ir Lenkijos unijai neįvykus ir abiems šalims išsirinkus atskirus valdovus, palikti Rygos miestui laisvę pasirinkti vieną arba antrą, arba prisišlieti prie kitų krikščioniškų valdovų.[130]

Gavus į rankas tokį Radvilo raštą, kuriuo Ryga ne tik nieko nenustoja, bet dar daug laimi, miesto taryba kovo mėn. 17 d. prisiekė karaliui Žygimantui ištikimybę[131]. Tačiau į priesaikos formulę buvo įrašyta, kad prisiekia tik su sąlyga, jog Radvilo garantijos bus patvirtintos bendro Lietuvos ir Lenkijos seimo Petrakave: *in conventu Petrocoviensi per consensum omnium ordinum regni Poloniae magni ducatus Lithuaniae et ceterarum conjunctarum ditionum circa unionem ratificata approbata et praestita fuerint*[132]. Vadinasi, Rygos miesto priesaika buvo tik sąlyginė.

Prisiminę, kaip smarkiai iki šiol Radvilas spaudė Rygos magistratą, ir pasklaistę antrąją jo garantiją, nustembame žymiu jo reikalavimų atoslūgiu. Didžiausios reikšmės, be abejo, čia turėjo tas faktas, kad Livonija pagaliau buvo Lietuvos rankose ir kad jos kariuomenė ėmė stiprintis visose žymesnėse pilyse. Net tokia strateginiu atžvilgiu svarbi Dauguvos žiočių (Dünemünde) pilis, į kurią taikėsi įsisprausti Rygos pirkliai, su visu įrengimu buvo iš Ketlerio atpirkta.[133] Lietuvių rankose, kaip anksčiau matėme, buvo ir prėkybos keliai aukštutine Dauguva, ji valdė taip pat Žemaičius, Polocką ir Vitebską — didžiausio Rygos pelno versmes. Taigi, Ryga buvo iš visų šonų apjuosta ir galima buvo ją ekonominiai paspausti, ką vėliau Jonas Katkevičius, būdamas Livonijos valdytojui, ir darė[134]. Dėl to Radvilas galėjo pasitenkinti sąlygine priesaika ir į garantijų raštą įrašyti, kad Ryga, Lietuvos ir Lenkijos unijai neįvykus, turės laisvas rankas pasirinkti sau valdovą, nes matė, kad iš Lie-

---

129. Ibid. Nr. 903. Originalas yra Rygos miesto archyve.

130. Ibid. 451.

131. *J. Böthführ,* Jürgen Padel's und Casper Padel's Tagebücher. Mitth. XIII 357: *„Den 17 Mertii zwischen 11 und 12 hebben de heren und gemeine Sigismundo Augusto koninck in Polen vpt radthuse gehuldiget und gesworen"*. Cf. Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskavo kraja III 158. C. Metting, Gesch. d. St. Riga 252. Mon. Liv. Antiq. IX 128.

132. *Bien.* V. 452—453. *M. Dogiel,* Codex diplomaticus 256. *Ziegenhorn,* Beil Nr. 59.

133. *Latvijas valsts archîvs.* Kurz. herc. fonds 1/14

134. *Aul. Pol.* 8. Visas pluoštas dokumentų apie Katkevičiaus veiklą Livonijoj.

tuvos rankų jai nebus jau lengva išsprūsti. Tuo tarpu ir sąlyginė priesaika Ryga varžė. Ji, pavyzdžiui, skyrė ją nuo Vokiečių imperatoriaus, nes buvo pasižadėjusi su nieku kitu nesusidėti.[135] Tad nuo šiol Rygos miestui rūpėjo jau ne tiek imperatoriaus užsirūstinimas, kiek Lietuvos ir Lenkijos globa. Tokiu būdu Mykolo Radvilo santykiai su Ryga įėjo į naują fazę: rūpinimąsi įvykdyti priesaikos formulėje pažymėtą sąlygą.

V. RYGOS PETICIJOS LENKIJOS SEIMUI IR PASKUTINIAI PASITARIMAI SU RADVILU.

Jei derėdamasis su Livonijos delegacija Vilniuje ir paskui su Rygos magistratu jų pačių mieste Mykolas Radvilas pasižymėjo nepailstamu aktyvumu ir energija, tai dabar dėl išsirūpinimo Lenkijos pritarimo jo duotoms garantijoms, kaip skelbė priesaikos klauzulė, jis buvo gana atvėsęs ir abejingas. Jis nebenorėjo dėl Livonijos skubinti pasitarimų su lenkais, iki aplamai nebuvo išryškėjusios naujos Lietuvos-Lenkijos unijos formos. Tuo tarpu Rygos magistratas Lenkijos įtraukimu į Livonijos gynimą buvo nepaprastai susirūpinęs: jis siuntinėjo savo atstovus iš vieno seimo į kitą, apeliavo į Žygimantą Augustą ir Radvilą, nerimo dėl nuolatinio dėlsimo, skundėsi priesaikos pažymėtos sąlygos nevykdymu ir t.t. Šitos Rygos miesto pastangos ypač buvo intensyvios paskutiniais Mykolo Radvilo gyvenimo metais.

Pirmą kartą Livonijos klausimas buvo pažadėta svarstyti 1561 metais L o m ž o s seime. Tačiau Livonijos reikalai čia nebuvo judinti, nes permažą buvo susirinkusių Lenkijos ponų.[136] Tada šis klausimas buvo nukeltas į kitą, P e t r a k a v o seimą, šaukiamą 1561 metų pavasarį. Rygos miestas į šį seimą, kaip kitados į Vilnių, jau iš anksto išsiuntė gana gausią delegaciją, kuriai vadovavo burmistras Henrikas Ullenbrochas. Iš Rygos jie išvyko 1562 m. balandžio mėn. 1 d. Pasiekę Mūšos upę sutiko Žygimanto pasiuntinį su adresuotu Rygai laišku, kuriuo prašoma į Petrakavą nevykti, nes seimas numatytu laiku neįvyks ir, be to, buvo nutarta Rygos reikalų jame nesvarstyti, nes, anot Radvilo, nėra tam tinkamas laikas.[137] Vis dėlto Rygos delegatai nutarė vykti į Vilnių ir pasimatyti su Radvilu. Paberžėje prie jų prisidėjo dar iš Karaliaučiaus begrįžtąs miesto sindikas Steponas Schonebachas, kuris Jono Kristupo vardu nepatarė *die priveligia von der kon. mt. confirmiren und unter ihrer mt. daumenpitzer versiegeln zu lassen*"[138]. Tatai reiškia, kad ant-

---

135. *Bien.* V. 453.

136. *Girgensohn,* Acten 13 ir 22.

137. *Mon. Liv. Antq.* IV 129.

138. Girgensohn, Acten, 6.

roji Radvilo garantija neturi būti karaliaus, o Lenkijos seimo patvirtinta.

Atvykę į Vilnių (IV 18), Rygos delegatai paprašė Radvilo sekretorių Joną Munčinskį parūpinti jiems pas Lietuvos kanclerį audijenciją. Kadangi Radvilas tuo metu sirguliavo ir dar kitų svečių turėjo, tai audijencijos jie turėjo laukti iki gegužės mėn. 1 d. Tuo tarpu juos pasiekė iš Rygos nemaloni žinia, kad tenai tarp karaliaus karių ir miesto gyventojų įvyko susirėmimų (tumult); prašoma dėl to padaryti pas Radvilą intervenciją.[139]

Audijencijos dieną (V 1) nuvykę į Radvilo rūmus Lukiškiuose, delegatai rado jį sėdintį lovoje. Palinkėję sveikatos ir pranešę, kad buvo bevykstą į Petrakavo seimą, prašė painformuoti apie kitą seimą ir sudrausti Rygos pilies įgulą.[140] Radvilas jiems paaiškino, kad jų reikalai bus svarstomi kitame seime, ir dėl to jau yra susitarta su karaliumi ir lenkų ponais. O dabar jiems patarė užeiti pas karalių ir pirmą kartą po priesaikos akto *(nach geleisteder eidsplicht)* jį pasveikinti. Drauge jie galės įteikti karaliui ir savo pageidavimus bei atsiprašymo raštą, kad prieš jo valią atkeliavo į Vilnių.[141] Tačiau Rygos pasiuntiniai skirtus karaliui raštus paliko pas jį, nes privengė, kad karalius jų atsilankymo nepalaikytų pasidavimo žestu.

Po trijų dienų (V 4) Jonas Munčinskis grąžino jų paliktą raštą ir pareiškė, kad karalius jau teiraujasi apie rygiečių atvykimą, todėl jo neaplankyti būtų lygu duoti pagrindo nereikalingiems įtarimams; drauge jis dovanojo delegatams 2 sidarbrines taures, kurias jie, kaip ištikimi karaliaus valdiniai *(unterthanen)*, turį jam įteikti.[142] Pasiuntiniai sutiko vykti pas karalių, bet dovanas įteikti atsisakė. Tačiau Radvilui dar paspaudus, turėjo paimti ir dovanas. Tokiu būdu Rygos delegatai pateko į gana keblią situaciją: prieš savo norą ir įgaliojimus jie turėjo karaliui nusilenkti ir padėkoti už Rygoje duotas Radvilo garantijas. Tai buvo gudri Mykolo Radvilo išdaiga, iškrėsta visada atsargiems Rygos miesto diplomatams.

Iš tikrųjų, ši audiencija pas karalių labai priminė praėjusių metų Livonijos atstovų priesaikos iškilmes. Rygos delegatai čia rado tuos pačius Žemaičių ir Krokuvos vyskupus, Mykolą Radvilą, Eustachijų Valavičių ir kitus didžiuosius ponus. Rygos burm. Ullenbrochas įteikdamas dovanas pasakė kalbą, bet ji neužsiliko. Gi vysk. Padinewskis karaliaus

---

139. Ibid. 9—10.
140. Ibid. 11—12.
141. Ibid. 12—13.
142. Ibid. 14.

vardu pareiškė džiaugsmo dėl jų atsidavimo, pažadėjo ir toliau juos ginti ir laikyti krašte kariuomenę, o į jų raštus atsakyti vėliau[143] Apie būsimą seimą, kas Rygos delegatams labiausiai rūpėjo, nebuvo užsiminta nė žodžio.

Kitą dieną (V 14) Radvilo siųstas Stanislavas Kmita pakvietė delegatus pas kanclerį į namus, kur jis maloniai juos vaišino drauge su žmona ir vaikais. Tai buvo drauge ir atsisveikinimo vizitas, nes paskui jiems buvo pranešta, kad Radvilas jų daugiau priimti negali ir linki jiems laimingos kelionės [144]. Aplamai, su Rygos delegatais šį sykį buvo skaitomasi tik tiek, kiek to reikalvo minimaliniai ano meto diplomatinės kurtuazijos papročiai.

Nepasiekus šiai delegacijai savo tikslo, Rygos magistratas neatsisakė nuo tolimesnių žygių ir savo delegatus siuntinėjo į kiekvieną kitą seimą,[145] nors iki pat Liublino unijos Livonijos reikalai nebuvo svarstyti. Bet tatai davė progos Rygos delegatams susitikti su Lenkijos ponais, nusiskųsti jiems savo vargais, apeliuoti į juos su savo skundais prieš Lietuvą, patiekti naujų reikalavimų, kurie kaskart vis didėjo. Iš antros pusės Ryga niekaip negalėjo išsisukti iš Mykolo Radvilo rankų ir tos įtakos, kurios jis turėjo karaliui ir atsakingiems lenkų ponams.[146] Todėl ir šių seiminių derybų metu be Radvilo tarpininkavimo Rygos miestas negalėjo ištikti.

Pirmą kartą Rygos delegatai atsidūrė Lenkijos seime 1562 m. rudenį. Tai buvo vadinamas ekzekucinis Petrakavo seimas, užtrukęs nuo 1562 XI iki 1563 III.[147] Jis buvo daugiausia susirūpinęs dvarų redukcija ir inkompatibilijomis, todėl Livonijos reikalai buvo jam visai iš kelio.[148] Tačiau Žygimantas Augustas vis dėlto kvietė Rygos atstovus pranešdamas, kad čia drauge su lietuviais bus tariamasi ir dėl Livonijos gynimo.[149] Rygos miestas tada delegavo į Petrakavą Henrichą Ullenbrochą, Steponą Schonebachą, Henrichą Rigemanną, Bernardą von Dortmunde ir Urboną Rosentalį.[150] Tačiau bendruose posėdžiuose jų reikalai, lietuviams neatvykus, nebuvo svarstyti ir šį kartą.

---

143. *Girgensohn,* Acten, 19.

144. Op. cit. 21.

145. *Kurze Uebersicht der älteren Geschichte der St. Riga.* (Mon. Liv. Ant. IV) CXIV p.

146. *K. Bartoszewicz,* Radzwillowie 19. *J. Puryckis,* Die Glaubenspaltung in Litauen, 19.

147. Volumina legum II 12 ff.

148. Op. cit. 18.

149. *Girgensohn,* Acten 36.

150. *Aulico — Polonica* 8.

Petrakavo seimo metu Rygos atstovai tegavo progos pakalbėti su Lenkijos kancleriu, o Žygimantui Augustui įteikti savo plačius reikalavimus.[151] Svarbiausias iš jų buvo tas, kad Lenkija turi patvirtinti visas su Radvilu padarytas sutartis ir įsipareigoti Livoniją ginti kaip savo žemę. Kiti jų reikalavimai, pareikšti raštu ar žodžiu, daugiausia jau gina pirklių interesus. Taip antai, jie reikalavo užtikrinti Rygai religijos laisvę, ginti miestą nuo eventualios imperatoriaus nemalonės, atleisti jį nuo visų mokesčių ir duoklių, leisti nevaržomai šeimininkauti visoje Dauguvos tekmėje ir jos žiotyse, garantuoti Rygos pirkliams visišką prėkybos laisvę ir prekių pristatymą iš viso krašto, parduoti Rygai arba nugriauti Dauguvos žiočių pilį ir k. Velesnių metų instrukcijos dar mini, kad Petrakavo seimo metu buvo reikalauta duoti Rygai monopolinę teisę prėkiauti visoje Livonijoje ir Kuržemėje; aprobuoti teisę leisti įstatymus, kaldinti pinigus ir turėti savo saiko ir svorio matus; išvyti iš Livonijos ir Rygos žydus ir pripažinti Rygos miesto tarybai aukščiausio teismo jurisdikcijas (allgemeine Gerichtsbarkeit)[152].

Daugumas šių reikalavimų Rygą daro dar laisvesnį miestą, negu jis buvo Kalavininkų ordino laikais. Jei Lietuva ir Lenkija Rygai tokias teises suteiktų, tai jos tik įsipareigotų ginti tokį miestą, kurio negalėtų nė pirštu pajudinti. Bet tai buvo Rygos miesto maximumo programa, kurios pilnai įgyvendinti nebuvo įmanoma, bet šiuo laiku konkrečiai ją pabrėžti buvo gyvas reikalas. Mat, Rygai jau teko susidurti su naujomis Livonijos karo jėgomis — lietuvių įgulomis, kurios sueidavo į konfliktą su pirkliais. Vieną tokį pavyzdį turėjome antrųjų Vilniaus pasitarimų metu, kai Rygos miestas skundėsi dėl sukelto Rygoje lietuvių karių triukšmo. Dabar Rygos atstovai kėlė balsą dėl Dauguvos žiočių (Dünemündes) įgulos pirkliams daromų nuoskaudų.[153] Žodžiu sakant, Rygos pirkliai turėjo pagrindo būkštauti dėl lietuvių kareivių išsišokimų, rekvizicijų ir aplamai jų lasvės varžymo.[514] Antra vertus, Petrakavo seimo metu rusai atėmė iš lietuvių Polocką (1563), su kuriuo Ryga intensyviai prėkiavo[155]. Kad konpensuotų čia senkančias pelno versmes, ji turi gauti laisvesnes rankas bent plačioje savo aplinkoje. Pagaliau,

---

151. *Aulico — Polonica* 8: 1563 III 24 (Rygos atstovų reikalavimų konceptai ir instrukcijos) ir 1563. II. 28 (Klefeldto reliacija).

152. *Aulico — Polonica* 9 (Rygos reikalavimai Petrakave, pakartoti 1579 m.).

153. *Rygos atstovų reikalavimų ir instrukcijų konceptai.* 1563 III 24. Aul. Pol. 8.

154. *Livonijos atstovų peticija Lenkijos pakancleriui.* 1563 III 31. Aul. Pol. 8. Concep.

155. *Lietuvos ponų pranešimas Rygai.* Vilnius, 1563 II 23. Aul. Pol. 8 Orig. Cf. *Uebersberger,* Österreich und Russland 358.

baimė netekti tradicinių prėkybinių laisvių vertė Rygos vairininkus teikti Žygimantui maksimalinius savo pageidavimus.

Tačiau šie Rygos miesto pageidavimai į bendrą seimo posėdį nebuvo įnešti.[156] Karalius nesiteikė į juos net raštu atsakyti. Jis Rygai pranešė, kad jos delegatams davė atsakymą žodžiu.[157] O delegatai nuo savęs rašė, kad Žygimantas tepažadėjo drauge su Lietuvos atstovais Livonijos reikalus svarstyti kitame seime, nusiųsti į imperatorių savo pasiuntinį ir dėl navigacijos trukdymo Dauguvos vaga susižinoti su Rygos ir Dauguvos žočių pilies įgulomis.[158] Visa kita praleista negirdomis. Tai buvo daroma sąmoningai, nes dar prieš Petrakavo seimui prasidedant karalius pažadėjo Radvilui paspausti Rygos atstovus, kad jie būtų ištikimi — *(retineretur in fide)*.[159] Mat, vos prasidėjus Petrakavo seimui, pasimirė Rygos arkivyskupas Vilhelmas ir jo vieta turėjo tekti koadjutoriui Kristupui, Meklenburgo kunigaikščiui, kuris buvo priešingas Livonijos prijungimui prie Lietuvos ar Lenkijos ir gyveno Vokietijoje. Tiktai sužinojęs, kad arkivyskupas nepagydomai serga, jis ėmė rūpintis, kad gautų jo sostą. Tuo reikalu jis nesikreipė į Lietuvą, bet nusuko pas š v e d u s, o drauge su savimi tenai nuviliojo ir Rygos miesto atstovus.[160] Žygimantas Augustas, tai sužinojęs, prašė Radvilo, kad jis *pro authoritate sua* primintų rygiečiams jų priesaiką ir persergėtų, kad jie svetimų pasiuntinių nepriiminėtų ir patys į svetimas šalis nevažinėtų.[161] Be to, Žygimantas rašė ir Rygai, kad Kristupo ji negali į miestą įsileisti, nes jis neprisiekė ir dar viešai derasi su priešu.[162] Tą patį Rygai pakartojo ir Lietuvos ponų taryba, kuri pasiuntė į laidotuves savo ir karaliaus atstovus ir apmokėjo laidotuvių išlaidas ir dalį skolų.[163] Kristupas, nieko nepešęs, išvyko į Vokietiją grąsydamas Rygai imperatoriaus nemalone.[164] Šis Rygos įsivėlimas į derybas su švedais smarkiai apgadino karaliaus palankumą miestui ir jis, kaip matėmė, paklausė Radvilo spausdamas ją, *ut retineretur in fide*.[165] Praktiškai tai pasireiškė tuo,

---

156. *Volumina* legum II 18 ff.

157. *Žygimanto raštas Rygai.* Petrakavas, 1563 III 31. Aul. Pol. 8. Orig.

158. *Rygos atstovų pranešimas* Rygai. Petrakavas, 1563 VI 1. Aul. Pol. 8. Conj.

159. *Listy originalne* 188.

160. Listy originalne 177.

161. Ibid. 165.

162. Litterae regnis Poloniae de non admittendo Duce Christophoro. Piotroeoviae 1563 II 7. Aul. Pol. 8. Orig.

163. Senatores Ducatus Lithuaniae Rigae. Vilnae 1563 II 15 ir 1563 VII 16 Aul. Polon. 8. Orig.

164. Rygos miesto tarybos raštas savo pasiuntiniams. Ryga (1563 III 12. Aul. Polonica 8. Orig.

165. Listy originalne 188.

kad nei Rygos nei Dauguvos žiočių pilių įgulos nebuvo sumažintos ir per daug nevaržomos, kad Rygos pirkliai jaustų fizinės jėgos argumentus.

Po Petrakavo seimo, nieko apčiuopiamo Rygai nedavusio, prie gyvos Radvilo galvos Livonijos delegatai buvo dar pakviesti į Varšuvos (1564 III 5 — IV 11) ir į Parčiavos (1564 VII 12 — VIII 20) seimus, bet ir čia į juos mažai kreipta dėmesio [166]. Karalius Livonijos atstovus apvildavo dėl to, kad šie priešliubliniai seimai daugiausia buvo suinteresuoti Lietuvos Lenkijos unija [167]. Teisingai tad Lenkijos ponai kartą pastebėjo, kad Livonijos klausimas negali būti galutinai išspręstas, iki nebus sutvarkyti Lenkijos vidaus rūpesčiai [168]. Tokią padėtį gerai įvertino ir Mykolas Radvilas, kuris, pavyzdžiui, nevyko į Petrakavą atsikalbinėdamas, kad nori būti laisvas nuo tų rūpesčių — *chęc być wolen ab istis curis*[169]. Bet kad ir kaip jis norėjo dabar Rygos rūpesčiais nusikratyti, būdamas Lietuvos kancleriu negalėjo to padaryti. Paskutiniais savo gyvenimo metais jis turėjo tramdyti smarkų Rygos pirklių susikirtimą su Dauguvos žiočių pilies įgula.

Ši pilis (Dünemünde) stovėjo prie Dauguvos žiočių, dešiniajame jos krante, ir galėjo kontroliuoti Dauguvos kelią į jūrą [170]. Dėl to dažnai kildavo kruvini konfliktai tarp Ordino ir miesto. Vilniaus derybų metu (1561) Rygos m. atstovai buvo suinteresuoti, kad tos pilies raktai paliktų pas Ketlerį arba tektų jiems. Bet tokio svarbaus strateginio punkto Mykolas Radvilas negalėjo niekam užleisti. Perimdamas iš Ketlerio Livoniją, jis išsiderėjo už 15.000 talerių Dauguvos žiočių pilį su visu įrengimu bei ginklais [171], ir tuojau čia įkurdino stiprią savo įgulą, kuri netrukus ir susikirto su Rygos miesto šeimininkais.

Jau Petrakavo seimo metu Rygos atstovai skundėsi Žygimantui, kad šioje tvirtovėje ir jos apylinkėse telkiasi plėšikai ir žmogžudžiai — *latrones, homicidi et publicae pacis vielotones, impostoresque,*— kurie atima nelaimės ištiktiems laivus [172]. O kiek anksčiau, kalbėdami su Lenkijos kancleriu, Rygos delegatai reikalavo, kad Dauguvos žiočių ir Rygos pilys būtų sunaikintos arba už 30.000 talerių parduotos Rygos miestui [173].

---

166. *Volumina legum* II 24 ff. Lit. Russ. Sejm 664, 677.

167. *M. Liubavskij*, Lit. — Russ. Sejm 658—677.

168. Statum Regni Poloniae ad regem Oratio 1562. Aul. Polon. 8. Concp.

169. *Listy originalne* 197.

170. A. C. Bulmerincq. Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600. Mitth. XXI. Riga 1911/18.

171. Latvijas valsts archîvs: Kurz. herc. arch 1/14. Ketlerio sutikimo raštą atsp. *M. Dogiel.* Codex diplomaticus 253—54.

172. Rygos delegatų pareiškimai karaliui. 1563. III 24. Aul. Pol. 8.

173. Reliacija Georonis Klefeldt, Proconsulis Gedanensis. 1563 II 28. Aul. Pol. 8.

To paties buvo reikalaujama ir Varšuvos seimo metu [174]. Tačiau tokie jų reikalavimai būdavo atmetami. Tik kai Rygos miesto taryba pasiskundė karaliui, kad minėtos pilies viršininkas sulaikė du Tallinno pirklių laivus ir miestui jų neatiduoda [175], karalius tada pakeitė jį kitu, Jonu Lėvanu. Bet ir šis Rygos miestui greitai nusikalto: pastatęs prie kranto sutvirtinimus *(Schanze)* [176], ėmė kliudyti laivų navigaciją ir neklausyti karaliaus įspėjimų [177]. Tokiu opiu reikalu Rygos magistratas 1565 metų kovo mėn. išleido į Vilnių savo sekretorių Joną Tastijų, į kurio instrukcijas įrašė, kad jis reikalautų sudrausti Dauguvos žiočių pilies įgulą, nes kitaip miestas bus priverstas pavartoti jėgą [178]. Mykolas Radvilas pažadėjo viską sutvarkyti ir raštu pranešti miesto šeimininkams [179]. Po kelių dienų jis tikrai parašė Rygos magistratui, kad Dauguvos žiočių pilies prefektui jau įsakyta laivų navigacijos netrukdyti; taip pat bus susitarta ir su Kuržemės kunigaikščiu Ketleriu, kad ir jis nevaržytų Rygos pirklių [180].

Šis Mykolo Radvilo raštas Rygos miesto istoriniame archyve yra paskutinis. Paskutinis, tur būt, buvo ir jo pasitarimas su Jonu Tastijum Rygos miesto reikalais. Viename Žygimanto laiške Radvilui skaitome, kad kiek anksčiau Rygos miesto taryba jį kvietė dar kartą atvykti į Rygą ir pasitarti dėl kai kurių pilių ir kaimų pardavimo, bet dėl nesveikatos jis atsisakė atvykti. Žygimantas pripažįsta, kad jau ne ta jo sveikata, kad jis galėtų važinėti į Rygą, tačiau prašo jo išderėti žymesnę sumą, jei ji norėtų pirkti pilis ir artimus miestui kaimus, bet Dauguvos žiočių ir kitų Rygą apgaubiančių pilių neparduoti [181]. Ar Radvilas šiuo reikalu dar tarėsi su Ryga, neteko rasti žinių. Tur būt, liga ji paguldė į lovą, iš kurios jis jau nebekėlė ir 1565 m. gegužės mėn. 28 d. išsiskyrė su šiuo pasauliu.

Tuo tarpu Rygos miesto taryba, gindama savo teises ir *„Deutsche oberigkeit"*, ir toliau rašinėjo peticijas, skundėsi Radvilo įpėdiniams, siuntinėjo atstovus į seimus, ginčijosi su smarkiu Livonijos administratorium

---

174. Instrukcija Rygos pasiuntiniams vykstantiems į Varšuvos seimą. 1564 II 3. Aul. Pol. 8.

175. Rygos taryba Žygimantui. 1564. V. 20. Aul. Pol. 8 Conp.

176. Instrukcija Jonui Tastijui vykstančiam pas Radvilą. 1565 III ca 19.

177. Ryga skundėsi Lietuvos vicekancleriui Eustachijui Valavičiui, kad Lėvanas nepripažįsta karaliaus rašto. Jis pasakęs: „dicite mihi, quo sigillo litterae fuerunt obsignatae, Polonico an Lithuanico; si polonico, non possum obtemperare, si Lithuanico obtemperabo". 1565 m. IV mėn. Aul. Pol. 8. Concp.

178. Rygos miesto instr. J. Tastijui. 1565 III ca 19. Ten pat. Orig.

179. J. Tastijaus pranešimas Rygos miestui. Vilnius, 1565. IV. 1. Ibid. Orig.

180. Mykolo Radvilo raštas Rygai. Vilnius 1565 IV 4 Ibid. Orig.

181. *Listy originalne* 277—278.

Jonu Katkevičium [182]. Visą tą laiką, iki pat Stepono Batoro laikų, ji laikė save laisvu jokiomis priesaikomis nesuvaržytu miestu, nes sąlyginės priesaikos klauzulė nebuvo įvykdyta [183]. Taigi, nepaisydami kitų miesto gyventojų, ypač latvių, interesų, vokiečių pirkliai su tokiu pat atkaklumu ir net išdidumu kovojo ir toliau už *„suverenę Rygą ir vokišką tvarką"*, kaip dabar Dancigas ir Klaipėda, iki smarkus vengras, Steponas Batoras, nesiklausdamas, ar Rygos magistratas to nori ar nenori, atjojo ir užėmė miestą (1582 m.) [184].

---

182. Rygos miesto archyvas (*Aulico — Polonica 8 ir 9*) tuo klausimu turi įdomios neskelbtos medžiagos.

183. *C. Metting.* Gesch. d. St. Riga 252—253.

184. *A. Spekke.* Kênina Stefana ienâkšâna Rîgâ un cînas par Domas Baznîcu. (žurn. „Dauguva" 1932 Nr. 2—3). *V. Novodvorskij.* Borba za Livoniju meždu Moskvoju i Rečju Pospolitoju 1570—1582. Diss. S. Peterburg 1904.

ATĪTAISYMAS

Antrame puslapy vietoje „Mykolo Radvilos" turi būti *Mykolo Radvilo.*